dünya SOLU

ÜÇ AYLIK
SOSYALİST
ÇEVİRİ
DERGİSİ
YAZ–GÜZ'92
SAYI: 9

Daha Az Ancak Daha Güzel
Paul A. Baran

Boş Bir Mezarın Yanında Methiye:
Sosyalizmin Geleceği Üzerine Yansımalar
Richard Levins

Humeyni: Köktendinci mi Popülist mi?
Ervand Abrahamyan

Dünyada Gelir Eşitsizlikleri ve
Sosyalizmin Geleceği
Giovanni Arrighi

Aydınlar ve Uluslarötesi Sermaye
Stephen Gill

Kadının Oy Hakkı ve Sol:
Uluslararası Sosyalist–Feminst Perspektif
Ellen Carol Du Bois

Çalışma İhtiyacı Üzerine Yazışmalar
Redical Philosophy

dünya SOLU

İÇİNDEKİLER

1	Daha Az Ancak Daha Güzel	Paul Baran
3	Sosyalizmin Geleceği Üzerine	Richard Levins
28	Humeyni'nin Popülizmi	Erwand Abrahamyan
47	Zengin ve Yoksul	Giovanni Arrighi
74	Aydınlar ve Uluslarötesi Sermaye	Stephen Gill
96	Kadın Oy Hakkı ve Sol	E. Carol duBois
118	Çalışma ihtiyacı üzerine Yazışmalar	Radical Philosophy

Sahibi ve Sorumlu Yazıişleri Müdürü:
Ahmet Zengin

Yönetim Yeri:
Piyer Loti Caddesi, Ortaklar Han, No: 33–35/32 Çemberlitaş–İstanbul

Dizgi: Bilgisayar&Matbaacılık
Baskı: Aydınlar Matbaacılık/Şubat 1992

AKIŞ Yayıncılık

AKIŞ YAYINCILIK
Piyer Loti Caddesi, 33–35/32 Çemberlitaş istanbul

Daha Az Ancak Daha Güzel

Paul A. Baran

Monthly Review Vol. 41. Temmuz 1950, Mart 1989

Monthly Review editörlerinin "Solda Birlik" adındaki takdire değer yazılarından dolayı kutlanması gerekiyor; şaşkınlıklarıyla yapayalnız, beklentilerinde ümitsiz, kendi kuşku ve güvensizlikleri içinde boğulmuş, ancak, örgütlenme, birlik ve dayanışmadan başka bir şeyin özlemini çekmeyen sol sempatizan ve kadrolara bir ümit mesajı niteliğini taşıyor.

Ancak halihazırda bu heyecanlandırıcı girişim hakkında bir takım aldatıcı gelişmeler mevcuttur. Amerikan toplumunun ilerici unsurları arasında birliğe yönelik arzu hatta ısrarın varlığı hakkında kimsenin kuşkusu yoktur. Ancak, bugün solun karşı karşıya olduğu görev ve sorumlulukları daha önce hiç karşılaşmadığı türdendir. Bununla beraber gerçek olan başka bir şey daha vardır ki, o da, solun bu sözkonusu görevlerinin üstesinden gelebilme şansı ve fırsatları değerlendirebilme kapasitesinin, maalesef yetersizlikten de beter durumda olmasıdır.

Burada yapmak istediğim, biraz karamsar olan bu yargının nedenleri üzerinde kısaca durmaktır.

Bazıları çok iyi bilinen ama diğer bazıları da iyice açıklanması gereken bir dizi tarihsel nedenden ötürü, Amerikan kapitalizmi dünyanın tek istikrarlı olanıdır. Bu istikrar özellikle ekonomik alanda etkin olmakla beraber ideolojik alanda daha açık seçik görülebilir. Farklı bir ideolojik iklimde, olası bir krize yolaçabilecek olan herhangi bir olgu Amerikan toplumunda şaşılası bir sükûnetle karşılanıyor. Sözgelimi, 3 milyon

milyon işsiz İtalya'da Katolik De Gasperi hükümetini tamamen polis baskısına dayanmaya sevkederken, ya da % 13 oranındaki işsizlik Bonn rejimini temelinden sarsarken, aynı orandaki işsizlik bugün Amerika'da dikkate değer hiç bir politik sonuca neden olamaz. Diğer bir ifadeyle, ekonomik istikrar "sınırsız politik hoşgörü"nün kabülü ile birlikte ele alınmalıdır. Bu sınırsız hoşgörü Amerika'da kapitalist birlikte ele alınmalıdır. Bu sınırsız hoşgörü Amerika'da kapitalist dünyanın diğer ülkelerine göre daha geniş kapsamlıdır.

Kapitalist ekonominin kendine özgü doğasının değiştiğini söylemek istemiyorum. Bir çok istikrar unsurunun yanı sıra (çok büyük federal bütçe bunlar arasında en önemli olanıdır) ekonomi, her zaman olduğu gibi bütününde "depresyon eğilimli"dir. Kapitalizmin tarihinin herhangi bir evresinde olduğu gibi depresyon, hızlı gelişmenin muhtemel sonucudur. Bununla beraber Amerikan kapitalizminin halihazırdaki safhasında egemen sınıflar ve hükümeti tarafından kazanılmış olan "manipülasyon yeteneği" yeni olan bir şeydir -öyle bir manevra yeteneği ki, son yirmi yılda hızla gelişti; savaş döneminin zengin deneyimiyle pekişti; ve toplumumuzun gittikçe monopolleşen sosyo-ekonomik yapısının başlıca öğesi oldu. Dev iş alemi ünlü "görünmez el"e daha az güvenir oldu -federal hükümette bu elin gerçek sahipleri hergün biraz daha varlığını hissettiriyor Life'ın 20 Mart tarihli sayısında bunun gülünç bir örneği yeraldı. Mr. Acheson'un "total diplomasi"sini göklere çıkaran bir makalede okura aynen şunlar söyleniyor: Savunma Sekreteri Amerikan 'halkı'nın bu yeni diplomasisini ilan etmeden önce, listede adları verilen "iş aleminin önde gelenleri"nden 10 tanesi ile adamakıllı tartıştı.

Dev iş alemi ve uzmanları, yaygın inancın (liberal dönemden kalma eski ideologların öne sürdüklerinin) aksine, Büyük Depresyon'un derslerinden, Keynes ve okulunun çözümlemelerinden ve savaş deneyiminin kazandırdıklarından çok şeyler öğrendi. Onlar tam istihdamın "başarılabilir" olduğunu ve istihdam seviyesinin uygun dar sınırlar çerçevesinde önceden kestirilebileceğini, tam istihdamın çok çok altında olmayan bir noktada istihdamı sürdürmenin -"çok çok altında olmayan"ın içeriği yukarıda belirtilmiş olan hoşgörü sınırının genişliği üzerinde temelleniyor- politik güvenlik ve yüksek kârlarla tek uyumlu süreç olduğunu artık çok iyi biliyorlar. Şimdilerde hükümetin "tam istihdam" politikasının finansmanı sorunu, geniş çapta kamuoyunun ilgisini yeni olaylara çekme taktiğiyle çözülüyor. Geriye kalan başlıca ve belki de en önemli sorun istihdam dışında kalanların mevcut "refahını" korumak (tutturmak-çev.) için gerekli olan miktarda paranın harcanabilmesinin uygun yollarını bulmaktır. İnsan refahının yükseltilmesine katkıda bulunabilecek anlamda rasyonel olan tüm çıkış yolları az ya da çok egemen sınıfların kazanılmış hakları ile çelişir.

İşsizlik sigortası, ücretlerin yükseltilmesine; çelik, kimya sanayi ve kamu hizmetlerinde yatırımların artırılmasına vb.; dikkatle yükseltilmiş monopol kalelerin rahatlarının bozulmasına neden oluyor. Eğer sorun yılda, 1 ya da 2 milyarın nasıl harcanacağı olsaydı güçsüz olan(ların) çıkar gruplarının zararına olacak bir çözüm bulunabilirdi. Ancak sorun 15 ile 25 milyar doların gelir hanesine aktarılması olunca çözümü de bir o kadar zorlaşıyor. Ya da eğer Soğuk Savaş imdata yetişmeseydi, sorunun çözümü hemen hemen imkansızlaşırdı.

Soğuk Savaş bu sorunu takdire şayan bir yolla çözecek gibi görünüyor. Mevcut para silahlanmaya ve dış operasyonlara harcandığı sürece hiç kimsenin çıkarına halel gelmez. Ayrıca bunun tam istihdam ve hem de kârlar üzerindeki kısa vadeli etkisi, harcamalar sözümona "rasyonel" nitelikte olacağından aynı olacak; uzun vadeli etkisi ise, mevcutlarla rekabet edebilecek yeni üretici birimler yaratmayacağından, çok daha olumlu olacak.

Ancak, "ekonomik" çözüm uygun bir yapıyla desteklenmek zorundadır. Bu politik yapı ise, soğuk savaş psikozunun sistematik olarak kışkırtılmasıdır.

Bu nedenle, Soğuk Savaş Amerikan egemen sınıflarının bakış açısından hiç de mantıksız görünmüyor. Onun genel sonuçlarıyla her şey çok güzel bir şekilde bütünleşiyor. Yılda yaklaşık 20 milyar doların askeri amaçlarla harcanabilmesi için, Amerikan halkının onayının alınabileceği politik iklimi sağlıyor. Bağımsız bir işçi hareketinin iğdiş edilmesini başarıyor: Şu sıralarda CIO ve AFL Amerikan Kapitalizminin üstün hizmet payesi için kendi aralarında kıyasıya rekabet ediyorlar. Yerel politik güçleri, bundan daha bir kaç yıl öncesine kadar Amerikan politik yaşamında yeraltı faaliyetinden başka bir seçeneği olmayan faşistlerin, faşist güçlerin politik sahnenin merkezinde yer almalarını sağlayacak şekilde yeniden harekete geçiriyor -Bunun kanıtı da bugün gündemde olan McCarthy'ciliktir. Ve sonuncusu ancak yukarıdakilerden daha az önemli olmayanı, Amerikan iş aleminin devlerini yakından ilgilendiren deniz aşırı çıkarların korunması ve çıkar alanlarının genişletilmesi için muazzam bir strateji sağlıyor. Özet olarak kapitalizmin dünya ölçeğinde savunulması ve güçlendirilmesi için kararlı bir mücadeleyi hedefleyen siyasi formülasyonu sağlarken yurt içinde de faşistleştirme sürecini gündeme getiriyor.

Bu düzenin istikrarı ve devamının üç temel faktöre dayandığı görünüyor: (1) Soğuk Savaş, mücadelenin özgül hedeflerinin gittikçe önemsizleşmesi karşısında daha ne kadar sürdürülebilir? Amerikan hükümetinin aklı başında hiç bir üyesi Polonya, Romanya, Bulgaristan, Macaristan ya da Çekoslavakya'nın tekrar kapitalist dünyaya kazanılabileceğine ciddi olarak inanmaz. (2) "Kendi kendine ateşlenmeyeceğine" göre silahlarla oynamak ne kadar uzun bir süre daha

devam ettirilebilir? Diğer bir ifadeyle, acaba silahlı kuvvetler içerisinde, kurumun politik önemi arttığına ve hergün daha çok büyüdüğüne göre, çatışmaya doğru hızla ilerleyen güçler mi var? (3) Ülke, daha ne zamana kadar, Amerikan kapitalizminin yukarıda kısaca anlattığımız çıkarlarıyla, halkın çıkarlarının özdeş olduğu safsatasına inanmayo sürdürecek?

Maalesef, Amerikan egemen sınıflarına "manipülasyon yeteneğini" kazandırmış olmasını ve halkın psikolojisinin oluşturulmasında inandırıcı bir mekanizma özelliğini de hesaba katarak Soğuk Savaş'ın önümüzdeki uzun yıllar boyunca sürdürülebileceğini söyleyebiliriz. Aynı şekilde -bereket versin ki- sıcak savaşa dönüşmesi de muhtemelen uzun bir süre uzak bir olasılık. O halde üçüncü soru canalıcı bir önem kazanıyor. O da, durumun bütünselliği içerisinde "subjktif faktör" sorunudur.

Editörlerin makalesinde, subjektif faktörün mevcut zayıflığının hakkıyla değerlendirildiğinden kuşkumuz yoktur. Bu zayıflık kısmen ekonomik koşulların görece refahı sunmasının sonucudur. Ekonomik koşulların iyiliği hiç de Amerikan kaynaklarının rasyonel idaresinin sonucu değil; ancak 30'larla kıyaslandığında bir iyilik göze çarpar. Her neyse, ekonomik koşullar zaten belirleyici faktör değil. Son on yıldaki -bütün basın ve politikacıların karşı çıkmak yerine göklere çıkarttığı- gelişme, çoğunlukla inanılanın aksine Amerikan halkının geniş kitleleri üzerinde çok az etkili oldu. Sözgelimi refahın yükselmesinde rekor yıl olan 1948'de aile başına gelir 2000 doların altındaydı. Örgütlü işçi gruplarının gerçek ücretlerinde bir yükselme olurken; örgütlenmesi zayıf olan işçi gruplarının beyaz yakalı işçilerin ve etnik azınlık işçilerinin gerçek ücretlerinde savaştan bu yana sürekli bir düşme oldu ve bugün mutlak değeri itibarıyla ücretleri berbat bir düzeydedir. Mevcut vergilerin bunaltıcı düzeyinin, bazı alanlarda yükselişe geçen tekel fiyatlarının ve işçi örgütlenmesine karşı katı hükümet önlemlerinin karşısında en azından İngiliz İşçi Partisi'ndeki gibi bir güçlü subjektif faktörün geliştirilmesine yönelik bir teşvik zorunludur. Unutmamamız gerekir ki "refah devleti" hakkında tüm söylenenler -en azından bugüne değin- sadece göz boyamadan ibarettir. Sosyal haklar ise, 'ölme sürün' düzeyindedir; sağlık sigortasının bugün adından bile sözedilmediği gibi, emeklilik hakkından ise sadece örgütlülüğün çok güçlü olduğu önde gelen sanayi kollarındaki işçiler yararlanabiliyor.

Diğer bir ifadeyle, gerçek engel ekonomik koşullarda aranmamalıdır. Amerika'daki subjektif faktörün zayıflığı, Amerikan Solu'nun etkisizliği, Amerikan Kapitalizmi'nin ideolojik istikrarı gözönünde bulundurulmaksızın kavranamaz. Burjuvazinin çok etkili olan ideoloik egemenliğini, çalışan nüfusun geniş kesiminde egemen olan fetişist bilinci kavramak zorundayız; kapitalist toplum çerçevesinde bireysel

gelişmenin mümkün olduğuna dair hâlâ canlılığını koruyan inanç; burjuva değerlerinin çok köklü sindirilmiş olması, özellikle sınıf değiştirme özlemi; toplum bilincinin son derece duyarsızlaştırılması ve param parça edilmesi; yarışmacı ticari kapitalizmin kinizmi ve neden olduğu boşluk; sosyal olgulara karşı nevrötik tepkilerin sistematik olarak işlenmesi (sinemalar, "çizgi romanlar" vs aracılığıyla), okullarda, kiliselerde, basında kısaca her yerde, sokaktaki insanın bilincindeki dayanışma duygusunun iğdiş edilmesi ve nihayet, bir bütünün (toplumun) parçası olmayı reddeden insanı tamamen etkisizleştirecek yalnızlık duygusu; ve bir insanın katılabileceği grup, topluluk ya da hareketin olmadığına dair bir saplantı...

Bu durum hep böyle mi sürecek? Sosyal psikoloji ve politik deneyim bu konuda pek umut vadetmiyor. Olası somut değişmeler ancak bir şokun sonucu olabilir; oldukça yavaş olan evrimin yeknesaklığında statüler, ancak maniple aracının izin verdiği değişiklikleri yaşayıp, kendisini sürekli yeniden üretebiliyor. Sonuç belki de faşizm olabilir ancak böylesi bir ortamda devrimci gelişmenin şansı çok az. Egemen sınıf bunu çok iyi biliyor; Bir şok yaşamadığı sürece ciddi bir tehlike ile yüz yüze olmadığının bilincindedir. Yine çok iyi biliyor ki, şokun sonuçları önceden kestirilemez. Mevcut gücüyle bunlardan kaçınmak için elinden gelen her şeyi yapacak -eğer askeri mekanizma yangından mal kaçırmazsa! Bu da "ortalama Amerikalı'nın özünde barışçı ve demokratik eğilimleri savunmak" yerine sadece barışı tercih etmesinde en güçlü etken olabilir.

Sol, işe nereden koyulmalı? Koşullar elverişsiz, hareket alanı sınırlı, ortam bulanık, Solun faaliyeti için önerilebilecek tek yol, ideolojik cepheden saldırmaktır -sorunları netleştirerek, kapitalist toplumun donuk yapısını teşhir ederek, egemen sınıfların çıkarlarının emekçi kitlelerin çıkarları ile özdeş olduğu safsatasını etkisizleştirerek. Bu, kitle politikası için bir program olmadığı gibi, parti programı olarak da alınmamalıdır. Bu, entellektüel faaliyet için, dogmatik engellerden ve önemsiz politik düşüncelerden özgürleşmesi gereken ekonomik, politik ve ideolojik alandaki düşünmeyi ve tartışmayı öğretmek için, bir plan olabilir. Marx'ın sürekli olarak Selbstverständigung diye andığı kadro yetiştirme programı olabilir.

Solda politik birliğin şansı şu sırada çok az çünkü sol'un net bir politikası yok. Bunun zamanı belki de beklediğimizden çok daha kısa sürede gelecek. Ancak bugünkü görev ideolojiktir ve ideolojik sorunlar da örgütsel tedbirlerle çözümlenemez. Çünkü sözde liberaller kendilerini bugünkü aldatmacaya borçlu hissedip, ona kesinlikle itaat ediyorlar, Soğuk savaş ordusunun sadık askerleri gibi hizmet ediyorlar ve çünkü onlarla "birlik" kurmak demek, katil ile kurbanın birliği demektir. Herhalde böyle bir birlik kimse tarafından istenmez. Asıl ge-

reksinimimiz -tekrar tekrar belirteyim- açıklık, cesaret, sabır ve toplumdaki akılcı ve sosyalist eğilimlerin doğal gelişimine güven duymaktır; Ülkemizin içinde yaşadığı bugünkü tarihsel dönemeçte -"daha az ancak daha güzel" olan budur.

Çevirl: Kubilay Demir

Boş Bir Mezarın Yanında Methiye: **Sosyalizmin Geleceği Üzerine Yansımalar**

Richard Levins

Socialist Register, 1991

Bugünkü durumu incelemek için başlangıç noktası, bizim —insancıl, kooperatif ve destekleyici bir toplum için mücadele eden herkesin— dev boyutlarda bir yenilgi yaşadığımızı kabul etmektir. Burada Doğu Avrupa'daki güvenilirliğini yitirmiş hükümetlerin devrilmesine değinmiyorum. Bu yalnızca, on yıllardır süregelen bir sürecin onayıdır. Bu yenilginin nedenlerini şunlardan görüyoruz:

* Emperyalizmin karşısına çıkabilecek ve üçüncü dünya ülkelerinin kopuşunu destekleyebilecek alternatif bir dünya sistemi inşa etmede başarısızlık. Bu, dünya kapitalist sistemini; eşitsiz ticareti, borç köleliği, yatırımın kâr maksimize edici tahsisi ve resmi olarak egemen devletler içinde ekonomik politikanın dikte edilmesiyle birlikte tek uluslararası ekonomik sistem olarak bırakır.

* Bir stratejisi ya da perspektifi, hattâ kapitalizmi devirme amacı olan uluslararası bir hareketin yokluğu. 1950'lerin cüretkâr 'sizi gömeceğiz!'i, 'lütfen, lütfen bizi aranıza alın!' fısıltısına dönüşmüştür. Yarım yüzyıl önce, büyükannem, torunlarımın sosyalist bir cumhuriyette yaşayacaklarına beni inandırabilirdi. Bu şimdi olanaksız görünüyor.

* Liberal sözcüklerin ve sert onsekizinci yüzyıl özel girişim öğretilerinin benimsenmesiyle, Doğu'da egemen söylem olarak boktan Marksizmin yerini boktan liberalizmin alması. Buna toplumsal ilişkileri değiştirme, çalışmaya ilişkin yeni yollar, kadınların tam kurtuluşu, ırkçılığa karşı savaşım, bilim ve dinin eleştirisi gibi gözüpek amaçlardan geri çekiliş eşlik etti.

* Milyonlarca kadın ve erkek komünistin kahramanlığı, özverisi, kendini adaması ve yaratıcılığıyla kazanılan on milyonlarca insanın desteğinin, iktidarda birkaç yılda çarçur edilmesi. Komünistlerin öncülük ettiği direniş hareketlerinin Yugoslavya ve Arnavutluk'u Nazi işgalinden Sovyet birliklerinin yardımı olmaksızın kurtardığı, Komünistlerin Çekoslovakya'da 1946 seçimlerini kazandığı, komünist Giorgi Dimitrov'un İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'da en popüler siyasi lider olduğu ve Çin devriminin köylü ve işçilerin ezici çoğunluğunun zaferi olduğu şimdi neredeyse unutulmuştur.

Bu bizi, sömürünün kaçınılmaz ya da rasyonel olduğuna veya açgözlülüğün toplumsal ilişkilerin en yüksek örgütleyici ilkesi olduğuna inanmayanları artçı rolünde bırakıyor; yüzelli yıllık savaşımın kazanımlarını savunma, yenilginin gerçekliğini onaylama ve bunun nedenlerini irdeleme, ikinci devrimci ayaklanma dalgası için yeniden gruplaşma ve hazırlanma rolünü yüklüyor. Bu yılların ve onyılların gündemidir.

Bugünkü durumu kavramak amacıyla, birkaç farklı büyütmeyle bakabilmemiz gerekir. Mikro büyültme, dürbünün ters ucundan bakmak gibi, yüzyılların dünya tarihsel skalasını görür. Klasik üretim tarzları aracılığıyla alçaktan yükseğe doğru büyük bir yürüyüş değil, fakat tuhaf bir zigzag görürüz. Başlangıç halindeki kapitalizmlerin tekrar tekrar ortaya çıkıp battığını görürdük: Reformasyon sırasında Taboritler yönetimi altındaki Bohemya, ondokuzuncu yüzyılda Muhammed Ali döneminde Mısır, İngiliz yönetimi öncesi Bengal. onaltıncı yüzyıl Polonya'sında feodalizmin ve yirminci yüzyıl sonu Polonya'sında kapitalizmin yeniden doğuşunu görürdük.

Bu yenilginin yaygınlığını kabul ederken, hem sosyalist hareketler hem de ilk devrimci toplumlar tarafından kazanılan zaferleri görme gücünü yitirmemeliyiz. Sosyalist hareket ve onun esinleyip kurulmasına yardımcı olduğu işçi hareketi, işçi sınıfı için hiç değilse temel hakları sağladı ve dünya kitlelerini siyasal yaşamın aktörleri olmaya doğru itti. Bu, taçlandırıcı bir başarıdır.

Sosyalizmi ilk inşa etme girişimi bazı yollarda başarılıydı: kıtlığın eşitlikçi tahsisi; aşırı yoksulluktan hızla çıkış; sağlık, eğitim, kültürel yaşamda toplumsal tüketimin gelişimi; bazı geleneksel cinsiyetçi biçimlerin yok edilmesi ve birçok iş alanında ve siyasal yaşamda kadınların daha eşitlikçi katılımının başarılması. Kaynakları, coğrafi bölgeler arasındaki ekonomik eşitsizlikleri artırmaktan çok azaltacak biçimde yeniden dağıttı. Başlangıçta büyük kültürel yaratıcılık ve kamu yaşamına kitle katılımını serbest bıraktı; ve bütün bunlar daha sonra sistematik olarak izleyemediği istekler olsa da, doğanın korunması gibi konuların gündeme getirilmesinde öncülük etti.

Ne var ki, daha bol tüketim malları ve hizmetleri sağlayarak

dünya kapitalizmine ekonomik olarak kendi terimleriyle ulaşmayı ve aşmayı başaramadı. Rekabet koşulları, alternatif tüketim modelleri ve insanların yaşamlarını doyurucu ve yerine getirici olarak geçerli kılan standartlarla etkin biçimde tehdit edilmeseydi, bu kendi içinde bir yıkım olmazdı. Göreli eşitlik (yönetici ve liderlerin zorla gaspettiği ayrıcalıkla bile, bu toplumlar kapitalizmden çok daha eşitlikçidir), eğitim, sağlık ve kültürde toplumsal tüketim öncelikleri, işsizlik ve döngüsel bunalımların yokluğu, insan gereksinimlerini bir bütün olarak incelemeye dayalı bir akılcı planlı kalkınmaya bağlılık, daha düşük üretim karşısında bile yaşayabilir bir alternatif istekler kümesinin temeli olabilirdi.

Fakat sosyalizmin ekonomik potansiyelini gerçekleştirmek için bir önkoşul olarak görünen bilincin ve iş ilişkilerinin yeniden örgütlenmesine yalnızca kısmen ve düzensiz olarak girişildi. Rejimlerin işçilere, 'siz çalışın biz de tüketimi dağıtalım,' dediği yerlerde, kendilerini yenilgiye hazırladılar, çünkü kapitalist kuralları benimsemişlerdi. Dağıtırken, diğer başarısızlıklara karşın sorun çıkmamasını sağlayabilirlerdi, fakat dağıtamayınca bütün meşruluğu kaybettiler. Ve uzun vadeli geleceği düşünmüşlerse, ilk planda savaşımı güdüleyen toplumsal değişimlerin, bolluğun daha az çalışmaya ve uzmanlaşmamış eğitime olanak tanıdığı zaman meydana geleceği inancıyla düşündüler. Dolayısıyla, sosyalist demokrasinin ve 'sosyalist insan'ın tam gelişiminin maddi bir temel gerektiğine ilişkin geçerli düşünce, tek yanlı bir ekonomik büyüme arayışının ve insanların self-determinasyonu için duygusuz bir aldırmazlığın gerekçesi haline geldi.

Geçmişi düşünme ve hissetme yol ve isteklerinin yerine dünyada yeni bir hareket biçimi geçirmek, kuşkusuz küçük bir sorun değildir. Teşvikle ya da kendi kendini övmeyle değil, ancak işte ve iş dışında değişen günlük uygulama modelinin, yeni yolları gerçekçi, hatta kesinlikle daha iyi anlayış ve dünyada hareket etme yolları kıldığı zaman meydana gelir. O zaman, dünya çapında kapitalizmin kültürel egemenliğiyle karşı karşıya gelmede, bilinçli çabayla etkin biçimde güçlendirilebilirler. Bilinç konusuna aşağıda döneceğiz.

Kapitalist ölçütlere meydan okunulmadan kaldığı ölçüde, kapitalizme üretimde yetişememek önemli bir yenilgi haline gelir. Kapitalizmin büyüyen teknik işbölümü, farklı ürün türlerinin artırılması, kapitalist isteklerin daha sıkı hegemonyası ve sosyalizmin üretici potansiyelini koruyamama bir tür teslim olmaya yol açmıştır. Bunun, çok farklı siyasal tarihleri olan çok sayıda ülkede birbirinden bağımsız olarak olması, zavallı, çürümüş ya da hain liderlerin ideolojik zaaflarından daha fazla bir şey olduğunu ve sisteme ait nedenleri olduğunu ortaya koyar.

O halde yetersiz, çürümüş ve hain liderler, başarısızlığın bir ne-

deni olduğu kadar bir semptomu da olur. Bu liderler, devrimden kurtulan ve kendi eski yollarına geri dönen eski kapitalist sınıf değildi. Bazıları ezilenleri örgütlemek için büyük risk ve özveriyi kabul eden samimi devrimci liderlerdi. Fakat kapitalizmin hâlâ zamanımızın 'doğal' sistemi olduğu bir yol vardır. Kapitalist değiştokuş sisteminin yıkıldığı yerde geçimlik tarım ve trampanın 'doğal' bir sistem olması gibi, kapitalist sömürü, ideoloji, inançlar ve amaçlar da, gelişmekte olan sosyalist yaşam biçiminin zayıf olduğu yerlerde kendilerini yeniden ağırlıklarını koyarak belirtirler.

Uzun süre önce bu ilk deneyimin başarısız olduğuna karar veren birçok insan sosyalizm adını da reddedecek ve dolayısıyla bugünkü bunalımlarının geçerliliğinini reddedecekti. Fakat mikro büyültmede ve bir dünya tarihsel ölçeğinde birinci belli başlı nokta, bir yağma ve ezme dünya sistemini devirmek için dünya çapında bir çabanın başarılıolamadığıdır.

Sosyalizm için örneğin asla sınırsız tüketici refahı vaadi olmadığı, daha çok herkes için zenginliğin paylaşıldığı kollektif bir yaşam vaadi olduğu ve halkla lider arasında güçlü bağlar bulunduğu, sosyalist bir tarzda demokratik katılımın yenilikçi biçimlerde denendiği ve bunalimların burjuva çözümlerden çok çoğunlukla devrimci çözümlerle karşılandığı istisnalar, küba gibi ülkeler vardır. Üstelik, üçüncü dünya standartlarıyla Küba ekonomisi hayli verimlidir. Sermaye kaçışı, lüks tüketim, kullanılmayan işgücü ve yetenek israfını yaşamaz. Herkes için temel gereksinimlerin güvenceye alınmasına, sağlık, eğitim ve kültürel yaşamda toplumsal tüketime birinci tüketim önceliğini ayırmıştır. Girişim düzeyindeki verimsizliğe karşın, makro düzeyde verimlilik, Küba'nın, dünya ekonomik kötüye gidişini, Latin Amerika'nın geri kalan kısmından çok daha iyi yaşamasına olanak tanımıştır. Küba deneyimi, sosyalizm potansiyelinin bir iması olarak kalır ve bu yüzden başka bir yolun vaadini silmek için kapitalist girişimlerin başlıca hedefidir.

Hiçbir sosyalist deneyim eleştirisi bizi kapitalizmle uzlaştıramaz. Kapitalizm ve emperyalizmin dehşetleri varolmaya devam eder. Yönetenlerle yönetilenler arasındaki eşitsizlik hem ülke içinde hem ülkeler arasında artmaya ve açlık, erken ölüm ve bozulmuş yaşamların nedeni olmayı sürdürür. Devrimci muhalefetin çöküşüyle birlikte, yönetimin aryrıcalıkları artan sinizmle yeniden belirtiliyor, birlik bozulmaları profesyonel bir meslek haline geldi ve sağlık bakımı gibi uzun süre önce kazanılan haklar, giderek refahı artan ekonomimizde çok pahalı bulunarak geri çekilmiştir. Bu süreçte önemli bir araç, işçiler arasında hem uluslararası olarak hem de ülke içinde, hattâ aynı sendikanın lokalleri arasında rekabettir.

Modern teknoloji, meta ilişkisinin yaşamlarımızın her köşesine

daha da derinden sızmasına olarak tanır. Böylece böbrekler satılır, rahimler kiralanır, eğitim en yüksek açık arttırmacıya verilir, çevre maliyet/yarar analizlerine göre ya yağmalanır ya da korunur, hava kirliliği hakları kiralanır, yaşayan şeylere patent verilir ve kişisel olan pazarlanır.

Burjuva demokrasisinin kendisi de kapitalist devrimin gerçekten büyük başarılarından biri, pazarlanabilir bir meta haline gelmiştir. Formel demokratik yöntemler daha yaygınlaştıkça ve oy verme neredeyse demokrasiyle özdeşleştikçe, seçimleri önemsizleştirme ve önemlerini geçersiz kılma araçları daha da karmaşık hale gelir. İnsanlar örgütlendiği ve gerçek alternatifler ürettiği zaman gizlice içeri süzülen 'hatalar'ı düzeltmek üzere tümbir dizi tampon yerini alırken, görüşler işlenir ve seçim taktikleri ve siyasal manipülasyonun teknik bir özelliği halkın çıkarlarıyla halkın tercihleri arasına yerleşir.

Tekelci kapitalizm çağında toplum için model, kasaba toplantısı yerine şehir meclisi olur ve kârın 'en aşağı çizgisi' ahlâk için nihai bir gerekçe haline gelir. Kapitalist demokrasi, hukuk kuralı üretir, fakat akla yakın yadsıyabilme öğretisi ve zarar denetimi marifeti hükümetin yasadışılığını kurumlaştırır. Bilim ve kültür meta haline gelir ve değerleri satışlarıyla bulunur. Kapitalizm, cinsiyetçiliği toplumsal istikrarın bir direği olduğu kadar bir meta haline getirerek, modern ırkçılığı yarattı ve eski ataerkil biçimleri benimsedi.

Kapitalizmi, ister ondördüncü yüzyıl Avrupa'sındaki merkantilist sermayenin gelişimine, ister onaltıncı yüzyılda Amerika'nın keşfine, ister İngiliz ve Fransız devrimlerinde burjuvazinin ve Amerikan devriminde yerel burjuvazinin iktidarı ele geçirmesine, isterse de sanayi devrimine tarihleyelim, kapitalizmin tarihsel deneyiminde ona fazla övünme malzemesi vermeyen çok şey vardır ve bu, Rus ve Amerikan devrimleri tarihi perspektif içinde kıyaslandığında açıkça görülmektedir.

Bolşevik Devrim'den yetmiş yıl sonra, Sovyetler Birliği'nde ulusalcı ayaklanmalar görüyoruz; Amerikan Devrimi'nden yetmiş yıl sonra, Amerikan Yerlileri'nin soykırımı hâlâ en yan bir hareketti. Devrimden yüzyıl sonra, Jim Crow yasaları bütün Güney'de uygulanıyordu. Bolşevik Devrimi'nden yetmiş yıl sonra, sosyalist demokrasinin biçimsel fakat içi boş yapılan yeniden canlandırılıyor; Amerikan Devrimi'nden yetmiş yıl sonra, kadınların oy hakkına yönelik yolun hâlâ yarısındaydık ve Siyahlara oy hakkı verilmesi için bir yüzyıldan fazla süre gerekti. Bolşevik Devrimi'nden yetmiş yıl sonra, daha dolaysız işçi denetimi için işçi hareketi savaşımları ve grevler Komünistlerin yönettiği hükümetleri alaşağı etmeyi tehdit ediyor; Amerikan Devrimi'nden yetmiş yıl sonra, sendika örgütlenmesi hâlâ 'ücretleri artırmak için gizli faaliyet' suçuydu; iki yüzyıl sonra sendikalar çöküş durumunda.

Olaylara belli başlı devrimlerden her bir toplumsal sisteme doğru tarih vermek tamamiyle adil değildir. Tek bir dünya olduğumuzun ve kıyaslamaların herhengi bir yerde ulaşılana göre de yapılması gerekliliğinin bir mantığı vardır. Göreli tarih vermenin amacı, sadece, yeni toplumların hedeflediği amaçların hiç bir yerde hemen gerçeğe dönüşmeyeceğini göstermektedir. Bu teleskopik bakış aynı zamansa sosyalizm eleştiri ve inkarlarına boyut katmaktadır. Bazı devrim düşmanlarının muhalefet için iyi sınıf nedenleri olmasına ve devrimin düşmanları olmaları gerekmesine karşın, birçok devrim düşmanının devrimin destekçisi olmaları gerekiyordu. Avrupa ve ABD'ndeki burjuva devrimlerine her tür adaletsizlik ve barbarlık eşlik etti. Başlangıçta devrimlere sempatisi olan bir çok insan hayal kırıklığına uğradı ve uzaklaştı ve devrimci sürecin düşmanları oldu. Üstelik bu konuya ilişkin eleştirilerin çoğu geçerliydi ve acı dolu bir insani tutkuyla birleşmişti. Bir yüzyıl ya da daha fazlasının bize verdiği uzaklıkla, onların eleştirilerini, yeni toplumsal düzeni savunanların yanlışlarından çoğu zaman daha dürüst, doğru ve geçerli olarak görüyoruz. Fakat bu geçerlilik ancak küçük ve anlık bir düzeyde savunuldu, oysa eski rejim yararına devrimden vazgeçmeleri daha büyük bir şemada gericiydi. Dickens'tan Soljenitsin'e dek bu eleştirileri kavramak için bu ikili görüşe gereksinimimiz var.

Marksist kuram, birinci devrimci dalganın yenilgisine birkaç yolla karşılık vermiştir. Bir yaklaşım, son olaylarla sürpriz bir şekilde yakaladığı kavramsal bir çerçevenin ıskartaya atılacak kadar temelden çürük olması gerektiğine karar vermektir. Fakat nerede kuramın geciktiğinin ve nerede yanlış ya da geçersiz olduğunun dikkatli bir incelenmesi yapılmaksızın, yenilik çağrısı, bunu neyin izlemesi gerektiğini ihmal eder ve her içgörünün, ister burjuva erdeminin yeniden keşfi ister özgün bir çıkış olsun, yeni bir paradigma olduğu özbilinçle ilân edildir.

İkinci bir yaklaşım, Marksizmi boyut olarak küçültmeye, kapitalizme insancıl bir çehre ve dünya-tarihsel amaçlarını bir yana bırakmak için ondan saygın bir toplumsal program çıkarmaya kalkışır. Önemsiz ampirisizm ya da post-modern, post-Marksist, post-aydınlanmacı, post-bilimsel, post–materyalist uzak gölgelere, sömürünün bir gerçek ya da emperyalizmin hoş olmayan bir söylem olduğu yerlere geri çekiliş lehine anlamlı genelleştirme kuramsal olanağını bile reddedebilirdi.

Bazı durumlarda kuram, sosyal demokrat ekonometri, işaret eden doğmatik parmak ya da araştıran akademik ruh haline gelmek için militanlık ve alan olarak kesilip düzeltildi. Marksistler genel olarak yeni toplumsal hareketlerin meydan okuyuşlarını ele almaya isteksiz olmuşlardır; 'neo', 'post' vb. etiketli sıfatları herkes öyle yaptığı için almak ya da onları 'Marksist-olmayan' olarak reddetmek için Marksizmi bir kenara bırakma dışında.

Dolayısıyla, hem kapitalist ve hem de sosyalist ülkelerde esnek ilkeli Marksizm adaları, yenilgilerin bir rota olmasını, hayal kırıklığının depresyon ya da panik haline gelmesini önlemek için özel bir önlem üstlenir. Takdir edilmeli ve özen gösterilmelidir.

Siyasal ve entellektüel yaşamın sağa doğru kaydığı Carter ve Reagan yılları sırasında, ABD'nin dünya Marksizm merkezlerinden biri olarak ortaya çıkması tarihimizin ironilerinden biridir.

Kuramsal girişimimizin belirli koşulları ona özel özellikleri verir. Kitlesel bir birleşik hareketin yokluğunda, insanlığın ilerlemesine yönelik savaşımlar çoğu zaman, anti-ırkçı, feminist, ekolojik, sendikalist, dayanışma, eşcincel hakları, sağlık ve sosyal hizmetler, eğitsel ve diğer özgül konular üzerinde odaklanan hareketlerde ayrı ayrı yürütülür. Dolayısıyla kuramsal çalışmalar bu alanların her birini ayrı ayrı inceler. Aynı zamanda, onların arasındaki ilişkiler, özellikle sınıf, ırk ve cinsiyet çözümlemeleri arasındaki ilişkiler önemli bir tema haline gelmek zorundaydı. Bu arada, iktidardan dışlanmamız, nüfusa sağlanacak acil konuları, kapitalizmin devrildiği ülkelerdeki yoldaşların düşüncelerine egemen olan konuları çözmeye yönelik inanılmaz taleplerden muaf olmamız demektir. Bu bize Küba, Nikaragua ya da Vietnamlı Marksistlerin entellektüel gündemlerinin en altına yerleştirdikleri birçok uzun vadeli konuyu araştırma özgürlüğü verir. İktidardan dışlansak da, Amerikan imparatorluğunun zenginliğini biraz paylaşıyoruz ve bu zenginlik bize toplantı, yayın, araştırma ve çabalarımızı koruyan uzmanlaşmış örgüt kaynakları sağlıyor.

Bu koşulların yarattığı sonuçlardan biri, savaşımı, bir bütün olarak kapitalist sisteme, yaşamlarımızı bozan ve başarımızı engelleyen bütün yollarına meydan okumalardan biri olarak daha kolayca görmemizdir. Bu demek değil ki, bütün ABD'li Marksistler gerçekliğimize gerçekten böyle yaklaşıyor. Amerikan anti-entellektüel pragmatizmi bunun için fazla güçlüdür. Fakat varolma koşullarımızın bizi bir erdem olanağına yerleştirdiği yine de doğrudur.

Pratik sorumluluktan yalıtık olmamız, çoğu zaman çalışmamıza fazlasıyla soyut bir nitelik, toplumsal dönüşüm süreçlerinin karmaşıklıkları konusunda naiflik ve programları genel ilkelerden çıkarmaya çalışma eğilimi verir. ABD'li Marksistler devrimci toplumlara, çoğu zaman ortak bir girişimdeki yoldaşların perspektifinden değil, devrimi kendilerinin not kâğıtlarına göre derecelendiren yargıçlar olarak bakarlar. Bununla birlikte, iktidardan yalıtık olmamız bize, çoğu zaman başka yerlerde eksik olan bir hareket serbestliği de verir.

Sonunda, yayın, eğitim ya da araştırmada bir tekelimiz olmadığı için, Marksizmimiz, birbiriyle çatışan ideolojilerin yakın yüzleşmesinde gelişmiştir. Bu koşulun da çelişkili sonuçları vardır. Çevremizdekilerin inançlarından, bazen gündemlerinden parçalar alıp sözcüklerini be-

nimseyerek ya da iyi korunmuş dogmatizme geri çekilip bu baskıya karşı koyarak, kaçınılmaz olarak etkileniriz. Devlet iktidarı tarafından ciddi meydan okuyuşlardan korunan güçsüz sera çeşitlerinin tersine, güçlü bir Marksizmimiz var.

Birçok Marksist farklı bir rota tutturuyor. Marksizmi kesip budamak yerine, en büyük gücünü, karmaşık, çok düzeyli, çelişen ve evrimleşen bir bütün olarak diyalektik materyalist dünya görüşünü inşa ederler. Bütüne bakma çağrısı, görevin sonsuza dek tamamlanmamış olarak kalacağı, bütünün basitçe anlaşılmayacak kadar büyük ve tuhaf olduğunu onaylar. Fakat bağlama, bağlantılara, sürece daha da bakma çağrısıdır her zaman. Marksist kutsallık, sürekli tamamlanmamışlığın, cinsiyete, sınıfa ve egemen düşünceler üzerinde ırksal olarak konulan sınırlamalara devrimci içgörünün meydan okuyuşunun sürekli bir hatırlatıcısıdır.

Kendi kendini kanıtlar görünen şeylerin, gerçeğin irrasyonel olabileceği haykırışının, kuşku duyma ve eleştirme komutunun tarihsel olasılığı üzerinde Marksistlerin ısrarı, her zaman, tarihsel olarak sınırlanmış gerçek sosyalist hareketlerle çatışır. Bu yüzden, Marksizm saflarından düzenli olarak üretti ve parlak feministler üretir ve onları, hâlâ derinden cinsiyetçi olan gerçek sosyalist hareketlerden çoğu zaman yalıtır ve bir kenara atar.

Marksistlerin entellektüel görevi, şimdiye dek girişilenlerden daha genişletici siyasal bir meydan okuma için zemini hazırlayarak, kapitalizmle onun bütün görüngülerinde karşı karşıya gelecek şekilde kuramımızın alanını genişletmektir.

Makro büyültmede, nesnel eğilimler gibi görünenler, şimdi siyasal hareket tercihlerinden ve yeniyi inşa etmenin acil sorunlarıyla nasıl yüzleşilmesi gerektiğine ilişkin çelişen düşünceler arasındaki savaşımlardan çıkarılmış görünüyor. Şimdi, nesnel süreçler, düşük ekonomik düzeylerden, devrimdeki çeşitli toplumsal aktörlerin gereksinimlerinden ve az gelişmişlik deneyiminde yetişen düşünce yollarının gücünden kaynaklanan süreçlerdir.

Devrimci süreçte yapılan siyasal tercihlere bakmanın bir yolu, Rosa Luxemburg'un öne sürdüğü yoldur: geleceği geçmişin araçlarıyla, altetmeye çalıştığımız bir toplumun araçlarıyla inşa etmeye çalışıyoruz.

Devrime hem tutucu hem de radikal bir bakış vardır. Bir yandan, geçmişin herkesin önüne koyduğu fakat yalnızca bazılarının ulaşmasına izin verdiği arzuları teşvik eder. Kendi toprağına sahip olup işçi çalıştırmak isteyen topraksız köylüler, kendi eşlerini taciz etmek için tam özgürlük isteyen köleleştirilmiş erkekler, sömürücü olmak için olanaklara sahip olmak isteyen ezilen azınlıklar arasındaki gizli girişimciler, pazaryerinden fakat aynı zamanda toplumsal sorum-

luluktan muaf olmak isteyen bireyci aydınlar, işten kurtulmak isteyen aşırı çalışmış ve yabancılaşmış işçiler, kendileri için saray isteyen çar hizmetçileri, işçilik ya da köylülükten 'kurtulabilsinler' diye çocuklarının eğitim almasını isteyen ana babalar, hepsi devrime kendi isteklerini getirirler. Aileyi ona ekonomik istikrar vererek pekiştirmek isteyenler ile çekirdek aileye bir yaşam biçimi olarak meydan okuyanlar, kapitalizmin sunabildiği bütün iyilikleri herkes için isteyenler ile yabancılaşmış tüketicilik bilincini reddedenler, yeni-sömürge baskısından üretimi kurtarmak isteyenler ile ekonomik büyümeyi ekolojik zorunluluğa tabi kılmak isteyenler, enternasyonalizmleri yalnızca kendi kurtuluşlarına destek sağlama yolu olan ulusalcılar ile dünya devrimine bağlı ulusalcılar, hepsi Kışlık Saray'lara saldırılar ya da birlikte dağlara çıkarlar. Tutucu ve radikal düşler devrimde, hattâ aynı devrimcilerde yan yana yaşar.

Toplumsal gelişimdeki her bunalım noktasında, geçmişin düş, yöntem ve kaynaklarını teşvik etmek olasıdır: ulusalcılığa, burjuva girişimine, yönetsel komutacılığa, tüketiciliğe, cinsiyetçiliğe yönelik bir istek. Ya da, gelecek toplumsal ilişkilerin işareti olan geçici çözümler doğaçlamak üzere ileri sıçramak da olasıdır.

Her birinin kendi gerekçeleri ve tehlikeleri vardır. Geçmişi kullanmak bu geçmişi güçlendirir ve ileriye hareket şansını zayıflatabilir. Destek kazanabilir, hareketi genişletir, fakat aynı zamanda bu hareketi yeniden biçimlendirir. Devrimci bağlılıkları dönüştürülmüş bir yaşam biçimi anlamına gelenleri yabancılaştırır, çoğu zaman onları küçültücü anlamda ütopyacı olarak değerlendirir, yeniliklerinin bölücü olacağından ve onları bu kadar farklı olmamaya çağıracağından korkar. Uzun vadeli kaygıları, 'henüz tarih gündemine girmemiş' olarak arkadaki ısıtıcıya atılmıştır. Devrimci hareketler içinde düzenli olarak ortaya çıkıveren feminist kıpırdanmalar o zaman bölücü, olgunlaşmamış, üretimden daha az önemli vb. olarak bir yana bırakılır. Devrimin yaratıcı itkilerinden çoğu çarçur edilir ve yandaşları yabancılaştırılır.

Burada önemli olan, geri çekilişlerin kabul edilemez olduğu değil, fakat geri çekilişler olarak tanınması gerektiği ve gelecek ilerlemeleri olanaksız kılan yollarla bilinci değiştirerek erdeme dönüştürülmemesidir. Taktik geri çekilişler, hattâ geçmiş hataların gerekli düzeltmeleri olarak başlananlar, kolaylıklar sosyalizmin terkedilmesi haline gelebilir.

Fakat bir yandan geçmişin ağırlığını ihmal ederken, politikayı gelecek istekler üzerine kurmak, yeterli bir hazırlık temeli olmadan sıçramak ileri, fakat boş biçimlerle ve desteğin yitirilmesiyle sonuçlanabilir. O zaman, bu desteği zorla kazanmak için güçlü baskı, hoş ve dürüst olmayan mazeretler, halkın 'geri kalmışlığı' üzerine feryatlar arasında kendi kendini övme, demokrasiye güvensizlik ve merkezi bir komutacılığın dayatılması ortaya çıkar.

En ileri görüşlü kararlar bile, dayatıldıkları zaman giderek bozulan bir önem üstlenir. SSCB'nin zengin bölgelerinden yoksullara ya da sosyalist ülkeler arasında net sermaye akışı enternasyonalizmin ve uluslar arasında düzeyleri eşitlemeyi amaçlayan sosyalist planlamanın bir ifadesidir. Fakat SSCB'nin Baltık Cumhuriyetleri gibi daha zengin bölgelerin ulusalcılıklarına göre, bu sömürü olarak hissedilir. Doğu bloku tarafından kısmen kurumlaştırılan zengin ve yoksul bölgeler arasındaki değiştokuş, o zaman sübvansiyonlar olarak görülebilirdi. İleri biçimler yeterli bir etkin destek temeli olmaksızın dayatıldığı zaman, planlama kariyerizm ve çürümüşlüğün bir kılıfı haline gelir, disiplin suistimalleri eleştiriden korur, bu sürecin farkında olma sinizmi, edilgenliğe ve yabancılaşmaya götürür.

Bu, sola doğru bir dönüşün değil, verimsiz bir dönüşün gerekli bir sonucu, bu geçmişi gerçekten güçlendiren geçmişin bütün cebri araçlan bahaneleriyle geleceğe koşma girişimidir.

Her iki tür yanlış da devrimci tarihte önemlidir ve insanlara zararlıdır. Fakat şu an birinci tür, geçmişle uzlaşma Avrupa ve Asya sosyalizminde başattır.

İhmalci işgücü disiplini karşısında, işçiler üzerinde otoriteyi sıkmak olasıdır. Bu genellikle beraberinde daha fazla yönetim, performans daha iyi ölçülebilsin diye daha dar tanımlanmış işler getirir. Fakat performansı değerlendirmek için bulunan ölçüler asla amacın doğrudan kendisi değil, fakat daha çok göstergeleridir. Bu demektir ki, denetimcilerin halkın yazgısını denetlemesi ve gelişmişleri tatmin etme ana amaç haline geldiği yerde, performansın gerçekliği olmaksızın da iyi performans ölçüleri üretme yolları her zaman bulunabilir. Tek tip okul sınav sonuçlan öğretmenlerin etkinliğini ölçmek için kullanılırsa, o halde öğrencilerin sınavlarda kopya çekmesine yardımcı olmak, akılcı bireysel davranış haline gelir. Bir fabrikanın başarısı üretim hedeflerine ulaşmasıyla ölçülürse, bu olası olan en kolay yolla yapılabilir. Birinin sizin performansınızı gerçekleştirme yollarına dayalı kocaman bir mizah edebiyatı vardır: Bir Sovyet çizgi filmi bir tırnak fabrikasında omuzlarının üzerinde duran dev bir tırnağın önünde poz veren işçileri gösteriyordu. İşçiler, 'bin ton tırnak hedefimizi aştık' diye sırıtarak övündüler! Demiryolları, ton/millerce taşıma kotalarını doldurmak için Moskova ile Vladivostok arasında variller dolusu su getirip götürüyorlar. Ormancılık servisi milyonlarca ağaç dikiyor, fakat hiç orman yok, çünkü ağaçların yaşaması ölçüye dahil değil. Sonra daha tacizci denetim, ölçüler ve amaçlar daha yakın denk gelsin diye daha iyi endeksler keşfetme çabalan ve kısır bir döngüde daha sıkı denetimi daha gerekli kılan artan yabancılaşma ortaya çıkar.

Diğer bir yön ise genişletilmiş özerklik, dükkan düzeyinde öz örgütlenme ve 'consagración', yani çalışmaya ve toplumsal amaçlara

kendini adama karşılığında bir Küba terimidir. O zaman bir kollektif kendi çalışmasını değerlendirebilir ve ülke yaşamını ilerletmek için neler yapıldığını rapor edebilir. Fakat bu yol, dikkatle inşa edilmezse, çalışmanın yeniden yapılanmasına ideolojinin yeniden yapılanması eşlik etmezse, yapmacık olur. Bu durumda, özerklik, yalnızca, toplumun kollektif soyulması için örgütler yaratır. Fakat yeni bir ideoloji ancak işte, evde, okulda ve oyunda gündelik deneyimlerle desteklendiği zaman gelişebilir. Cinsiyetçiliğin bir egemenlik okulu olarak toplumsal gelişimler üzerinde önemli bir engel biçiminde ortaya çıkışı ve feminist taleplerin tüm toplumsal ilerleme için acil bir gereksinim haline gelmesi bilincin yeniden inşasında olur.

Birçok günümüz devriminin en büyük başarısızlıkları sosyalist demokrasiyi, birlik halinde üreticiler ve yeniden üreticilerin kendi kendini yönettiği bir toplum inşa etme alanında olmuştur. Gene burada da, basit karikatürleri reddetmek önemlidir. Sosyalist devrimler, büyük halk kitlelerini tarih aktörleri olarak siyasal yaşama soktu. Bazı durumlarda, ileri siyasal biçimler, kapitalist politikalarınkinden çok daha derin türde demokrasiye olanak tanımak üzere kuruldu. Yasal sürecinin gizlerinin ortadan kaldırılmasını içeren yargı sistemleri ve halk mahkemeleriyle mahalle mahkemelerinin gelişimi, bu tür alanlardan biridir. Yürütme organlarının çalışma komitelerinde gönüllülerin katılımı sistemi, teklif edilen yasaların geniş ulus çapında tartışılması, temsilcilerin gerekli rapor sunmaları, kollektif liderlik ilkesi sosyalist devletlerin biçimsel başarıları arasındadır. Fakat biçimler yeterli değildir ve bu biçimler birçok yolla aşındı ve gerçek içeriğini yitirdi. Bu nasıl olduğu, çok dikkatle incelenmesi gereken bir şeydir. Tartışmayı engelleyen ve yasal demokratik yapıları es geçen yetkililer sorunu değildir yalnızca. Demokratik katılım özgüven, zaman, katılmak için bilgi, günlük yaşantıdaki kararlılıkta uygulama, bağımsız olarak düşünmeye teşvik de gerektirir. Derinlere kök salmış tutum ve inançların terkedilmesini, otoriteye saygı, önde gelen liderlere bağımlılık, sınıflı toplumlarda halkın sosyalizasyonuna inşa edilen ürkeklikler gerektirir. Bu derin toplumsal değişiklikler olmaksızın, demokratik biçimler boş hale gelir ve birazcık göz korkutmak bile çok etkili olur.

Bilinç üzerine odaklanan halk hareketleri deneyimi — feminist bilinç yükseltme grupları, kurtuluş teolojisi cemaatleri, katılımcı eylem araştırması, Freire'nin contientizaciaô'su, Makarenko'nun 1920'lerde Ukrayna'da savaş yetimleri üzerinde çalışması, Gramsci ve Ché Guevara'nın kuramsal konuları— bir başlangıç noktası olarak hizmet edebilecek bazı dersler sağlamışlardır:

* Bilinç günlük yaşam sırasında, bu deneyimin yorumu da önceki bilinç temelinde biçimlenir. Bu yüzden, daha iyi savlar öne sürerek dönüştürülemez ya da teşviklerele üretilemez.

* Feminist slogan 'kişisel olan siyasaldır', genellikle toplumsal çözümleme ve eleştiriye özel olarak değerlendirilen alanları açtı ve bilinç nosyonunu, siyasal ya da toplumsal biçimleri dışsal olarak içermekten kendi ve başkaları hakkında, dünyayla başa çıkma yolları hakkında, yaşam felsefesinin felsefeye karşı olarak kullanılması hakkında duyguları da içerecek şekilde genişletti. Lukacs, Gramsci ve Brecht tarafından düşünülen, bilincin geniş toplumsal yatırımı ile bilincin yetişme bağlamı ve aileler içinde yeniden üretilmesi arasındaki bağı sağlar.

* Herkes izlemek kadar yol göstermeyi de öğrenebilir, fakat bu kapasite geliştirilmeli, bakılmalı ve teşvik edilmelidir. Bilinç yükseltme olmaksızın, kollektivite, birkaç kişinin egmenliği ve ilkel şovenizm ile belagatli oportünizmlerin kendini ifade etme alanı için bir kılıf haline gelebilir.

Bilinç yükseltme ve sosyalist demokrasi yan yana gider ve birlikte bazı belirsiz komünist gelecek için geriye bırakılamayacak sosyalist gelişimin kuvvetli bir gücü olur. Özellikle şimdi, bazı sosyalist biçimlerin içinin boşluğunun kapitalist liberalizmin çekici görünmesine neden olduğu bir sırada, devrimciler demokrasiden soyut, sıfatsız söz etmekten ya da demokrasinin eşdeğeriymişler gibi belirli sosyalist biçimlere arka çıkmaktan kaçınmak zorundadırlar. Sosyalist ve burjuva demokrasi kavramları arasındaki fark, geçerli olmaya devam ediyor; biri yaratıcı ve eleştirel zekânın ve tüm halkın bilgisinin ortak bir girişim yararına harekete geçirilmesini amaçlarken, bir diğeri güvenli bir alanda ayrılığın ve iş rekabetinin idare edilmesi çevresinde örgütlenir. Burjuva demokrasisi asla ezilen sınıfların kurtuluşuna öncülük etmedi, fakat çoğu zaman belirli tacizleri düzeltti, bu kurtuluş için savaşımı daha az acılı kıldı ve bazen başka yerlerde gerçekleşen zaferleri onayladı.

Burjuva demokrasisinin eleştirisi, demokratik konuları sosyalist gelişimden ayrı bir yere koymak için değil, bu demokrasinin en iyi özelliklerini alarak onu açmak amacıyla kullanılmalıdır.

Ulusal şovenizm kuşkusuz sosyalist bir üretim değildir ve bir dereceye dek sosyalist ülkelerde yaşaması beklenmez. Fakat enternasyonalizmin etkince teşvik edildiği ve eşitliğin kurumlaştırıldığı yerlerde, kollektif karar verme dayanışmayı günlük bir uygulama haline getirir, etnik kimlik etnik karşıtlık için potansiyelini yavaş yavaş yitirirdi. Öte yandan, çürümüşlüğün hüküm sürdüğü yerlerde, çok sık etnik özellikli ayrıcalıklar örgütler. 'Gereksinim'in, herşeyi gelişime feda eden ve ulusal duyarlılıkları ilerleme yönünde modası geçmiş engeller olarak gören politikanın gerekçesi haline geldiği yerlerde, şovenizm de ayrıcalık için bir gerekçe haline gelir. Baskının karşısına materyalist çözümlemenin çıkmadığı yerlerde, şovenizm ayrıcalığa yönelik direnişi bastırmak üzere ortaya çıkar. Her birinin kendi yöntemi vardır, Bulgaristan'ın Bulgar Türkleri kovması, Romanya'nın Macarların etnik haklarını ihlal

etmesi, Kızıl Kmerlerin anti-Vietnam şovenizmleri ve Doğu Avrupa'nın anti-semitizmi, sosyalist geçiş sorunları karşısında kısmen gerici oportünizmlerdir.

Son onyıllarda, uzun süre yadsınan sorunlarla başa çıktıkça birçok sosyalist rejimin aldığı kararlar geriye doğru bir yönelimdeydi, bugünü geçmişin kaynak ve inançlarıyla kurtarmaya kalkışıyordu. Bunun asla olmaması gerektiğine yönelik genel bir kural ilân edemeyiz, fakat bütün model, devrimci perspektifin terkedilişi oldu; en azından taktik startejiyi yutuyor. Bunun önemli bir istisnası Küba'dır; Küba'da geçmişi ilerlemeye koşma verimsiz girişimlerinden sonra, teknokrasinin ekonomizmin ve çürümüşlüğün eleştirisi; yeniden politikleşmeye, bilinç ve kollektifliğe verilen öneme ve Che Guevara'nın düşüncelerine yenilenmiş ilgiye yol veriyor.

Dolayısıyla, bu çözümleden çıkarılacak siyasal sonuçlardan biri, devrimci rejimlerin kapitalizmden çok fazla uzaklaştıkları değil, fakat sosyalizmin tüm potansiyelini kavramaya yetecek kadar ayrılmadıklarıdır. Yani, uzak bir komünist geleceğe havala edilen konular aslında bugünün gündemine aittir. Bu konuların en önemlisi, hem iş için motivasyon sorunlarını çözmek hem de kollektif aklı harekete geçirmek için bilinç dönüşümünü içerir. Fakat bilincin yalnızca değişmeye zorlamakla ya da hatta sistematik olarak başka bir dünya görüşünü öğretmeyle değişmeyeceğini biliyoruz. Değişmiş bir pratik gerektirir, böylece günlük deneyim yeni bakışımızı destekler. Sosyalist demokrasi ve cinsiyetçiliğe karşı savaşımın toplumsal gelişim için, içinde özel bir önem yüklendiği bağlam budur. Ve bunların her ikisi de, işin yeniden yapılanmasını, işbölümünü ve toplumsal olarak neyin önemli iş oluşturduğunu değerlendirmeyi gerektirir.

Kapitalist ülkelerde devrimci harekete uygulanan benzer bir sav benzer bir sonuca götürür; soldaki bir zaaf, kapitalizme tüm bir sistem, yaşamımızın her köşesindeki sistem olarak meydan okumada başarısızlığı oldu. Bu, tek tek kötülüklere karşı savaşımların ayrı ayrı, çoğu zaman birbiriyle uzlaşmaz karşıtlık halinde gelişmesine olanak sağladı ve koşullar değiştikçe taktiklerdeki vurgularımızı değiştirmemiz için seçenek sağlamadı.

Ben işe yarar bir hipotez öne sürüyorum: özgürlükçü hareketlerin çatışmaya girme nedeni, gözlerini çok az şeye dikmeleridir. Afro-Amerikan ve kadın hareketleri bir üniversitede yeni olumlu eylem konumlarını doldurma üzerinde çatıştıkları zaman, cimriliğe meydan okumada başarısız kalır ve geri kalanı uysallığa kapatırlar. Ekoloji hareketi, sanayinin çevre korunmasının kârları azalttığını kanıtlaması yüzünden sendikaların öfkesiyle karşı karşıya kaldığı zaman, kârın kutsallığına yönelik bir meydan okuyuş gerekir. Hipotezimiz, insanların kurtuluşu ve refahı için bütün savaşımların en geniş kapsamından birini tamamlar olduğunu öne sürer. Bu sınıfsal çözümlemeyi ya da sınıf politikasını ter-

ketmek değil, ekonomist çözümlemeden tarihsel materyalist çözümleyeme geçmek demektir.

Hemen ve kısa vadeli uygulamadan ayrılan güzel bir gelecek savunusu demek de değildir. Daha çok, farklı düzeylerde savaşım vermek zorundayız. Her düzeyde, bazı koşullar veri olarak, diğerleri de potansiyel değişkenler olarak ele alınmalıdır. Oportünizmin de ütopyacılığın da başarısızlığı, savaşımı bir düzeyde sınırlamakta ve dolayısıyla basit değişkenleri veriler ya da tüm verileri değişkenler olarak ele almasında yatar.

Bugünkü durumun üç belli başlı olası sonucu vardır. En az olası olanı, **perestroyka** ve benzerlerinin bir geri çekilme, pekişme ve az çok sürekli liderliği olan yeniden canlandırılmış bir sosyalizm dönemiyle sonuçlanmasıdır. Ekonomik konularda bir geri çekiliş olduğu için bunun olanaksız olması anlamına gelmez. Bunlar, geçmişin başarısızlıklarını düzeltmek için gerekli olabilir ya da olmayabilir. Bu şekilde sunulsaydı ve politika sosyalist, devrimci ilkeler açısından tartışılsaydı, canlandırılmış bir hareket sapmayı kabul edebilir, burjuva seçeneklerin karşısına çıkabilir ve yeni bir devrimci yol bulabilirdi. Fakat bunun olması olası değildir, çünkü ekonomik yeniden örgütlenmeye retorik marksizmden naif liberalizme kitlesel ideolojik geri çekiliş eşlik etmektedir. **Glasnost**, şimdi ana yararları olarak gözüken libelarizm ve ulusalcılıkla güçlü ve yaratıcı bir Marksist meydan okuyuşun dizginlerini henüz serbest bırakmadı.

İkinci bir olası sonuç, bugünkü sosyalist ülkelerin çoğunun, hükümetlerini devirerek ya da devrimeyerek kapitalizme koşacakları, sendeleyecekleri ya da kucağına düşecekleridir. Bu, kapitalist yayılma için yeni bölgeler açar, hatta olasılıkla kapitalizmin bir sonraki dünya bunalımının gecikmesine neden olur. Bu bölgelerin halkları, bir kez ağızları yanınca, sosyalist politikaya fazla açık olamazlar, hatta uluslararası olarak gerici bir rol oynayabilirler. Macar basınının bir kısmının son günlerde Küba'ya yönelik düşmanlığı ve Polonya öğrenci hareketlerinin eski bir Batista polisini bir kahraman olarak coşkuyla karşılaması bu olasılığı önceden gösteriyor. Devrimci hareketlerin ilgi odağı o zaman bugünkü kapitalist dünyaya kayacaktır.

Üçüncü bir olasılık daha var. Komünistlerin yönettiği hükümetlerin sloganlarının, halkları tarafından çoğu zaman içi boş vaazlar ya da gerekçelendirilmemiş kendi kendini övme olarak tanınmamasına karşın, sosyalist düşünceler, hükümetlerin sahip olduğu destekten daha derin halk bilinci düzeylerine sızmıştır. Ayrıcalığa karşı eşyaları eşit elde etme hakkı, sanayi üzerinde işçi denetimi, iş güvenliği, evsahibi olma hakkı ve sağlık bakımı gibi talepler. sosyalist olarak değil de temel insan hakları olarak düşünüldüğünde bile içselleşmiştir. Doğu Avrupadaki sosyalizmin geleceği, şimdi öznel olarak anti-komünist olan ve

ulusalcılıkları ya da bürokratik suistimalleri yaşamaları yüzünden kapitalizm konusunda hayli naif olan insanların ellerinde olabilir. Kapitalizm konusunda bu naiflik, sosyalist ülkelerden gelen göçmenlerin gerçek kapitalizmle yüz yüze geldiklerinde yaşadıkları travmada kendini gösteriyor. Belki de üçte biri, Amerika'nın birçok temel açıdan parti propagandasında söylenenlere benzediğini keşfettikten sonra Doğu Avrupa'daki evlerine geri dönüyor. Kübalı göçmen olan bir çift, Birleşmiş Milletler'deki Küba delegasyonuna yaklaşarak, Küba yurttaşları olarak ev sahibi olmaya hakları olduğu için onların kiralarını ödemelerini talep etti, fakat New York'taki ücretlerle New York'taki bir dairenin kirasını kim ödeyebilir ki?

Muhaliflerin en azından bir kısmının amaçları, şimdi kapitalizm altındaki işçi hareketlerinden daha fazla gücü olan ve Bolşevik metinler tarzında köylülük ve aydınlarla bağlaşıklıklar kurabilen ve kurmuş olan bir işçi hareketinde nihai olarak ifadesini bulabilir. Sovyet siyasal gücünü ya da Polonyalı madencileri Batı Virginia ve Kentucky'deki eşdeğerleriyle karışlaştırın.

Bunlar çok heterojen hareketlerdir. Kendi sloganları, gelecekleri-nin sahip olduğu şeylere yeterli bir kılavuz sağlamaz ve orada hangi bağlaşıkları bulacağımızı ya da toz yatıştığında ne tür toplumların ortaya çıkacağını gerçekten de bilmiyoruz.

Avrupa devriminin geri çekilişi, üçüncü dünya devrimi için özel sorunlar yaratır. Savaşımlarına verilen uluslararası destek şimdi asıl olarak kapitalist ülkelerdeki bağlaşıklardan geliyor; doğrudan askeri müdahale ya da uzun süreli 'düşük yoğunluklu savaş' tehditleri artıyor, eşitsizlik değişim dünyasında dev yeniden inşa görevleri, eskiden Doğu blokunun üçüncü dünyayla ilişkilerine yol gösteren daha eşitlikçi ticaret modelleriyle fazla rahatlatılacak gibi değil. Bu, üçüncü dünya devrimleriyle dayanışmayı ve dayanışmanın yeniden teyit edilmesini eskisinden de acil kılıyor. Amerikan bolluğunun ve ABD kapitalizminin, bizi enternasyonalizmin bir merkezi haline getiren kaynaklar ve göreli özgürlük sağlaması tarihin bir ironisidir.

Devrimcinin görevi, bilinci değiştirmektir. İlk anda bu, Ernesto Che Guevara'nın çok söylenen 'devrimcinin görevi devrim yapmaktır' sözüyle karşılaştırıldığında berbat derecede zararsız bir istek olarak görünür. Fakat bu ilk izlenim iki açıdan yanıltıcıdır. Ekonomik ve sosyal değişimin yanı sıra değişen bilincin önemine ilişkin Che düşüncesinin karışıklıklarına çok az değer verir ve değişen bilincin akademik ders kadar ehlileşmiş olduğunu yanlışlıkla varsayar. Toplumsal değişimlerin bilinci edilgen olarak sürüklediğinin kabul edilmesi, bilinç oluşumu çözümlemesinin hem kapitalizm altında hem de devrimci toplumlarda, temel değişimle ilgili tüm hareketlerin başlıca bir önceliği olmasına neden olmuştur.

Kuramsal düzeyde, önce yalnızca ikincil önemde görmüş olduğumuz konuları, özellikle ekoloji ve feminizmi, ele almak üzere Marksizm İngiliz siyasal ekonomisinde, Fransız sosyalizminde ve Alman felsefesinde bulunan kendi kaynaklarını onaylamıştı. Fakat örgütlü Marksist hareketler, herhangi bir çağdaş hareketten önemli bir şey öğrenebilecklerini kabul etmeyi büyük bir inatla reddettiler. Onların düşüncelerine direnme yollarından biri, bu düşüncelere her zaman sahip olduğumuzu idda etmektir. Ve gerçekten de, Marx'ta çevre yıkımının eleştirisini, Engels'te öncü feminizmi ya da Sovyet Asya'da kadınların ezilmesine karşı savaşımları buluruz. Marksistlerin gerçekten de feminist ve çevre savaşımlarına katılmış olduğunu ve katkıda bulunmak üzere önemli kavrayışlara sahip olduklarını gösterebiliriz. Fakat bu, tarihin yalnızca bir kısmıdır. devrimci hareketler, gerçeklikte var oldukça, çoğunlukla feminizme de, çevreciliğe de sempatik bakmamışlardır ve bunun için yoksuldurlar. İlk sözü gerçekten kimin söylediğine ilişkin polemiğe girmektense, çoğu zaman ihmal ettiğimiz ve başka hareketlerin vurguladığı konuları ele almak ve kapitalizme karşı savaşımın çok daha yaygın hale gelmesi gerektiğini kabul etmek önemlidir.

Marksizmin feminist ve çevreci programlarla ilgilenmeye yönelik isteksizliğinin maddi bir temeli, Marksist liderlerin çoğunlukla, kaybedecek ciddi ayrıcalıkları olan erkekler olması ve istihdamı artırmanın gerekli bir amaç olduğuna inanan işçi hareketleri liderleri olmasıdır. Hem feminizmle hem çevrecilikle ilgilenmeye yönelik isteksizliğin öznel yanı ise, bu konularla ilgilenmenin bir sınıf çözümlemesini sulandıracağından, hatta terkettireceğinden korkmalarıdır. Ne var ki, bu, ancak en ekonomist sınıfsal çözümleme türü için geçerlidir. Bugünün tarihsel materyalist bir kavrayışı, kapitalizmi meta ilişkisiyle onun yan ürünlerini yaşamlarımızın her alanına dayatan bütünsel bir sistem olarak kabul eder.

Kapitalizmin sürmesi, fiziksel ve insani kaynaklarının yeniden üretimi, siyasal süreçler ve toplumsal ilişkiler kapitalist yöneticiler, lisanslı düşünürler ve kurumlar ve bütün kulları için full-time bir görevdir. Komünistler bu sistemin yaygınlığını kabul etmek ve yoksulluk ürettiği, insan yaratıcılığını bir yana attığı, varoluşumuzu tehdit ettiği ve dünyamızın değerini düşürdüğü yerlerde ona meydan okumak zorundadır. Bu konuları siyasal gündeme sokan ve entellektüel görüşlerini haritalaştıran feminist ve çevreci liderleri minnet duyarak benimsemeliydik.

Yeni bir dergi **Capitalism, Nature and Socialism** çevresindeki ve başka yerlerdeki Marksistler, bu görev için bir çerçeve geliştiriyorlar. Merkezi nasyonlarından bazıları şunlar:

— Doğal tarihin bir devamı olarak insan tarihi.

— Organizmanın ve çevrenin yorumlanması.

— Ekolojimizin etkin doğası: 'Biz yaptığımız şeyiz, fakat herşeyin

ötesinde yaptıklarımız olduğumuz şeyi değiştirmektir.' (Eduardo Galeano)

— Tek bir varlık, üretim tarzı ile içine sızdığı çevresel doğayı birleştiren çevre –tarihsel bir oluşum olarak toplum/doğa. Fakat bu bütünün birliği uyuma ya da dengeye değil, tarihsel olanak, çelişkiler ve değişime dayalıdır.

— Yenilenebilir ve yenilenemez kaynakların, kendileri de üretimin sonuçları olan üretim koşullan olarak tanınması.

— Üretimin ve yeniden üretimin birliği. Bu bize, bu iki etkinlik arasında kadın işgücü dağılımının değişmesinin onların toplumdaki yerini belirlemeye nasıl yardımcı olduğunu inceleme olanağı verir. Bu dağılım, aile içinde iktidarın ve cinsiyetçiliğin düzenin temeli olmuştur. Bu dağılım, her toplumun dinamiklerinin bir kısmı olan demografik değişiklikler ve işgücü yapısının belirlenmesinde de etkili olur, sonunda kadın işgücünün dağılımını besler. Bu, kadınların durumunun, sosyal gelişimin bir yardımcısı değil, sistem dinamiklerinin bir parçası olmasına neden olur.

— Evrimimizde önce beden içindeki etkinlikler olarak ortaya çıkar, sonra dışsallaşır ve sonunda toplumlaşırken üretim/yeniden-üretimin yenilenme, tüketim ve artık ile birliği. Fiziksel, akılsal ve duygusal yenileme işi çoğunlukla tüketim ve kadın işinin özel alanı olarak bir kenara itilmiştir, oysa tüketim yenilenmeden, artık çevresel yeniden işlemeden (rencycling) soyutlanmıştır.

Marksistler bilim ve teknoloji eleştirisine katılıyorlar. Her ikisinin ikili doğasıyla, dünyanın genel insan bilgisinin gelişiminin parçası ve doğayı kendi önceliklerine göre yorumlayan ve kullanan belirli bir toplumun toplumsal olarak belirlenmiş ürünü olarak uzlaşıyoruz. Bilim, bilimin bilmek istediklerini keşfetmek doğrudan amacı için deneyimi örgütlemek üzere içinde insanların seçildiği ve kurumların kırıldığı işbölümünde bir bölüm olarak tanınmak amacıyla mistiklikten arındırılır.

Sağlık ve hastalığın toplumsal/biyolojik doğasını incelemek amacıyla adaletsiz sağlık hizmeti eleştirisinin ötesine geçen güçlü bir Marksist sağlık hareketi var. Aşağıdakiler, bu hareketin bazı temel görüşleridir:

— Sağlık, her bireyin sınıf, cins, ırk ve diğer özelliklerine göre gerekli şeyler etkinlikleri yürütme kapasitesidir. Gerekli sayanların sayılanlardan ayrılığı, sağlık tanımını bir savaşım nesnesi yapar.

— İnsan fizyolojisi toplumsallaşmış bir fizyolojidir. Fiziksel, psikolojik ve toplumsalın bireyin derisini aşan bir bütüncülükte birliği. Herkes ortak bir fizyolojik ağı paylaşır, fakat bu, dünyadaki konumuna göre her birey için bir tek olan, daha büyük, toplumsal olarak yaratılmış bir ağın içine gömülüdür. sağlık ve hastalık süreçlerinin açıklanması da bu daha büyük ağ içinde olur.

— Bulaşıcı hastalık, bizimle parazit organizmalar arasında, sürekli birlikte evrim halindeki ilişkidir. tıbbi teknolojimiz ve değişen toplum ve çevremiz bu birlikte evrimin koşullarını yaratır.

Bu alanlara, onlara dahil olduğum ve konulara aşina olduğum için değiniyorum. Marksistlerin kapitalist dünya görüşlerine meydan okuşumuzu genişleten ya da böyle bir meydan okuyuşun gerekli olduğu başka alanlar da var.

Bizim için önceliği olan böyle alanlardan biri de demokrasidir. Bu noktada, sosyalist demokrasiyi burjuva demokrasisinden ayırmaksızın ya da becerikli çoğulculuk diline düşmeksizin, çok partili seçimli demokrasiyi tanıyarak, vb. demokrasiyi asla tartışmamak özellikle önemlidir. Tarihsel deneyim göstermiştir ki, kapitalist demokrasi hiçbir yerde ezilenlere gerçek iktidarı vermedi, fakat bu baskıyı çoğu zaman yumuşattı ya da baskıya karşı savaşımı daha az acılı kıldı. Burjuva demokrasisinin muhalefet örgütlenmesini vurgulamasına karşın, sosyalist bağlamda demokrasinin rolü, sorunları çözmede ve hataları düzeltmede tüm insanların yaratıcı zekâsını harekete geçirme aracıdır. Bu yüzden, sosyalistler, kendi halkın özyönetim biçimlerini bir yandan geliştirirken, burjuva demokrasisinin başarılarını da özümsemelidir.

Diğer bir öncelik alanı, yarım yüzyıllık bir geri çekilişten sonra, işçi hareketinin yeniden inşası için kuramsal temelleri kurmakta yatar. Bu, ırkçılığa karşı savaşımı ve bölgesel ve uluslararası dayanışma için mücadeleyi gündemin başına yerleştirecektir. Kuzey Amerikalı ya da Japon işçiler, GM ve Nissan ya da Ford ve Toyota kadar etkin olarak biraraya gelebilirler mi?

Zor bir dönemde, devrimci iyimserliğin zalim bir şaka gibi göründüğü, ayaklanma dönemleri arasındaki zayıf bir noktada yaşıyoruz. Ne çabuk zafer vaadi, ne de bu zaferin neye benzeyeceğine ilişkin net bir model, milyonları davamıza çekiyor. Büyük ölçekli tarihsel süreçleri ve kapitalizmin yapılarını çözümlemede öylesine güçlü olan kuramlarımız, salt belirli gelecekleri umut etmek için değil, fakat olaydan sonra doyurucu olarak olayları açıklamak için bile belirli olanı anlama konusunda büyük oranda baskılanmıştır, devrim sonrası toplumu kavramada tamamen yetersiz olmuştur ve bazen barbarlıklara gerekçe sağlamak için kullanılmıştır.

O halde neden devam etmeli? Birincisi, çünkü kapitalizmin beşyüz yılı, insani ve adil bir dünya yaratma yeteneğinde olmadığını ve teknolojiler güç verdikçe bizi ve yaşamın tümünü giderek tehdit ettiğini göstermiştir ve meta ilişkisi varoluşun tüm yanlarını kâr için yatırıma dönüştürmek üzere motivasyon sağlar. Doğu blokundaki iktidar bunalımları, açıkça muzaffer sistemdeki derin yapısal bunalımı saklayamaz.

İkincisi, çünkü kapitalizm, belirli suistimallerin düzeltilmesinin ancak yenilerini yaratma pahasına sağlanabileceği entegre bir sistemdir.

Üçüncüsü, çünkü eski yaklaşımların çöküşünün, insanın kurtuluşuna yönelik konuları yeni ortaya koyma biçimlerine genişletilmiş tarzda olanak sağladığı heyecandırıcı bir zamandır da.

Ve sonuncusu, çünkü dünyayı anlama, Büyük Beyin Yıkama'dan kurtulma, kendi kurtuluşumuza ulaşma yolunda canlandırıcı bir ilk adımdır. Kendimizi, *neye karşı ne olabilirin* savaşımına bütün bir yaşam biçimi olarak sokmak, bugünün dünyasında bize en yüksek özgürlük derecesi sağlar.

Not: Bu makale, Eylül 1989'da New York Marksist Okulu'ndaki bir konuşmanın notlarına dayanılarak yazılmış ve Amherst'deki Marksizm Şimdi konferansındaki bir sunuşa göre Aralık 1989'da gözden geçirilmiştir.

Humeyni: Köktendinci mi, Popülist mi?

Ervand Abrahamyan

New Left Review 186, Mart-Nisan 1991

'Ayetullah Ruhullah Humeynî nasıl imam oldu? Tıpkı İbrahim Peygamber gibi. Allah'ın iradesini yerine getirdi, putları kırdı, kendi oğlunu kurban etmeye hazırdı, müstebitlere karşı başkaldırdı ve *(ezilenler) (ezenler) karşı yönetti.*'

İran Meclis üyesi, *21 Haziran 1989*

Kaygan 'köktendinci' tanımı Humeyni'ye öylesine sık ve öylesine farklı açılardan yakıştırıldı ki, sonunda üstünde kaldı.* Bu etiket, tutucular için yabancı düşmanlığı, militanlık ve köktenciliği çağrıştırmakta. Liberaller içinse aşırılık, fanatizm ve gelenekçilik anlamına geliyor. Radikaller teolojik bağnazlığı, siyasal atacılığı ve bilim, tarih, çağdaşlık, aydınlanma ve Sanayi Devrimi'nin reddini okuyorlar bu terimde. —Halen Ortadoğu araştırmalarına damgalarını vuran— Oryantalistler içinse müslüman dünyasının içsel olarak değişime kapalı, irrasyonel, geriye dönük ve uzak tarihinden kopamaz olduğu yolundaki üstükapalı kabullenişi desteklemekte. Terim Batı'da öylesine sık kullanıldı ki, Humeynî'nin İran'daki tilmizleri terime yüklenen anlamlardan hoşnut, ancak Farsça ya da Arapça karşılığını bulamadıkları için İngilizce fundamental-ist sözcüğünü sözlük anlamıyla Farsça'ya aktararak sözcüğünü türettiler. Bu da, aynı tilmizlerin karşıtlarını elektirik ve (Batı hastalığına tutulmuş) olarak tanımladıkları düşünülecek olursa, bir hayli ironik bir durumdur.

'Köktendincilik': Israrlı Bir Yanlış Tanımlama

'Köktendinci' sözcüğünün bir hayli yaygınlık kazanmış olmasına karşın, yirminci yüzyıl başları Amerika'sında protestanlarca bulunmuş bir teri-

(*) Bu makalenin daha kısa bir şekli, Mayıs 1988'de New York City University'de City College'de yapılan Kıyaslamalı Köktendincilik Konferansı nda sunulmuştu.

min çağdaş Ortadoğu'da bir siyasal harekete yakıştırılmasını yalnızca akıl karıştırıcı ve yanıltıcı değil, aynı zamanda tümden hatalı bulduğumu söyleyeceğim. Bunun birçok nedeni var:

İlkin, eğer köktendincilik kişinin kutsal metinlerinin insan yanılgısından uzak olduğu anlamına geliyorsa, o zaman tüm müslüman müminleri köktendinci olarak nitelemek gerekir; çünkü, Kur'an'ın tümünün mutlak Tanrı Kelamı olduğu, İslam'ın temel bir kaziyesidir.

İkinci olarak, eğer terim müminin dinin hakikî anlamını, ulemayı atlayıp doğrudan esas metne başvurarak kavrayabileceği anlamına geliyorsa, bu durumda Humeynî hiçbir şekilde köktendinci sayılamaz. Şia'nın Usulî tarikatının önde gelen bir mensubu olarak, müminlerin esas olarak Kur'an'a dayanmakla İslam'ı kavrayabileceğini savunan geçmiş yüzyılların Ahbarî ayrılıkçılarına karşı çıkıyordu. Humeynî Kur'an'ın büyük çoğunluk için fazlasıyla karmaşık olduğunu, hatta Kur'an'ı Muhammed'e ileten melek Cebrail'in dahi, akdardıklarının 'batınî anlamı'nı kavramaktan acizkaldığını savunuyordu. Humeynî sık sık bu 'batınî tabakalar'ın ancak Arapça bilen, Şia'nın Oniki İmamı'nın öğretileriyle tanış olan, ulemanın yüzlerce yıllık çalışmalarını incelemiş ve en belirsizi, bir şekilde irfanla donatılmış kişilerce kavranabileceğini savunmuştur.(1) İslam'ın batınî anlamını ancak ulemanın en bilgilisi —o da aralarında seçilmiş birkaç tanesi— kavrayabilirdi.

Üçnücü olarak, eğer köktendincilik bir Altın Çağ'ı (Asr-ı Saadet) yeniden yaratma anlamına geliyorsa, Humeynî yine doğrudan bir köktendinci sayılmaz. İlk yıllarında Muhammed'in Mekke'sinin ve Ali'nin Halifeliğinin taklidedilmesi gereken modeller olduğunu ima ettiği, doğrudur. Ama sonraki yıllarda Peygamber ve Birinci İmam'ın dahi, kendi toplumlarının ürkütücü sorunlarını çözümleyemediklerini sıkça ileri sürdüğü de doğrudur.(2) Dahası, devrimci başarılarının esrikliği içinde, İran İslam Cumhuriyeti'nin, gerçek dini hayatın her alanında, özellikle de maddî ve manevî alanlarda uygulamada Peygamber'inki dahil geçmişteki tüm müslüman toplumları aştığını söyleyerek öğünüyordu.(3) Kısacası, bir Müslüman Altın Çağı olarak Muhammed'in Mekkesi'ni ve Ali'nin Halifeliğini aşmaktaydı. Kimileri için bu (iddia -ç.) münkirlik kokmaktadır.

Dördüncü olarak, eğer köktendincilik çağdaş ulus-devletin ve bununla birlikte devlet sınırlarının reddi anlamına geliyorsa, Humeynî, Sami Zubayda'nın da gösterdiği gibi, bu tanıma uymamaktadır.(4) Evet, zaman zaman emperyalizmin İslam ümmetini rakip devlet ve uluslara böldüğünü öne sürdüğü olmuştur. (Ama -ç.) ilk yazılarında sınırları belirli bir ulus-devletin varlığını ima ettiği de doğrudur; sonraki yazılarında bu kabulleniş daha da açıklıkla ortaya çıkar. (İran Anayurdu), (İranlı Yurtsever) ve (Onurlu İran Halkı)'ndan giderek daha sık sözeder ol-

muştur. Hatta sadık yandaşlarından birini, babası Afganistan doğumlu olduğu gerekçesiyle 1980 başkanlık seçimlerine katılmaktan alakoymuştur. Millîci dil ve salt Şii simge ve imgelerinin kullanımı, Humeynîcilerin devrimi İran dışına ihraçtaki başarısızlıklarını açıklamaktadır.

Beşinci olarak, eğer köktendincilik temel metinlerdeki yasa ve kurumların kesin uygulaması anlamına geliyorsa, Humeynî burada da köktendinci olarak nitelenemez. Humeynî'nin tesettür dahil en katı yasalarının çoğu, kaynağını Kur'an'dan değil, bir kısmının kökleri İslamî-olmayan sonraki geleneklerden alır. Benzer şekilde, İslam Cumhuriyeti'nin tüm Anayasal yapısı ilk Halifelik'den çok De Gaulle'ün Beşinci Cumhuriyeti üzerinde temellenmiştir. Meclis üyeleri bazı vergi yasalarının İslamî kökenlerini sorgulamaya başladıklarında, Humeynî'nin en yakın tilmizlerinden Hüccet-ül İslam Rafsancanî sinirli bir şekilde şu yanıtı vermişti: "Parlamentoyu, Devlet Başkanı'nı, Başbakan'ı, Bakanlar Kurulu'nu İslam tarihinin neresinde bulursunuz? Gerçekte bugün uyguladıklarımızın yüzde sekseni İslam tarihinde mevcut değildir."(5) Humeynî'nin geleneklerden kopuşu, kendi yüreğine en yakın alanda, İslamî yasa alınında son derece açıktır. Devrimden önce Şeriat'ın ancak her türlü devlet müdahalesinden özellikle de hantal temyiz sisteminden kurtulduğu zaman yürürlüğe girebileceğini söylemekteydi.(6) Devrimden sonraysa, gelişkin temyiz süreçlerini de içeren geniş bir merkezî denetimli hukuk sistemini sürdürmeyi uygun gördü— buradaki amacı bir yandan bir çeşit tek-biçimliliği sağlamak, bir yandan da yerel hakimler üzerinde bir ölçüde denetimi sürdürebilmekti.(7)

Altıncı olarak, eğer köktendincilik geleneklere dogmatik bir bağlılık ve modern toplumun reddi anlamına geliyorsa Humeynî buna da uymamaktadır. Müslümanların teknoloji, sanayi fabrikaları ve çağdaş uygarlık gibi gereklilikleri ithal etmesi gerektiğini sıkça vurgulamıştır. En yakın tilmizleri 'gelenekçileri' sık sık 'eski moda' olmakla suçlamışlardır. Ritüel saflığı kız evlatlarını okula gitmekten alakoyacak, genç kızların her zaman, ortada erkek yokken dahi 'örtülü olmasını savunacak, sanat, müzik ve satranç gibi entellektüel uğraşları, mahkûm edecek, ve en kötüsü, gazete, elektrik, otomobil, telefon, radyo, uçak ve televizyondan yararlanmayı reddedecek kertede takıntı haline getirmekle eleştiriyorlardı.(8) Bir başka Humeynî tilmizi, Hüccetül İslam Hücceti Kermanî'nin deyişiyle: "Eşekler çağına geri dönmemizi isteyen bu gelenekçiler, irticaî olarak nitelenmelidir. Bizim geçmişe tapınmaya değil, gerçek bir gereksinimimiz var."(9) Terminoloji bir yana, bu kavramlar dahi, Humeynîciliğin İslam'ı daha ilk günlerinden itibaren taciz eden eski gelenekçi 'salgın'ın bir yinelemesi olduğu iddiasıyla dalga geçmektedir.(10)

Yedinci olarak, 'köktendincilik' terimi, yirminci yüzyıl başları Ame-

rikan Protestanlığına dayanan kökenleri bakımından belirgin tutucu siyasal çağrışımları içermektedir. Çağdaş 'sosyal İncil' varızlarına tepki duyan Amerikalı köktendinciler, gerçek dinin hakikî hedefinin toplumu değiştirmek değil, İncil'in sözlük yorumunu —özellikle Darwin'cilik, Yargı Günü ve Bakire Doğumu gibi öğretiye ilişkin konularda muhafaza ederek 'ruhları kurtarmak' olduğunu ileri sürmekteydiler. Oysa Humeynîcilik, öğretiye ilişkin konuları ihmal etmemekle birlikte, öncelikle toplumsal-siyasal konularla ilgiliydi — kralî elite karşı devrim, Batılı emperyalistlerin kovulması, (ezilenler) dediklerinin (ezenler)'e karşı ayaklandırılması gibi. Gerçekte Humeynî kamu önündeki açıklamalarının batınî öğretilerden uzak olmasına özen göstermesi sayesinde iktidarı kazanabilmiştir. Bunun yerine, rejimi en bariz siyasal, toplumsal ve iktisadî başarısızlıkları konusunda topa tutmayı yeğlemiştir.

Nihayet, 'köktendinci' terimi katı bir bağnazlık, geleneksel otantiklik ve entellektüel buluşların, özellikle de yabancı olanların reddi imgesini çağrıştırmaktadır. Oysa Humeynî, kendi kabullenmese de, siyasal arenada son derece esnek, dikkati çekecek ölçüde yenilikçi ve kof geleneklere karşı aynı ölçüde cesurdu. Birçok Şia kavramını gözardı edebildiği için önem taşımaktadır. Gayrımüslim dünyadan, fikirler olduğu kadar sözcük ve sloganlar da almıştır. Böylelikle de, devlet ve toplum konusunda yepyeni bir Şii yorumu yaratmıştır. Ortaya çıkan ürün, konvansiyonel köktendincilikten çok, özellikle de Latin Amerika'da görüldüğü biçimiyle Üçüncü Dünya popülizmiyle ilintilidir. Doğal olarak Humeynîcilik —birçok popülizmden farklı olarak— dinsel bir boyutu da içermektedir. Ama bu köktendinci bir hareket olmasından çok Şia İslamı'nın İran popüler kültürünün, özellikle de çarşı orta sınıfının esasını oluşturmasındandır.(11)

Popülizmin Anlamı

'Popülizm' teriminin üzerinde biraz durmak gerekir. Ben bununla alt sınıfları, özellikle de kentli yoksulları radikal bir retorikle emperyalizme, yabancı kapitalizme ve siyasal kurumlara karşı harekete geçiren orta sınıf ağırlıklı hareketi kastediyorum. Popülist hareketler 'sokaktaki adam'ı harekete geçirirken karizmatik kişilerin yanısıra, popüler kültürlerinde içkin değeri olan simge, imgelem ve dile de başvururlar. Yaşam standardını belirgin bir şekilde yükseltme ve ülkeyi Batı'dan tümüyle bağımsızlaştırmayı vaadederler. Daha da önemlisi, statükoya radikal söylemle saldırırken küçük burjuvaziyi ve özel mülkiyet ilkesini tehdit etmekten özenle uzak dururlar. Bu nedenle popülist hareketler kaçınılmaz olarak ekonomik-sosyal devrimin değil, kültürel, ulusal ve siyasal yeniden yapılanmanın önemini vurgularlar.

Bu tanım en iyi Latin Amerika'daki kitle hareketlerine, özellikle de Arjantin'de Peron, Brezilya'da Vargas önderliğindeki hareketlere uygun düşer. Ancak genellikle hatalı biçimde popülist olarak tanımlanan üç hareket tipini, Rus Narodniklerini, Avrupalı, özellikle de Alman ve İtalyan Faşistleri ve Afrika'daki ulusal kurtuluş mücadelelerini dıştalar. Narodnikleri, özel mülkiyete hiç ilgi duymadıkları ve mevcut sınıf yapısının kökten yıkmaktan başka bir şeyi hedeflemediklerinden dolayı dıştalar. Faşistleri bundan biraz daha karmaşık bir nedenden dolayı, popülizmle birçok ortak noktaları olmasına karşın üst sınıf (subayların, büyük toprak sahiplerinin, bankacıların ve sanayicilerin) desteğinden yararlandıkları için dıştalar. Dahası, alt sınıfları etkin bir harekete sürüklemektense, depolitize etmeyi hedeflemekteydiler. Faşizm kitleleri siyaset dışına sürmüştür; oysa popülizm onları siyasete davet eder, hatta kışkırtır. Tanım Afrika'daki ulusalcı hareketlerin çoğunu da, saldırılarını yerli seçkinlere değil, dış güçlere yönelttikleri ve yandaşlarını kitle siyasetiyle değil de geleneksel temelli aşiret ilişkileri ağı aracılığıyla harekete geçirmeyi yeğledikleri için dıştalar.(12)

Humeynî'yi köktendinci olarak değil de popülist olarak tanımlamakla, dinsel inançlarının içtenliğini ya da bir ruhban önder olarak artan otoritesini inkâr etmek istemiyorum. Bu bakımdan Humeynîcilik'i Peron, Vargas ve hatta —son dönemlerde geliştirdiği dindar söyleme karşın— Saddam Hüseyin'in salt seküler çağrısına karşıt olarak, popülizmin özgül dinsel bir çeşitlemesi olarak değerlendirmeliyiz. Ama bu, Humeynî'nin esas olarak dinsel bir kişilik olarak görülmesi gerektiği anlamına gelmez; ne de vurguladığı güçlü seküler temaların öneminin azımsanmasını gerektirir. Savonarola, Gandhi ve İngiliz Devrimi'ndeki Püritenler gibi çok farklı kişilikler manevî inançlara ve dinsel otoriteye sahip olmakla birlikte, seküler davaları gütmüşler ve etkileri dinselden çok seküler alanda kendini hissettirmiştir. Humeynî'nin Şiilik içine gömülü popülizmi de tam da Şiilik'in temel siyasal tezlerini —özellikle de devlet ve toplum karşısındaki tutumlarını— yeniden yorumlamayı becerebildiği için anlamlıdır.

Şia Devlet Kuramları

Şia ulema, Ortaçağ boyunca, Sünnî muarızlarının tersine, tutarlı bir devlet kuramı geliştirmede başarısız kaldı. Emevî ve Abbasî halifelerini Peygamber'in meşru ardılları olarak kabul eden Sünniler, yönetici monarkları, İslamî normları açıkça çiğnemedikleri sürece yasal kabul etmekteydi. Peygamber'in kendisi, 'Ümmetim hata üzerinde asla anlaşamayacaktır,' dememiş miydi? Kur'an'da, 'Allah'a Peygamberine ve içinizden yetke sahiplerine (ulûl-emr-ç.) itaat edin,' diye buyrulmuyor

muydu? Ünlü Ortaçağ filozofu El Gazalî, yöneticilerin Allah tarafından atandığını, onlara başkaldırının Kadir-i Mutlak'a isyanla eşdeğer sayılacağını ve kırk yıllık tiranlığın bir günlük anarşiden iyi olduğunu söylememiş miydi? Sünnî ruhbanlar bu yönergeleri izleyerek siyasal boyuneğmeyi dinsel görevle ve sivil başkaldırıyı dinsel sapkınlıkla özdeşleştirmişlerdi.

Oysa Şîi ulema ikircikli ve bölünmüştü. Peygamber'in hakiki varislerinin Oniki İmam olduğunu öne sürerek ilk hanedanları reddetmekteydiler. Bu dizi Peygamber'in amcaoğlu, evlatlığı, damadı ve onlarca Müslüman Ümmetinin İmamlığına atanmış olan Ali'yle başlamaktaydı. Ondan gaspçı Halife Yezid'e karşı ayaklanarak Peygamber'in ölümünden kırksekiz yıl sonra Kerbelâ'da şehit edilen oğlu, Üçüncü İmam Hüseyin'e geçmekteydi. Ve erkek torunlarından, *Mehdî*, *Sahib-üz Zaman* ve *İmam-ı Muntazır* (Beklenen İmam) diye de bilinen Onikinci İmam'a dek uzanmaktaydı. Hüseyin'in şehit edilmesinden bir yüzyıl sonra kaybolmuştu, ama dünya yozlaşmaya ve ezilmeyle dolup taştığında Kıyamet Günü'ne hazırlanmak üzere zuhur edecekti yeniden.

Şîi ulema Kayıp İmam'ın meşruiyetini tümüyle kabullenmekle birlikte, mevcut devletler —hatta Şîi olanlar— karşısında çok farklı görüşlere sahiptiler. İçlerinden bazıları tüm yöneticiler özde gaspçı olduğuna göre, gerçek müminlerin, otoritelerinden vebadan kaçar gibi sakınması gerektiğini savunuyorlardı. Hükümette görev almamalı, hükümdara şükran sunulan Cuma namazlarına gitmemeli, aralarındaki anlaşmazlıkları devletin yargıçlarına değil, kendi hukuk uzmanlarına getirmeli, tehlikeye düştüklerinde *takiyye* uygulamalı, ve esas meşru vergi *hums*'u hükümete değil, *Nayib-i İmam*'ları olan kendi dinsel önderlerine ödemeliydiler.

Ancak diğerleri, gönülsüzce de olsa, devleti kabul etmek gerektiğini savunuyorlardı. Kötü hükemetin hükümetsizlikten iyi olduğunu, İmamlardan birçoğunun silahlı ayaklanmaya karşı çıktığını, İmam Ali'nin, sıkça başvurulan *Nehc-ül Belâğâ*'sında toplumsal kaosun tehlikelerine karşı uyardığını öne sürmekteydiler. İmamların altıncısı ve en bilgilisi olan Cafer Sadık'ın 'Yönetici kötüyse Allah'a onu düzeltmesi için dua edin; ama eğer iyiyse ömrünü uzatması için dua edin,' diye vurguladığına işaret etmekteydiler.

Yine başkaları da, —özellikle Safevîlerin İran'da bir Şîi hanedanı kurdukları 1501'den sonra— devleti yürekten kabulleniyorlardı. Ünlü Safevî ilahiyatçısı Meclisî'nin izinde, şahların Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olduğunu; itaatın kutsal görevleri sayılması gerektiğini, siyasal çekişmelerin doğrudan ebedî lanete yolaçacağını, monarşi olmazsa toplumsal anarşinin kaçınılmazlaşacağını; kral ve ruhbanların devletin tamamlayıcı sütunları olduğunu ve her ikisinin de İmam'ın cübbesini

paylaştığını savunmaktaydılar. Bunları ileri sürerken bu ruhbanlar yalnızca el Gazalî'ye değil, aynı zamanda Kur'an'ın, 'İçinizden yetke sahiplerine itaat edin,' hükmüne başvuruyorladı. Şii devlet kavrayışı bu biçimiyle tutucu Sünnîlerinkinin bir yansıması haline geldi.

Ara ara alevlenerek onbir yüzyıl süren tüm bu tartışmalar boyunca hiçbir Şii yazarın monarşilerin bizatihî meşru olmadığını ya da üst düzey ulemanın devlet üzerinde denetim yetkisini ileri sürmeyişi, ilginçtir.(13) Çoğu, ruhbanların *velayet-ü fakih* olarak niteledikleri esas görevinin ağırlıklı olarak apolitik olduğunu söylüyordu. Ulema Kur'an'a temellenen *fıkıh*ı, hadisleri ve Oniki İmam'ın öğretisini incelemeliydi. Aynı zamanda bu yasaları güne uydurmak için aklı kullanmalı, yeni sorunlarda fetva vermeli, hukuki münakaşalarda hakemlik yapmalı ve *hums*'u layık olan dullar, yetimler, medrese öğrencileri ve *seyyid*'ler arasında pay etmeliydiler. Gerçekte, *velayet-ü fakih* çoğu için kıdemli ruhbanların kendi çıkarlarını koruyamayacak durumda olanlar üzerindeki —küçükler, dullar ve deliler— yasal velayetlerinden başka birşey değildi. Birkaçı içinse, kıdemli ruhbanların, yöneticinin ümmeti açıkça tehlikeye sokması durumunda, o da geçici olarak siyasal kavgaya girme yetkesi bulunduğu anlamına geliyordu. 1891'de ilk kez zamanının en üst kıdemli ruhbanı olduğu herkesçe kabul edilen Muhammed Hasan Şirazî —*mercii-ül taklid*— Britanyalı tüccarlara tütünde temel imtiyazların tanınmasına karşı bir fetva yayınladı. Ama bunu yaparken de, salt kötü danışmanlara karşı olduğunu ve sözleşme iptal edilir edilmez siyasetten çekileceğini vurguladı. Benzer şekilde, önde gelen ruhbanların —artık *ayetullah* terimini kullanmaya başlamışlardı— meşrutî devrime katıldığı 1906'da, hedefleri ne monarşiyi yıkmak ne de bir teokrasi kurmaktı; yalnızca seçilen parlamentonun kabul edeceği yasama sisteminin Şeriat'a uygun olup olmadığını denetleyecek bir denetim komitesini oluşturmak istiyorlardı.

Humeynî'nin Yeni Devlet Kavrayışı

Humeynî görevine tipik Şii ikircikliğiyle başladı. 1943'de kaleme aldığı *Keşf-ül Esrar* başlıklı ilk siyasal bildirisi, bir süre önce tahttan indirilen Şah Rıza'yı bir sürü seküler günahla suçlamaktaydı: Medreseleri kapatmış, dinsel vakıfların mülklerine el koymuş, ruhban aleyhtarı duyguların propagandasını yapmış, şer'i mahkemelerin yerine devlet mahkemeleri kurmuş, alkollü içki kullanımına ve 'şehevî müziğe' izin vermiş, erkekleri Batı tarzı şapka giymeye zorlamış, karma okular kurdurmuş, ve *çador*'u yasaklayarak' kadınları sokaklarda çıplak dolaşmaya zorlamış'tı(14). Ama monarşiyi yıkmak gibi bir isteğinin olmadığını açıkça bildirmiş ve genelde monarşiye, özelde 'iyi monarklara' bağlılığını tekrar

tekrar vurgulamıştı. Şii ruhbanların, hükümetler İslam-aleyhtarı buyruklar da verseler bu haliyle devlete karşı olmadığını, 'kötü bir düzenin, düzensizlikten iyi olduğunu' ileri sürüyordu.(15) Hiçbir ruhbanın yönetim üzerinde iddia gütmediğini; içlerinden Meclisî dahil pek çoğunun yöneticilerini desteklediğini, hükümetlere katıldığını ve müminleri vergi vermeye ve devlet otoriteleriyle işbirliği yapmaya teşvik ettiklerini vurgulamaktaydı. Eğer ender olarak yöneticileri eleştiriyorlarsa bu 'monarşinin temellerine' değil, belirli monarklara karşı oldukları içindi. Okurlarına İmam Ali'nin 'ilk Halifelerin en kötüsünü' dahi tanıdığını anımsatıyordu.(16)

Humeynî *Keşf-ül Esrar*'da en fazla monarkın ruhbanlara saygı göstermesini, parlamentoya daha fazla ruhban sokmasını ve devlet yasalarının Şeriat'a uygunluğunu gözetmesini talebediyordu. Şeriat'ın tüm toplumsal hastalıklan iyileştirecek bir reçete olduğunu ve ulemanın, özellikle de Şeriat uzmanı olan fukahanın bu toplumsal hastalıkların nasıl tedavi edileceğini bilen doktorlara benzediğini ileri sürüyordu.(17)

Humeynî devlete karşı bu geleneksel tutumu 1940'larda, 1950'lerde ve 1960'larda sürdürdü. Muhammed Rıza Şah'a muhalif en kararlı ruhban olarak öne çıktığı kanlı 1963 ayaklanmasında dahi, ne devrim ne de monarşinin yıkılmasını talebetti. Bunun yerine Şah'ı seküler ve ulus-aleyhtarı suçlar işlemekle; 'emperyalist-yahudi fesadının' bilinçsiz aleti olmakla, kadınların yerel seçimlere katılmasına izin vermekle, yurttaşların 'kutsal kitapların herhangi biri' üzerinde and içmesine izin vermekle, ruhbanlara 'kara gericiler' diye çamur atmakla, meşrutî yasaları çiğnemekle, Bahaileri yüksek görevlere getirmekle, Araplara karşı İsrail'in yanında yer alarak 'Sünnî kardeşlerimizin biz Şîler'in gerçekte yahudi olduğumuzu düşünmelerine' neden olmakla, Amerikalı askerî personeli İran yasalarından bağışık tutarak dolara 'teslim olmakla' suçladı.(18) 'Artık bir Amerikalı ahçı,' diyordu, 'dinsel önderlerimizden birini öldürüp yasalarımız konusunda kaygılanmaksızın Şah'a sığınabilir.'

Bu suçlamalar devrimci bir tehditten çok, uyarı tarzında dillendirilmekteydi. Humeynî dinleyicilerine bir kez daha İmam Ali'nin Halifeleri kabul ettiğini anımsatıyordu.(19) Şahın, 'İslam'ın hakiki bekçileri' olarak nitelendirdiği ulemaya kötü davranmaya devam edişine üzüntülerini belirtiyordu.(20) Genç Şah'ın babasının yoluna, yani sürgüne gitmemek için düzelmesi gerektiğini vurgulamaktaydı.(21) Sürgüne gönderildiği 1965'den sonra dahi, monarşilerin meşruiyetini kabul etmekten vazgeçmedi. 1960'ların ortalarında yayınladığı birkaç bildiriden birinde, müslüman monarkları İsrail'e karşı müslüman cumhuriyetlerle işbirliğine çağırıyordu.(22)

Humeynî'nin görüşlerini değiştirmesinde neyin etken olduğu tartışma götürür bir konuysa da, değişikliğin kendisi, hiç değildi. Uzun suskunluğunu 1970'lerin başlarında, adlarını vermeden 'medreseleri siyasal gerçekliklere karşı bir sığınak olarak kullanmakla suçladığı kıdemli ruhbanlara saldıran bir dizi vaazla kırdı. Orijinal olarak Arapça verilen bu vaazlar kısa sürdede *Velayet-i Fakih: Hükümet-i İslamî* başlığıyla Farsça olarak yayınlandı. Humeynî bu vaazlarında İslam'ın saltanatın her biçimiyle çeliştiğini kesin bir dille anlatmaktaydı. Saltanatın, 'despot' Emevilerin eski Roma ve İran İmparatorluklarından devraldıkları 'pagan' kurumlar olduğunu, eski peygamberlerin, özellikle Musa'nın Firavunlara böylesine ünvanları ahlaksızca buldukları için karşı çıktıklarını, İmam Hüseyin'in soydan geçen hükümdarlığa ilkece karşı olduğu için Kerbela'da isyan bayrağını açtığını ileri sürmekteydi. Saltanatın *tağut*'a, *şirk*'e ve *fesat-ül arz*'a denk olduğunu söylüyordu. Dahası, diye devam ediyordu Humeynî, *malîk-ül mülk* Kadir'i mutlak'ın gözünde en nefrete layık ünvandı — Hümeynî bu ünvanın 'Şahlar Şahı'yla aynı olduğunu söylüyordu.

Müslümanlar, diye vurgulamaktaydı Humeynî, hükümdarlara karşı çıkma kutsal göreviyle yükümlenmişlerdir. Onlarla işbirliği yapmamalı, kurumlarından yararlanmamalı, bürokrasilerine para ödememeli ve kendilerini korumak için takiyye yapmamalıdırlar. Aksine, onlara karşı ayaklanmakla *(kıyam)* yükümlüdürler. Kralların çoğu soyguncu, müstebit ve kitle kıyımcısıdır. Sonraki yıllarda —ünlü Safevî kralı Şah Abbas ve İranlıların genellikle 'adil' diye adlandırdıkları kadîm yöneticisi Nurşirvan da dahil— istisnasız bütün yöneticilerin tümüyle adaletsiz olduklarını söyleyecek kertede ileri gitti.(23)

Humeynî krallığı mahkûm ederken, ulema, özellikle de fukahanın neden ilahî yönetim yetkisine sahip olduğuna dair çeşitli açıklamaları da sıralıyordu.(24) Kur'an'daki 'İçinizden yetke sahiplerine itaat edin,' hükmünü müslümanların fukahalarını izlemek zorunda olduğu şeklinde yorumluyordu. Çünkü Peygamber İmamları herşeyi kapsayan yetkeyle —ümmeti yönetmek ve gözetmenin yanısıra Şeriat'ı yorumlayıp uygulama hakkı— donatmıştı. Ve Onikinci İmam, kaybolurken bu herşeyi kapsayan yetkeyi fukaha'ya devretmişti. İmam Ali 'bütün müminlere ardılarına itaat etmeyi' emretmemiş miydi? 'Ardıl' derken de 'sözlerimi ve geleneklerimi aktaranları, bunları halka öğretenleri' kastettiğini açıklamamış mıydı? Yedinci İmam fukaha'yı 'İslam'ın kalesi' diye övmemiş miydi? Onikinci İmam gelecek kuşaklara kendi öğretisini bilenlere itaat etmeyi, çünkü bunların tıpkı kendisinin bütün müminler nezdinde Allah'ın temsilcisi olduğu gibi, bunların da halkın içinde kendi temsilcileri olduğunu söylememiş miydi? Bizzat Peygamber bilginin cennete götürdüğünü ve 'bilgili insanların' sıradan ölümlüler üzerinde dolunayın yıl-

dızlar üzerindeki üstünlüğüne benzer bir üstünlüğü olduğunu söylememiş miydi? Tanrı Şeriat'ı ümmeti yönetmek için, devleti Şeriat'ı uygulamak için ve fukahayı da Şeriat'ı anlayıp yerleştirmek için yaratmamış mıydı? Fukaha, diye tamamlıyordu sözlerini Humeynî, Peygamber ve İmamlarla aynı yetkeye sahiptir; ve *velayet-ü fakih* terimi herbiri Şeriat'ı tena halde gereksinen 'müminler üzerinde yargı hakkı' anlamına gelmekteydi. Bir başka deyişle, fukahaya itaatsizlik, Allah'a itaatsizlikti.(25)

Humeynî *Velayet-ü Fakih*'ini sunarken, dinleyicilerini bu 'hakiki İslam' kavrayışını 'yadırgayabilecekleri' konusunda uyardı.(26) Nihayet, yüzyıllardır Yahudilerin, emperyalistlerin ve kralcıların fesadıyla yayılan yanlış fikirler kök salmıştı. Önemli hadisler yanlış yorumlanmıştı. 'Fakih' sözcüğü önemli alıntılarda atlanmıştı. Dahası hükümet görevlileri sürekli olarak ruhbanların medrese duvarları gerisine çekilmeleri, güncel siyaset alanına karışmamaları gerektiğini yaymaktaydılar. Öylesine ki, bu çok önemli *velayet-ü fakih* terimi dahi, ulemanın dullar, yetimler ve aklî dengesi bozuklar üzerindeki velayeti olarak çarpıtılmıştı. Tüm bunlara karşın, diye anımsatıyordu Humeynî dinleyicilerine, ruhbanlar bunalım dönemlerinde İslam ve İran'ı emperyalizm ve kralî despotizme karşı korumak üzere doğrulmuşlardı — 1891 Tütün bunalımında, 1906 Meşrutî devriminde, Rıza Şah'ın karanlık günlerinde ve tabii 1963'de Muhammed Rıza Şah'a karşı kalkışılan ayaklanmada bu böyle olmuştu. Bu bunalımlarda, diye vurgulamaktaydı Humeynî, bir bütün olarak ulema 'ulusal bilinci' diri tuttu ve emperyalizme, sekülarizme ve Batı'dan ithal edilen bütün 'izm'lere karşı 'bağımsızlık kalesi' olarak dindik ayakta durdu.(27)

Humeynî'nin Dönüşüme Uğramış Toplum Görüşü

Humeynî'nin toplum karşısındaki tutumları da koşut bir çizgide gelişti. 1970 öncesi yazılarında *Nehc-ül Belaga, Şîi ulemanın öğretileri ve Safevî ve Kaçar saraylarında üretilen 'Prenslerin Aynası'nda çizilen geleneksel toplum nosyonlarını benimseme eğilimindeydi. Allah'ın hem özel mülkiyeti hem de toplumu yarattığı; toplumun karşılıklı bağımlı tabakalar (keşr)* halinde örgütlenmesi gerektiği; yoksulların yazgılarına boyun eğip zenginlere özenmemesi gerektiği; ve zenginlerin de Allah'a şükredip lüks tüketimden kaçınması ve yoksullara karşı eliaçık davranması gerektiği yolundaki paternalist düşünceleri kabulleniyordu. Şeriat'ın, serveti 'ilahî bir armağan' olarak koruduğu ve devletin çeşitli tabakalar arasında sağlıklı bir dengeyi kurarak birbirlerine haklarının geçmesini önlemek gibi kutsal bir görevle yükümlü olduğunu vurgulamaktaydı sık sık. Bu ilk dönem yazılarında tabaka sözcüğünü pek ender kullanışı, zaman zaman *kıyam*'dan söz etmekle birlikte *inkılâb* terimin-

den özenle kaçınışı da anlamlıdır. Geleneksel ulema için *inkılâb* anarşiyi, sınıfsal nefreti ve dünyada altüstlüğü çağrıştıran tehlikeli bir sözcüktü.

Oysa 1970 sonrası yazılarında Humeynî toplumu birbiriyle savaşan iki sınıfa bölünmüş olarak betimlemeye başladı: *Müstekbirin* (ezenler)'e karşı *müstezafin* (ezilenler); *servetmendan* (zenginler)'a karşı *fıkara*; *hükümet-i şeytan*'a karşı *millet-i müstezaf*; *kâh-mesine* (sarayda oturanlar)'ye karşı *zâke-mesine* (gecekonduda oturanlar); *tabaka-i bâlâ* (üst tabaka)'ya karşı *tabaka-i payin* (alt tabaka); ve *tabaka-i ayan* (aristokrat sınıfı)'a karşı *tabaka-i müstemdan* (yoksul sınıf).

Bu dönüşümün anahtarı Humeynî'nin *müstezafin* sözcüğün ü kullanışında görülebilir. Bu kavrama ilk yazılarında ender olarak rastlanır. Kullandığında ise, Kur'an'daki 'mütevazi', ve edilgin 'güçsüz' müminler —özellikle de yetimler, dullar ve aklî dengesi bozuklar— anlamını yüklemektedir. Ama 1970'lerde hemen her vaaz, söylev ve tebliğinde kullanmıştır. Dahası, öfkeli yoksulları, 'sömürülen' halkları ve 'mazlum kitleleri' betimlemek için kullanmıştır. Devrimden sonra da bu terimi tedricen yalnız mülk sahibi orta sınıfı değil, yeni düzeni etkince destekleyen zengin seçkinleri de kapsayacak biçimde genişlettiğini belirtmek gerekir. Dolayısıyla 1980'lerin ortalarında, *müstezafin* terimi, Jacobin'lerin *sans-culottes*'una, Sukharno'nun *Manrhaen* (sıradan insanlar)'ine 'Peron'un *descamisados* (gömleksizler)'una, ve Vargas'ın *trabalhadores* (kentli işçiler)ine çarpıcı bir benzerlik taşıyan, geniş, öznel bir kategori haline gelmiştir.

1970'lerdeki konuşmalarında Humeynî öğretiye ilişkin konulardan ya da *velayet-i fakih* kavramından ender olarak sözetmektedir. Bunun yerine Şah'ı hassas sosyo-ekonomik konularda vurmaktaydı. Onu zenginlerle yoksullar arasındaki uçurumu derinleştirmekle, saray çevresini, akrabalarını, üst düzey memurları ve diğer *kravat*'leri kayırmakla, petrol kaynaklarını gittikçe genişleyen ordu ve bürokrasiye harcamakla, gerçek imalat sanayileri yerine sahte montaj fabrikaları kurmakla, kırsal kesimi hastane, okul, elektrik ve hamam gibi temel hizmetlerden yoksun bırakmakla, topraksız köylüye toprak vermemekle, işçi sınıfını yoksulluk ve sefalete mahkûm etmekle, düşük gelirlilerin konut sorununu ihmal ederek dev gecekondu bölgeleri yaratmakla, yabancı ve çok zengin girişimcilerin rekabeti karşısında yalnız bırakarak çarşı esnafını iflasa sürüklemekle ve yükselen cinayetler, alkolizm, fuhuş ve uyuşturucu bağımlılığına karşı mücadelede başarısız kalarak toplumsal sorunların katlanmasına neden olmakla eleştiriyordu.(28)

Humeynî aynı zamanda Şah'ı Arap Dünyası'na karşı ABD ve İsrail'e yardım etmekle, siyasal özgürlükleri çiğnemekle, ülkeyi gittikçe daha Batıya bağımlı hale getirmekle ve kültür emperyalizminin İran ve

İslam'ın altını oymasına gözyummakla eleştirmekteydi. Sürekli, İslam'ın dışarıda emperyalizm ve Siyonizm'in, içerideyse 'beşinci sütuncular'ın *(sütun-u pencum)* —monarşistler, liberaller, sekülerler ve solcular— tehdidi altında olduğunu vurguluyordu.

Humeynî bu suçlamalarında popülist retoriğe başvurmaktaydı. İlk bakışta bu retorik, hayli radikal görünmektedir; ama biraz daha yakından incelendiğinde, özgül konularda son derece belirsiz olduğu ve özel mülkiyet sorununda tümden suskun kaldığı görülür. Humeynî'nin sözlerinden pekçoğu devrim sırası ve sonrasındaki gösterilerde slogan olarak kullanılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:(29)

İslam *müstezafin*indir, *müstekbirîn*in değil.

İslam eşitlik ve sosyal adalet içindir.

İslam gecekonduda oturanlar içindir, sarayda oturanlar için değil.

İslam sınıf farklarını ortadan kaldıracaktır.

Ne kapitalizm, ne feodalizm, biz İslam'dan yanayız.

İslam kitlelerden çıkar, zenginlerden değil.

Gerçek İslamî toplumda gecekondu olmayacaktır.

Gerçek İslam toplumunda topraksız köylü kalmayacaktır.

Ulemanın görevi, açları zenginlerin pençesinden kurtarmaktır.

İslam kitlelerin afyonu değildir.

Yoksullar Peygamber'den yana, zenginler O'na karşıydı.

Yoksullar İslam devrimi için canlarını veriyorlar, zenginlerse ona karşı komplo kuruyorlar.

İslam Devrimi'nin şehitleri hep alt sınıf mensupları — köylüler, sanayi işçileri, çarşı esnaf ve tacirleri.

Bütün dünya *müstezafin*'i birleşin,

Dünya *Müstezafin*'i, bir *Müstezaf*'ın Partisi yaratmalı.

Doğu'nun sorunları Batı'dan, özellikle Amerikan emperyalizminden kaynaklanıyor.

Ne Doğu ne Batı; Yaşasın İslam.

Tüm dünyanın ezilen ulusları emperyalist zalimlere karşı birleşmelidir.

Humeynî'nin en radikal konuşmalarından bazıları İslam Cumhuriyet'nde kutlanan 1 Mayıs günlerinde yapılmıştır. 1979'da emek cennet ve cehennem dahil herşeyin kaynağı olduğuna göre, hergünün İşçi Günü sayılması gerektiğini söylemişti.(30) 1980'de işçileri 'insanlığın feneri' olarak nitelemiş, 'toplumun en değerli sınıfı' olduklarını belirtmiş ve emperyalizme karşı direnişlerini sürdürmeye teşvik etmişti.(31) Benzer şekilde, 1982'de 'işçinin terinin şehidin kanı kadar değerli olduğunu' söylemiş, 'işçinin hayatının bir günü, kapitalist sömürücünün tüm hayatından daha değerlidir,' demişti.(32)

Hûmeynî bu popülist nosyonları desteklemek için ilk dönem İslam

tarihini de yeniden yorumlamıştır. Peygamber'in geleneksel söylentinin aksine zengin bir tacir değil, mütevazi bir çoban, İmam Ali'nin varlıklı bir işadamı değil, meteliksiz bir saka olduğunu, ilk peygamberlerin pek çoğunun *müstezafin*'in *müstekbirin*'e, *müstekbirin*'in de *müstezafin*'e dönüşeceği günü dört gözle bekleyen basit emekçiler olduğun söylüyordu. Büyük ayetullahlar dahil Şîi ulemanın büyük kısmının da sıradan insan arasından çıkıp 'mütevazı insanlar' gibi bir hayat sürüp pek az dünyevî mülkle öldüklerini de ileri sürmüştür.(33)

Humeynî'nin popülist retoriği 1979'da doruğuna ulaştı. Eski rejim çökerken, sözcük dağarcığına o güne değin özenle kaçındığı iki yeni kavram daha eklendi —*inkılâb* ve *cumhurî*. Artık İslam Devrimi'nin bir İslam Cumhuriyeti'ne yöneleceğini ve bunun da gerçek bir İslam toplumunun kurulmasını kolaylaştıracağını ileri sürüyordu. Pehlevî İran'ındaki durumdan tümüyle farklı olacak olan bu toplum, ihtiyaçtan, açlıktan, işsizlikten, gecekondu bölgelerinden, eşitsizlikten, cehaletten, suçtan, alkolizmden, fuhuştan, uyuşturuculardan, eş-dost kayırmacılığından, yozlaşmadan, sömürüden, yabancı egemenliğinden — ve evet, hatta bürokratik kırtasiyecilikten uzak olacaktı. Bunun yerine, eşitlik, kardeşlik ve sosyal adalet üzerine dayalı gerçekten bağımsız bir cemaat kurulacaktı.

Humeynî ütopya vaadederken, geleneksel Şîilik'in iki başka önemli akîdesini devredışı bırakmayı başarmıştı. Şîiler yüzyıllar boyu Muhammed'in Mekke'sini ve İmam Hüseyin'in hilafetini İslam'ın Altın Çağı olarak görmüşlerdi. Humeynî şimdi devrimci İran'ın bu eski toplumları ve onların çözümsüz sorunlarını aştığını ilan ediyordu. Şîiler yüzlerce yıldır; Mehdi'nin dünya adalatsezlik ve tiranlıkla dolup taştığında zuhur edeceğine inanmışlardı. Humeynî şimdi müslümanlar İslam'a dönüp adil bir toplum yarattıklarından ve devrimlerini başka ülkelere ihraç etmeye başladıklarında zuhur edeceğini ileri sürmekteydi.(34) Geleneksel yatıştırıcı akîdelerin içini dışına çıkarmıştı.

İslam Cumhuriyeti Anayasası

Humeynî'nin popülizmi devrimden bu yana basılan en önemli iki metinde de görülebilir: İslam Cumhuriyeti Anayasası ve kendi Vasiyetname'si. Anayasa taslağı —çoğu Humeynî'nin öğrencisi olan— bir Din uzmanları Meclisi *(Meclis-i Hubrekân)* tarafından 1979-80 yıllarında hazırlandı. Vasiyetname ise 1983'de kaleme alındı, 1980'lerin ortalarında gözden geçirildi ve 1989'da ölümünün hemen ardından yayınlandı.

Anayasa metni, ilk bakışta yüzyetmişbeş maddesiyle kalabalık bir 'köktendinci' belge gibi gözükmektedir.(35) İslam Cumhuriyeti'nin Allah'ın Adaleti'nin 'temel imanları'na, Tek Tanrı'nın Varlığına ve O'nun

iradesine teslim olmaya, İlahî Mesaj tün insan yasalarındaki temel rolüne, ve yeniden diriliş ve 'insanlığın evrimindeki rolüne' temellendiğini beyan etmektedir. Anayasal önderlik maddelerinin Sahib-üz Zaman Mehdi yeryüzünde zuhur edene dek geçerli olacağı da belirtilmektedir. Ne ki bu, Uzmanlar Meclisi'ni on yıl sonra aynı maddeleri köklü değişikliğe uğratmaktan ve hatta daha radikal eğilimli ruhbanların girişini engellemek üzere bu özel klübe giriş için teolojik bir sınav esası getirmekten alakoymamıştır.

Ancak daha yakından incelendiğinde, gerekçe, eklemeler ve bağlam bir yana, bizzat Anayasa metninin köktendincilikten bir hayli uzak olduğu görülür. Merkezî yapısı doğrudan Montesquieu'nun kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanan Fransız Beşinci Cumhuriyet'nden alınmıştır. Devleti, büyük ölçüde merkezileşmiş bir devleti gözeten bir Başkan'ın yönetiminde Yürütme, bölge yargıçlarını atama ve hükümleri gözden geçirme yetkisiyle donatılmış Yargı ve genel ergin oyla seçilen ulusal Parlamento'ya bölmektedir. Humeynî yıllar boyunca kadınların seçimlere katılmasının İslam'a aykırı olduğunu savunmuştu. Şimdiyse kadınları oy hakkından yoksun bırakmanın İslam'a aykırı olduğunu ileri sürmekteydi.

Bu konvansiyonel Anayasa'nın üzerinde Humeynî'nin yeni *Velayet-i Fakih* kavramı yeralmaktaydı. Yüksek Dinsel Yargıç olarak tanımlanan Humeynî, Başkan'ı görevden almak 'esas askerî komutanları atamak, savaş ve barış ilan etmek, esas sorumluluğu parlamentoda kabul edilen tüm yasaların Şeriat'a uygunluğunu denetlemek olan bir Gözetim Konseyi'ne kıdemli ruhbanları atamak gibi yetkilerle donatılmıştı. Anayasa, Humeynî'den sonra böyle yüksek bir fakih ortaya çıkmazsa, önderliğin Uzmanlar Meclisi'nin seçeceği üç ya da beş kıdemli ruhbandan oluşan bir komiteye *(merci-ül taklid)* geçeceğini belirtiyordu.

Gerçekten, Humeynî'nin ölümünden sonra böyle bir fakih ortaya çıkmadı. Ve üst düzey hukukçuların popülizmlerine güvenmediğini iyi bilen Uzmanlar Meclisi, derhal Anayasa'yı değiştirerek *merci-ül taklid* gerekliliğini ortadan kaldırdıp Humeynî'nin pozisyonunu Hüccet-ül İslam Hamaney'in devralmasını olanaklı kıldı. Hamaney ne fakih, ne *merci-ül taklid* hatta o zamanlar ne de genel olarak kabullenilmiş bir ayetullahdı. Bu değişiklik, Humeynîcilik'in pragmatizmini iyice ortaya koymakla birlikte, Humeynî'nin *Velayet-i Fakih*'inin teolojik temellerini kötü biçimde sarstı. Çünkü Humeynî —her ruhbanın değil— yalnızca en kıdemli din hukukçularının tam da Allah'ın toplumu düzenlemek için yarattığı Şeriat üzerinde skolastik uzmanlık sahibi olmalarından dolayı yönetim hakkıyla donatılmış olduğunu söylüyordu.

Anayasa bir hayli de popülist retorik içermekteydi. İki tartışmalı

terim, *inkılâb* ve *cumhuri*'yle başlıyor, Humeynî'yi yalnızca devrimin rehberi, cumhuriyetin kurucusu ve fakihler arasında en saygıdeğeri olarak değil, aynı zamanda İmam —ki bu Şîilerin yalnızca Oniki İmam'a ayırdığı bir terimdi— olarak yüceltiyordu. Gerçekte, tutucu ruhbanlar bu kullanımı küfür saymaktaydılar.(36)

Anayasa —'bir yasal yükümlülük olarak'— tüm yurttaşlara emeklilik, sosyal güvenlik, işsizlik yardımı, işgörmezlik ödentisi, tıbbî hizmetler ve bedava ilk ve ortaöğrenim sağlamayı taahhüt etmekteydi. Dahası stokçuluğu, tefeciliği, tekelleri, işsizliği, yoksulluğu ve toplumsal yoksunluğu ortadan kaldırma, faizsiz kredi verme, bilim ve teknoloji kullanma, 'ekonomiyi tüm bireylerin ahlakî ve toplumsal gelişimlerini sağlamasına ve ülkenin önderliği ve yönetimine katılmasına zaman ve olanak sağlayacak şekilde planlama' sözü veriyordu. Bu maddeler İran Devrimi'nin dünyada tüm maddî nesneleri reddetme adına yapıldığını ileri süren Batılı gazetecilerin gözünden kaçmış olmalı.(37) Anayasa aynı zamanda İran'ı tümüyle —kültürel, tarımsal ve sınaî olarak— bağımsız kılmayı, ülkede yabancıların iktisadî egemenliğini önlemeyi, daha önce tanınmış tüm imtiyazların iptalini, tüm müslümanların birliği için uğraşmayı ve 'dünya *müstezafin*'inin ezenlere karşı mücadelesine destek olmayı' öngörüyordu.

Radikal retoriğine karşın, Anayasa özel mülkiyetin korunmasını üstlenmişti. Hükümet bütçesini dengelemeyi, 'ev sahipliğini' teşvik etmeyi ve tarım, ticaret, hizmetler ve küçük sanayilerde 'özel sektör'e öncelik tanımayı vaadediyordu. Dahası, Mücahidin ve diğer İslamî radikallerin —popülistlere karşı— Cumhuriyet Anayasası'na alınmasını istedikleri *nizam-ı tevhidî* (tek nizam) gibi sosyalistçe bir terimden de özenle kaçınılmıştı. Bu popülizmin sınırlılığı yeni seçim yasasının yüksek öğrenimli olmayanları parlamentoya aday olmaktan alakoyan hükümleriyle 1989 yılında daha iyi ortaya çıktı. Açıkça görülüyor ki, yalnızca yüksek öğrenimliler halkı temsil etmeye layık sayılmaktaydı.

Humeynî'nin Vasiyetnamesi

Humeynî'nin 35 sayfalık elyazması vasiyetnamesi, yazıldığı tarihle basımı arasında geçen sürede büyük değişimlere uğramakla birlikte, tutarlı bir yapı gösterir.(38) Başlangıcında hakikî İslam'ı yalnızca İranlılar ve müslümanlar için değil, 'milliyetleri ve dinleri ne olursa olsun tüm dünya ezilenleri için' 'kurtuluş' ve 'sosyal adalet' mesajı olarak selamlar. Aynı zamanda hakikî mesajın yalnızca Siyonist, Komünist, Doğulu ve Batılı emperyalistlerden değil, aynı zamanda müslüman maskeli Marksistlerden Batı'yla kirlenmiş liberaller, oportünist ruhbanlar ve yerel tiranlardan —yani Arabistan'daki Suudîler, Fas'da Kral Hasan, Ür-

dün Kralı Hüseyin ve Irak'da Saddam Hüseyin— de oluşan bir uluslararası fesat tarafından sürekli çarpıtıldığı konusunda uyarır.

Mevcut metinde özgül gruplara seslenen bölümler bulunmaktadır. Ulema ve medrese öğrencilerine, üniversite eğitimli intelligentsia'ya, meclis üyelerine, hukukçulara, yürütme, özellikle de bakanlar kuruluna, silahlı kuvetlere —düzenli ordunun yanısıra devrim muhafızlarına— kitle iletişim araçlarına —radyo-televizyon şebekesi ve günlük gazetelere—, sürgündeki muhalefete, özellikle de Marksist partilere, ve nihayet, dükkan sahipleri, tacirler ve küçük işletmecileriyle çarşıya seslenmektedir. Her bölümde süpergüçlerin ve 'beşinci sütuncular'ın konspirasyonlarına karşı uyarılarda bulunmaktadır.

Humeynî meclise seslenirken milletvekillerinin 'kapitalistler, toprak sahipleri ve zevk içinde yaşayıp açlık, sefalet ve yoksulluk konusunda hiçbir şey bilmeyen üst sınıflardan' değil de, 'orta sınıf ve mülksüz halktan' gelmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bakan ve sivil görevlilere seslenirken devrimin 'yoksul sınıfların' etkin katılımıyla mümkün olabildiğini anımsatır. Ve bu desteği yitirdikleri an, Pehlevîlerin izinden sürgüne gidecekleri konusunda uyarır onları. Dahası, çarşıya seslenirken, İslam'ın özel mülkiyeti gözettiğini vurgular. Tarım ve sanayide özel yatırımı teşvik etmekte, özel sektörü tanıyan dengeli bir ekonomiyi öngörmekte ve komünizmin aksine, 'sosyal adalet'in sağlanması ve 'sağlıklı bir ekonominin çarkları'nın işleyebilmesi için özel mülkiyete önem vermektedir. Vasiyetnamesini Müslümanlara ve dünyanın yoksullarına oturup edilgince kurtuluşu beklemeksizin, ayaklanarak emperyalistleri ve yerli işbirlikçilerini —tiranları, sarayda oturanları, ve aşırı tüketim düşkünlerini— devirmeleri gerektiği çağrısıyla bitirir.

Humeynîcilik ve Popülizm

Böylelikle Humeynîcilik, dinsel boyutlarına karşın bazı bakımlardan Latin Amerika popülizmine benzetilmektedir. İran'la Latin Amerika arasında pekçok ortak nokta bulunduğundan, bu şaşırtıcı da değildir: Batı'ya siyasaldan çok iktisadî bağımlılık, emperyalizmin formelden çok informel boyundurduğu, komprador büyük burjuvaziyi de içeren bir üst sınıf, antiemperyalist bir orta sınıf, Sol'un örgütleyemediği bir sanayi işçi sınıfı, kırsal göçün kentlerde gecekondu bölgelerine yönelmesi... Sonuçlar birçok bakımdan birbirine benzetmektedir. —Latin Amerika popülizmi gibi— Humeynîcilik de esas olarak kitleleri radikal söylemli bir retorikle dış güçlere ve içerdeki egemen sınıflara karşı harekete geçiren bir orta-sınıf hareketidir. Ama kurulu düzene saldırırken özel mülkiyete saygı göstermeye ve küçük burjuvazinin temelini dinamitleyecek önerilerden kaçınmaya özen gösterir. Bu hareketlerin belirsiz özlemleri

vardır ama programlar kesin değildir. Yönetici seçkinlere karşı sınıf dilini kullanırlar; ama eski düzen bir kez yıkılınca ulusal birlik ve beraberlik çağrılarına başvururlar. Üretim ve bölüşüm tarzlarını yıkmaktansa 'kültürel' ve eğitsel kurumları değiştirmekle ilgilidirler. Janus-yüzlüdürler*: Rejimlere karşı devrimci, yeni rejim kurulur kurulmaz da tutucu. Başlangıçta Sol'dan —sosyal demokratlardan ve Castroistlerden, Troçkistlere, Maoistlere, Stalinistlere kadar— aldıkları desteği de bu devrimci yüzleri sayesinde kazanmışlardır. Köktendinciliğin böylesine bir desteği sağlaması mümkün değildi.

Humeynicilik —bu popülizmler gibi— heryerde uluslararası 'komplolar' görmektedir: Aydınlar arasında, siyasal uyumsuzlarda, etnik ve dinsel azınlıklarda. Soldakiler dahil, muhalifler, tehlikeli 'beşinci sütuncular' olarak değerlendirilir. Humeynî Marksistleri 'Amerikan-yanlısı komünisler' oldukları gerekçesiyle idam ettirmişti. Bu popülizmler 'esas/yerel köklere' döndüklerini, 'kozmopolit fikirleri' tasfiye ettiklerini' ve ne kapitalist ne de komünist olan, kalkınmanın üçüncü yoluna yöneldiklerini iddia ederler. Oysa gerçekte kavram ve sloganlarının çoğu dış dünyadan, özellikle de Avrupa sosyalizminden alınmadır. Bu popülizmler kitleleri harekete geçirmek için kitle örgütlerinden ve halkoylaması siyasetinden yararlanırlar, ama aynı zamanda siyasal çoğulculuğun, liberalizmin ve gerçek demokrasinin tüm biçimlerine derin bir güvensizlik duyarlar. Tümünün devlet karşısındaki tutumları ikircilidir. Bir yandan hükümetin orta-sınıf mülkiyetini tehdit etmesine karşıdırlar. Öte yandan hükümetlerinin tüm toplumu kapsayarak ve kentli yoksullara yararlar sağlayarak güçlenmesini isterler. Dahası, popülizmler önderlerini yalnızca halkın üzerinde seyretmekle kalmayıp tarihsel kökleri, geleceğin yazgısını ve devrim şehitlerini de kapsayan bir yarı-tanrı mertebesine yükseltirler. Halka ilişkin tüm söylenenlere karşın, iktidar önderden kaynaklanır, kitlelerden değil. Ancak benzerliklerine karşın, kimi farklar da vardır aralarında. Humeynicilik başat olarak Şiilik söylemini kullanırken, Latin Amerika popülizmi seküler ulusçuluğun dilini kullanmıştır. Humeynicilik'in dinsel kökenleri ve eğilimleri, radikal seküler temalarıyla da bağıntılı olarak İslam dünyası —özellikle de Şiilik— içinde yankı bulmasını sağlamıştır. Dinsel bir dille vurgulanmış popülizm çeşitlerinin, halkın zihninde kök salmışlıklarından dolayı seküler biçimlerden daha radikal gözüktüğü bile söylenebilir. Humeynicilik'in esinlediği halk hareketliliğinin; siyasal bakımdan ilk itimlerini önderlerin iktidarda olduğu dönemlerde kazanan Peronist ve Vargas hareketlerinden daha 'devrimci' olduğu eklenebilir.

Varisleri —İmam Hamaney ve Başkan Rafsancani— Humeynî'nin ölümünden bu yana emperyalizm, Siyonizm ve 'sömürücü kapita-

(*) Janus: Roma kentini kurup Romalılara uygarlığı öğreten Roma tanrısı. Saturnus kendisini kehanet yetisiyle donattığından, çift-yüzlü olarak betimlenirdi. (ç.n.)

lizm'i lanetlemeyi sürdürmekle birlikte, küçük burjuvaziyi kayırmaya devam ettiler ve radikal retoriği biraz daha kıstılar. Artık toprak reformundan, gelir dağılımının yeniden düzenlenmesinden ve dış ticaretin millîleştirilmesinden sözetmiyorlar. Bunun yerine, işadamlığını 'onurlu bir meslek' olarak göklere çıkarıyor, çarşının dinsel erdemlerini sıralıyor, 'aşırıları' 'çocukça fikirleri'nden dolayı eleştiriyor ve özel mülkiyeti kutsayan İslam ile 'kadınlar ve eşcinseller dahil herşeyde ortaklığı' savunan Komünizm arasındaki farklılığı vurguluyorlar. Radikalleri iktidar konumlarından tasfiye ettiler. Artık sosyal adalet ve gecekondu yoksullarının haklarından daha az, üretkenlik, özelleştirme, iş girişimleri, yöneticilik ustalıkları ve serbest-pazar mekanizmalarından daha çok sözediyorlar. Ürkütücü işsizlik sorunu karşısındaki yanıtları, Chicago Okulu'na layık ekonomik açıklamalardan oluşuyor. Bu 'pragmatizm' uluslararası konulara da uzanıyor. Rejim —özellikle Dünya Bankası'ndan— yabancı sermaye ve Batı yardımı dileniyor. İngiltere dahil Avrupa ve Körfez devletleriyle ilişkilerini normalleştirdi. Olasılıkla Lübnan'daki Şii grupları rehineleri serbest bırakma konusunda ikna etti. Sovyet Azerbaycanı'ndaki bağımsızlık hareketini desteklemedi. Dahası, Irak'daki mevcut bunalımda İran —Saddam Hüseyin'e Şii muhalefete karşın— devrim ihracı isteğinden çok Amerika ve İngiltere'nin, Suudiler ve Mısırlılarla birlikte Bağdat'da kukla bir rejim kurması korkusuyla hareket eder gözüküyor. Öbür popülistler gibi Humeyniciler de, kendi bulanık ideolojilerine ters düşmeksizin pragmatik siyaset lehine radikal retoriği bir kenara itebilmişlerdir — tabii geniş popüler desteği baltalamak pahasına.

Çeviri: Sibel Özbudun

Notlar

(1) R. Humeynî, *Keşf-ül Esrar*, Tahran, 1943., s. 322. Ayrıca bkz. R. Humeynî, Söylev, *Cumhuriyet-i İslamî*, 22-31 Aralık 1979, *Ettela'at*, 18 Kasım 1987, *Ettela'at*, 25 Ağustos 1986, *Kayhan-ü Havaî*, 18 Kasım 1987. En açık tasavvufi yazıları için bkz. R. Humeynî, Fatima Tabatabaî'ye Mektup, Kayhan-ü Hava'i 23-30 Mayıs 1990. Tasavvufun Humeynî üzerindeki etkisinin kısa bir tahlili için bkz. N. Pakdaman, *Çeşmendaz*, s. 6, Yaz 1989, ss. 1-13.

(2) R. Humeynî, Söylev, *Ettela'at*, 28 Aralık 1979, *Kayhan-ü Havaî*, 9 Mayıs 1984.

(3) R. Humeynî, Söylev, *İran Times*, 4 Aralık 1982.

(4) S. Zubayda, *İslam, The People, and the State*, Londra, 1989, ss. 1-37.

(5) Aktaran: S. Bahsh, 'Islam and Social Justice in Iran', M. Kramer, yay. *Shi'ism, Resistance and Revolution*, Colorado 1987, s. 113.

(6) R. Humeynî, *Velayet-ü Fakih: Hükümet-ül İslamî*, Tahran, 1978, ss. 13–14.

(7) H. Rafsancanî, Söylev, *Kayhan-ü Havaî*, 20 Aralık 1987.

(8) M. Hücceti Keramnî, 'Hukuk ve Çağdaş Uygarlık', *Ettela'at*, 4 Kasım-5 Aralık 1988.

(9) Agy.

(10) S. Ercümend, 'Traditionalism in Twentieth-century Iran,' S. Ercümend,

yay. *From Nationalism to Revolutionary İslam*, Arnavutluk 1984, ss. 195-232.

(11) Çarşı ve Şiilik arasındaki bağlar için bkz, R. Mottahedeh, *The Mantle of the Prophet*, New York 1985, s. 345.

(12) 'Siyasal popülizm' terimi üzerine tartışma için bkz.: N. Mouzelis, 'On the Concept of Populism', *Politics and Society*, c. 14, s. 3, 1985, ss. 329-48; Ionescu ve E. Gellner, yay. *Populism*, Londra, 1969; A. Hennessy, 'Fascism and Populism in Latin America', W. Laqueur (yay.), *Fascism: A Reader's Guide*, Los Angels, 1978, ss. 255-96; M. Canova, *Populism*, Londra, 1981; E. Laclau, *Politics and Ideology in Marxist Theory*, Londra, 1977; M. Connif, yay., *Latin American Populiism in Comparative Prespective*, Albuquerque, 1982; G. Germani, *Authoritarianism, Fascism and National Populism*, New Brunswick, 1978; T. Di Tella, 'Populism and Reform in Latin America', C. Veliz'de, *Obstacle to Change in Latin America*, New York, 1965, ss. 47-73.

(13) Ondokuzuncu yüzyıl başlarında bir ruhban, Ahmed Narakî, ruhbanların Şah üzerinde otorite sahibi olduğunu ima etti. Ama bu ototire tanımlamadığı gibi, açık siyasal iddialar da gütmedi. Bkz. H. Debaşî, 'Early Propogation of Wilayat-i Faqih', H. Nast, H. Debashi ve V. Nasr'da (yay.), *Expectations of the Millennium*, Arnavutluk 1989, ss. 288-300.

(14) Humeynî, *Keşf-ül Esrar*, ss. 1-66.

(15) agy. ss. 185-8.

(16) agy., s. 226.

(17) agy., s. 195.

(18) Humeynî'nın bu yıllardaki, özellikle 1962-64 arasındaki konuşma ve demeçleri için bkz. H. Ruhanî, *Nahzat-ü İmam Humeynî* (İmam Humeynî'nin Hareketi), cilt 1, Tahran, 1984, ss. 142-735; İran Halk Kurtuluş Cephesi (JAMA), *Humeynî ve Jonbes* (Humeynî ve Hareket), 1973, ss. 1-35.

(19) Ruhanî Cilt I, s. 195.

(20), agy. s. 198.

(21) agy. s. 458

(22) Ruhanî, Cilt II, s. 159.

(23) R. Humeynî, Söylev, *Ettela'at*, 2 Aralık 1985.

(24) Humeynî, *Velayet-ü Fakıh*, ss. 76-127.

(25) agy. s. 106.

(26) agy. s. 85.

(27) R. Humeynî, Söylev, *Ettela'at*, 16 Haziran 1981. Ayrıca bkz. *Ettela'at*, 10 Ocak 1981 ve *Kayhan-ü Havaî*, 1 Mart 1989

(28) Humeynî'nin bu konudaki söylevleri için bkz. Ruhanî, cilt I; JAMA, *Kararname*, 1972-79; ve *Peyam-ı Mücahid*, 1972-78.

(29) Böylesi sloganların kullanımı için bkz., Anon., 'Ezenler ve Ezilenler', *Ettela'at*, 15 Şubat-23 Nisan 1983. Ayrıca bkz. *Hizb-i Tuhed-i İran ez Hatt-ı Imam Poştebanî Mekunad* (İran Tuhed Partisi İmam'ın Çizgisini Savunmaktadır), Tahran 1979, ss. 1-32.

(30) R. Humeynî, 1 Mayıs Konuşması, *Ettela'at*, 2 Mayıs 1979.

(31) R. Humeynî, 1 Mayıs Konuşması, *Ettela'at* 3 Mayıs 1980.

(32) R. Humeynî, 1 Mayıs Konuşması, *Iran Times*, 2 Mays 1982.

(33) R. Humeynî, Söylev, *Iran Times*, 25 Mayıs 1983.

(34) R. Humeynî, Söylev, *Ettela'at*, 13 Nisam 1988, *İran Times*, 27 Mart 1982.

(35) Anayasa'nın tam metni için bkz. *İran Times*, 30 Kasım 1979. Sonraki değişiklikler için bkz., *Kayhan-ü Havaî*, 19 Haziran 1989.

(36) Tartışmalı *İmam* terimi için bkz., M. Fischer, 'Imam Khomeini: Four Levels of Understanding' J. Esposito (yay.), *Voices of Resaurgent Islam*, New York, 1983 s. 164; ve S. Ercümend, *The Turban for the Crown*, New York 1988, s. 101.

(37) S. Ercümend'in *The Turban for the Crown*'ın tanıtım yazısında R. Wright devrimde kitlelerin 'daha az özgürlük ve maddiyat için ayaklandıklarını' öne sürer. Bkz. *New York Times*, 10 Aralık 1989, kitap eleştirileri.

(38) A. Humeynî 'Metn-ül Kalmil-i Vasiyetname-yi İlahi ve Siyasi-i İmam Humeynî', *Kayhan-ü Havaî*, 14 Haziran 1989.

Dünyada Gelir Eşitsizlikleri ve Sosyalizmin Geleceği

Giovanni Arrighi

New Left Review 189, Eylül-Ekim 1991

Bu yazının iddiası, günümüz siyasi karışıklıklarının —Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nden Orta Doğu'ya kadar— kaynağının, çeşitli bölgeler ve siyasi egemenlikler arasındaki, sürekli ve hatta giderek derinleşen gelir eşitsizliği ile bütünleşmiş dünya ekonomisinin sosyal yapısındaki radikal dönüşümü vurgulamaktır. Sözettiğim radikal dönüşüm İkinci Dünya Savaşı sona erdikten hemen sonra başladı. 1960'larda hızlandı, 1970'lerin sonu ve 1980'li yıllarda giderek tırmandı. Eric Hobsbawm'ın kısaca ifade ettiği gibi, '1950'den 1975'e kadar olan dönem dünya tarihindeki en müthiş, hızlı, ulaşılması güç ve dünya çapında bir sosyal değişme sahne oldu... [Bu] köylülüğün, sadece bazılarında hala çok güçlü olduğu gelişmiş sanayi ülkelerinde değil, Üçüncü Dünya Ülkelerinde bile, azınlığa düştüğü ilk dönemdir'(1) Sözkonusu değişim büyük Batı-Doğu ve Kuzey-Güney bölümlerinin üzerinden geçti. Ve birincil olarak 1950'lerdeki iki bölümden imtiyazlı tarafta (Batı/Kuzey) olan halkların zenginliği ile imtiyazsız tarafta olan (Doğu ve Güney) halkların göreli veya mutlak ihtiyaçları arasında oluşan farklılığı azaltmayı amaçlayan hareketlerin sonucu oldu. Bu hareketlerin en önemlisi hükümetlerce ekonomik kalkınmaya yönelinmesiydi. Hükümetler daha zengin ülkelerin sanayileşme, şehirleşme gibi özelliklerini kendi alanlarına uygulayarak, bu ülkelerin başarısının sırrını yakalayabileceğini ve böylece onların gücüne ve zenginliğine ulaşabileceklerini umdular. Hükümetlerin faaliyetlerine ilave veya takviye olarak, özel sektörün ve bireylerin faaliyetleri de çok önemlidir —en

dikkat çekici yön, ülke sınırları arasındaki işçi göçü, sermaye ve girişimcilik kaynaklarının dolaşımıdır.

Bireysel başarılara rağmen, bu faliyetler kapitalist dünya ekonomisine zenginliğin daha eşit dağılımı yönünde bir gelişme sağlayamadı. Sadece bir avuç devlet dünya zenginliklerinin bir bölümünü kendisine aktarmayı başarabildi, bir çok girişimci de aynı sonuca ülke sınırları arasında dolaşarak ulaştı. Fakat bir kaç ülkenin başarıları ile pek çok girişimcinin kazanımları dünyanın genel zenginlik hiyerarşisini değiştirmedi. Aksine, kalkınma için otuz yıldan fazla çaba gösterilmesine karşın, Doğu ve Güney'dekilerin gelirleriyle, Batı/Kuzey'dekilerinkini ayıran fark günümüzde her zamankinden daha büyüktür.

1980'lerde Doğu ve Güney'deki ülkeler, kendilerini öyle bir konumda buldular ki, zengin ülkelerin sosyal yapısının unsurlarını 'modernizasyon' aracılığı ile benimsemeyi başarmışlar ancak zenginleşmeyi sağlayamamışlardı. Sonuç olarak, hükümetler ve egemen sınıflar modernizasyonla birlikte ortaya çıkan sosyal güçlerin beklentilerine cevap veremez ve taleplerini karşılayamaz duruma geldiler. Bu güçlerin mücadelesi ile kalkınmacı uygulama ve ideolojilerin genel krizi açığa çıkmaktadır. Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki Komünizm-'in krizinde madalyonun bir yüzü kalkınmacı uygulamaların genel krizidir. Diğer yüzü ise, kalkınmacılığın kapitalist değişkeninin krizidir — bu kriz en açık biçimiyle Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da İslami Fundamentalizmin yükselişinde görülebilir, fakat tüm Güney'de değişik formlarda görülmektedir.

Bundan sonra dünyadaki gelir dağılım eşitsizliğinin artması üzerinde duracağım, çünkü bana göre bu konu hızla günümüzün temel sorunu haline gelmektedir. Güney'de şehirleşme ve sanayileşme süreçlerinin derin bir boyut kazandığını ve çeşitli Üçüncü Dünya Ülkelerinin de hızla sanayileştiğini ileri süreceğim. Fakat, çoğu yazarın aksine 'sanayileşme' ve 'kalkınma'nın (development') bir ve aynı şeyler olduğu düşüncesinde değilim.

Sanayileşme ve kalkınmanın aynı şey olduğu görüşü öyle kökleşmiştir ki, Batı'nın en zengin ve en güçlü bazı ülkelerindeki son dönemlerde görülen sanayileşme gerilemesine rağmen, bu görüş karşı konulmazlığını korumaktadır. Bu ülkelerin tanımlanması 'sanayi' veya 'sanayileşmiş' ülkeler olarak devam etmekteyken, hızla sanayileşen görece yoksul ülkelerin itibari değeri 'kalkınma'yla eşdeğerli olarak saptanmaktadır. Bu görüş sanayileşmenin kendi içinde bir sona ulaşacak bir amaç değil, zenginleşmenin bir aracı olduğu olgusunun gözden kaçmasına yol açar. Sanayileşme 'kalkınma'yı ifade etsin ya da etmesin, tamamen bu amaç için etkin bir araç olup olmamasına bağımlıdır. Başka yerlerde de gösterdiğimiz gibi, dünya ekonomisinden servet edinilmesinde sanayileşmenin etkinliği, genel yaygınlı-

ğıyla ortalama olarak negatif getiri getirmeye başladığı zamandan beri, büyük ölçüde düşmüştür.(2)

Kapitalist dünya ekonomisindeki, sürekli ve derinleşen gelir dağılımı eşitsizlikleri üzerinde durarak, —bir kaç istisna dışında— sanayileşme yayılımının amaca ulaşmadığını vurgulamak istiyorum. Hesaplanması mümkün olmayan insan ve çevre maliyeti içeren pek çok sanayileşme (ve hatta daha çok kentleşme) gerçekleşmiştir. Fakat Batı'nın zenginliği çok azı tarafından 'yakalanmıştır'. Sanayileşme veya, genel olrak modernizasyon amacına ulaşamamıştır, bu başarısızlık Doğu'da ve Güney'de çoğu devletin şu anda karşılaştığı sorunların temelini oluşturmaktadır. Bu ciddi sorunlar yerel veya konjonktürel değil, sistematik ve yapısaldır. Bunlar Doğu ve Güney kadar, Batı/Kuzey'in de dahil olduğu dünya sisteminin sorunlarıdır. 'Batı Kuzey'de bu sorunların sistemik köken ve sonuçları gözardı edilerek, sosyalizmin geleceği hakkında yapılan tahmin ve projeksiyonlar, iyimser bakarsak konuyu açıklayamaz, ama daha kötüsü bizi çok tehlikeli yanılsamalara götürür.

I. Ekonomik Başarı ve Başarısızlığın Değişen Standardı

Komünizm Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde 'çöktü' veya kapitalizm Japonya ve Doğu Asya'da bazı yerlerde başarılı oldu derken, ne demek istiyoruz? Tabii ki, değişik insanlar değişik şeyler demek istiyorlar. Dahası, bilinçaltımızda dünyadaki siyasi ve ekonomik rejimlerin yaptıklarını değerlendirirken kullandığımız evrensel bir standart var. Bu standart Batı/Kuzey'in zenginliğidir — Batı/Kuzey'de yer alan herhangi bir bölge veya siyasi egemenlik alanı değil, bir bütün olarak veya karşılıklı işbirliği ve rekabet içindeki farklılaşmış birimler olarak dikkate alındığı görülür.

Bu birimlerin şansı görelidir ve sürekli iniş çıkışlar yaşarlar. Bu en çok, sözkonusu iniş çıkışları yaşayan birimler için önemlidir, ama Batı/Kuzey birliğine dahil olmayan veya çok yeni dahil olan devletlerin değenlendirilmesi açısından önemli görülmeyebilir — öyledir de. Komünizm Doğu Avrupa'da çöktü veya kapitalizm Japonya'da başarılı oldu derken dikkate aldığımız ülke İsveç mi, yoksa Almanya mı, veya Fransa veya İngiltere veya ABD veya Kanada veya Avustralya mı? Evet hemen hepsidir, ama içlerinden her hangi biri değildir. Bilerek veya bilmeyerek dikkate aldığımız şey Batı/Kuzey'in uzun zamandır yaşadığı ortalama veya bileşik zenginlik standardıdır. Bunu Batı/Kuzey'deki her bölge veya siyasi egemenlik, hep aynı ölçüde olmasa da belli ölçülerde yaşamıştır.

Çağdaş dünya ekonomisinin başarı ve başarısızlığının değerlen-

dirmesini yaparken alışılandan biraz daha anlaşılır olması için bu bileşik standardı kişi başına Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'nın göstergesi olarak ele alacağım ve bunu kapitalist dünya ekonomisinin Organik Özü (Organic Core) olarak adlandıracağım. Şu andaki amacım doğrultusunda 'organik öz'ü, son yarım yüzyıldan bu yana dünya zenginlik hiyerarşisinde en üst noktalarda olan, ve bu yer adına (bireysel veya kollektif olarak) hükümetlerinin korumak zorunda olduğu ve diğer hükümetlerin elde etmeye uğraştığı zenginlik standardı olarak tanımlıyorum.

Bu devletler üç ayrı coğrafi bölgededirler. Bu üç bölgeden nüfuz yeteneği ve kültürel olarak en fazla parçaya ayrılmış olan Batı Avrupa'dır — İngiltere, İskandinavya ve Benelüks ülkeleri, eski Batı Almanya, Avusturya, İsviçre ve Fransa bu tanımlamaya dahil edilmiştir. Batı ve Güney bölgesinde yer alan devletler (İrlanda, Portekiz, İspanya, İtalya ve Yunanistan) organik öze dahil edilmemiştir, çünkü son elli yıldır, bu ülkeler daha zengin olan Batı Avrupa devletlerinin 'zayıf ilişkileri' olmuştur —zayıf ilişkiler dünya zenginlik standardının oluşmasına katkıda bulunmamışlar ama hükümetleri aracılığı ile mücadele ederek komşularının yaşam düzeylerini aşağı yukarı yakalamışlardır. Organik öze dahil olan diğer iki bölge nüfuz itibariyle ve kültürel olarak daha az parçalanmıştır. Biri Kuzey Amerika (ABD ve Kanada) diğeri —nüfusu az ama toprağı büyük— Avustralya ve Yeni Zelanda'dır.

Tablo I. son yarım yüzyılın seçilmiş bazı yıllarında her üç bölgedeki kişi başına Gayri Safi Milli Hasıla'yı, organik özün kişi başına GSMH'nın yüzdesi olarak göstermektedir. —yani, aynı bölgeler bir birim olarak ele alınmıştır. Parantezlerin içinde, Tablo her bölgenin nüfusunun toplam organik öz nüfusuna oranını da göstermektedir. Tablonun en dikkat çekici özelliği Kuzey Amerika ve Batı Avrupa arasında önce genişleyen, sonra giderek daralan ve kaybolan gelir farklılığıdır.— bu iki bölge Batı/Kuzey nüfusunun yoğun olduğu yerdir.

Bu tablo ele alınan yıllar içinde dünya kapitalist ekonomisinin iyi bilinen yönelimini yansıtmaktadır. Başlangıçtaki büyük fark İkinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonraki yıllarda Kuzey Amerika ekonomisinde yaşanan 'büyük ileri atılım'ı yansıtmaktadır. Kuzey Amerika'yı dünya ekonomisinin tüm diğer bölgelerinin ilerisine sıçramasına yol açan bu büyük ileri atılıma şükürler olsun—Batı Avrupa dahil, yeni bir zenginlik standardı oluştu ve bu standarda ulaşmak için peyderpey bir yarış başladı. Bu amaç doğrultusunda ve yeni hegemonyacı güçten (ABD) önemli mali ve kurumsal destek alan Batı Avrupa devletleri hızla ekonomilerini, Kuzey Amerika ekonomisini örnek alarak yeniden yapılandırmaya koyuldular.

Tablo I'de gösterildiği gibi uğraş oldukça başarılı oldu. 1970'e

Tablo I. Batı (Organik öz) da Karşılaştırmalı Ekonomik Performans

	1938	1948	1960	1970	1980	1988
I. Batı Avrupa	83.2 (57.0)	56.5 (51.2)	65.7 (48.9)	73.5 (47.7)	103.0 (45.7)	91.4 (44.1)
II. Kuzey Amerika	121.6 (40.5)	149.3 (46.0)	137.0 (48.0)	127.4 (49.0)	98.6 (50.7)	109.7 (52.1)
III. Avustralya ve Yeni Zelıllanda	134.4 (2.4)	84.6 (2.8)	67.4 (3.1)	76.3 (3.3)	81.7 (3.6)	67.0 (3.8)
Ağırlık Ortalama (Toplam)	100.0 (100.0)	100.0 (100.)	100.0 (100.0)	100.0 (100.0)	100.0 (100.0)	100.0 (100.0)

Notlar:

1. Rakamlar her bölgenin kişi başına GSMH'nın üç bölgenin toplam GSMH'na bölünüp 100 ile çarpılmasıyla elde edilmiştir. Parantezlerde ilgili bölgenin nüfusunun üç bölge nüfusu toplamına oranı yer almaktadır.

2. Batı Avrupa, Benelüks ve İskandinav ülkeleri, (Batı) Almanya, Avusturya, İsviçre, Fransa ve İngiltere'ye Kuzey Amerika, ABD ve Kanada'yı içermektedir.

Kaynaklar: Bölgelerin GSMH rakamları W.S. Woytinsky ve E. S. Woytinsky Dünya Nüfusu Ve Üretim: Eğilimler ve Görünüm, N.Y. 1953, (1938 VE 1948 yılları için), Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Raporu, Washington D. C. 1982 ve 1990 ve Dünya Tabloları Cilt 1 ve 2, Washington D. C. 1984 (diğer yıllar için) de yayımlanan verilerden hesaplanmıştır.

gelindiğinde Batı Avrupa'yla Kuzey Amerika arasındaki gelir farkı, 1938'lerdeki düzeyine dönmüş, 1980'de ise kaybolmuştu. Tablo'da görülüyor ki 1980'de Batı Avrupa'nın kişi başına geliri Kuzey Amerika'yı geçmiş, ancak 1980'lerde yine aşağı düşmüştür. Bu son iniş çıkışlar büyük ölçüde ABD doları değerinin, Batı Avrupa paraları karşısındaki dalgalanmasına bağlıdır. Bu dalgalanmaların, son otuz yılda ulaşılan sürecin sonunu işaret eden devresel dalgalanmalar mı, yoksa 1938 ve 1948'de olduğu gibi, iki bölgenin şansları arasında yeni bir temel farklılığı hazırlayan yapısal değişimlerin habercisi mi olduğu sorusu bu yazının kapsamı dışındadır. Şu andaki amacımız için, son yarım yüzyıl boyunca organik öz bölgelerindeki gelir eşitsizliği hiç bir zaman 1980'lerde görüldüğü kadar küçük olmamıştır demek yeterlidir.

Bu sonuç daha istikrarsız görülen Avustralya bölgesi için bile doğrudur — demografik olarak üçüncün en önemsizi. 1938'de bu bölge organik özdeki en zengin bölgeydi. Bazı Avrupa gibi, bu bölge de 1938' ile 1948 arasında Kuzey Amerika'ya göre açık bir kötüleşme gösterdi, fakat Batı Avrupa'nın aksine 1948'den 1960'a kadar da kö-

tüleşmeye devam etti. 1960'dan sonra durumu görece iyileşmeye başladı fakat 1980'den sonra yeniden bozuldu. Zengin bölgelerin en zengini olarak başlamasına rağmen Avustralya ve Yeni Zelanda üç bölgenin en yoksulu oldu.

Bu istikrarsız tablo, dünya ekonomisinin organik özünün bölgeleri arasındaki gelir farklılıklarının yarım yüzyıldan beri hiç bir zaman 1980'deki kadar küçük olmadığı sonucun gölge düşürmez. Öyle ki, bu üç bölgenin kişi başına düşen GSMH'nın en yükseğinin en düşüğüne oranı 1938'de 1.6, 1948'de 2.6, 1969'da 2.1, 1970'de 1.7, 1980'de 1.3 ve 1988'de 1.6'dır. Özetle, dikkatimizi dünya ekonomisinin en zengin bölgelerinde toplarsak, durumun kapitalizm yanlısı ideolojilerin en temel iddialarından bazılarını taşıdığı görülür. Elli yılda sadece bir kere temel bir gelir eşitsizliği artışı olmuş ve bu artış — daha etkin rekabet etmeleri için geri kalanları zorlayarak— diğer güçleri harekete geçirmiş ve zaman içinde eşitsizlikler azalmıştır. Dahası, eşitsizliklerin bu dar ve istikrarlı çizgisi içinde dikkate değer inişli-çıkışlı hareketlilik olduğu görülmektedir. Hatta sonuncu birinci ve birinci de sonuncu olabilir.

II Mucizeler ve Hayaller

Kapitalizm yanlısı öğretiler, dünya ekonomisinde zenginlik standartlarını oluşturan küçük uluslar grubunun bir açık 'klüp' olduğu, doğru kalkınma çabaları ve politikalarıyla herhangibir ulusun buna katılabileceği görüşünü korumaktadırlar. Bu inanç dünya ekonomisinin zenginlik hiyerarşisinde yukarı doğru hareketlilik gösteren bazı göze çarpıcı olgularla desteklenmektedir — bu olgular 'ekonomik mucize' adını haketmeyecek kadar azdır. Bu mucizelerden kaç tane olmuştur? Bunlar ne kadar 'gerçek' olmuşlardır? Biri diğeriyle nasıl kıyaslanır?

Toblo II gerçek veya iddia edilen 'ekonomik mucizelerin' en önemli örnekleri hakkında fikir vermektedir. Bize —Tablo I'deki yıllarda— tablonun solunda bulunan yerlerin kişibaşına düşen GSMH'sını, organik özün kişi başına düşen GSMH'sının yüzdesi olarak göstermektedir. Tablo, parantezlerde de bu bölgelerin nüfusunu organik özün toplam nüfusunun yüzdesi olarak ifdae etmektedir.

Yanlış anlaşılmalardan kaçınmak için başlangıçta belirtelim ki, bölge nüfuz alanında yaşayanların geçerli ve güvenilir bir zenginlik göstergesi olarak bu bölgelerde yaşayanların organiz öz'de yaşayanlara göre zenginliğinin oranını ifade eden, göreli kişi başına geliri — kişi başına GSMH'ların oranıyla ölçülür— esas almadık. Yani, son yarım yüzyılın çoğu döneminde Brezilya'nın kişi başına GSMH'sı organik özün 1/8'idir derken (%12 civarında). —Tablo II'de gösterildiği gibi— Brezilya'da yaşayanların zenginliği organik özde yaşayanlar-

Tablo II. Karşılaştırmalı'ekonomik mucizeler'

	1938	1948	1960	1970	1980	1988
I. Doğu Asya						
I.1 Japonya	20.7	14.5	23.2	52.1	76.3	117.9
	(20.3)	(23.1)	(22.8)	(22.6)	(23.5)	(23.4)
I.2 G. Kore	v.y.	v.y.	7.7	7.2	12.7	20.2
			(6.0)	(7.0)	(7.7)	(8.0)
II. Güney Avrupa						
II.1 İtalya	32.0	22.8	37.0	50.4	60.9	74.8
	(12.6)	(13.2)	(12.1)	(11.6)	(11.3)	(11.0)
II.2 İspanya	41.6	18.4	18.6	28.9	48.0	43.4
	(4.8)	(8.0)	(7.4)	(7.3)	(7.5)	(7.5)
III. Latin Amerika						
III.1 Brezilya	12.0	11.3	12.1	12.7	17.5	12.1
	(11.4)	(14.1)	(17.6)	(20.7)	(23.8)	(27.6)

Not:
Rakamlar ilgili devletlerin kişi başına düşen GSMH'nın organik özünküne bölünüp (Bak Tablo I) 100 ile çarpımını ifade eder. Parantezlerde, ilgili devletin nüfusu organik özün toplam nüfusunun yüzdesi olarak gösterilmiştir.

Kaynaklar: Tablo I ile aynıdır.

dan sekiz kat az olmuştur demiyoruz. Bir seri koşul altında —gelir dağılımındaki farklar, veya belirli bir gelirin oluşumundaki insani ve sosyal maliyetler gibi— bu, daha fazla veya daha az olabilir, ancak bizim göstergemizin bu konuda bir diyeceği yoktur. Bölge veya nüfuz alanında yaşayanların ortalama üretkenliğinin geçerli ve güvenilir göstergesi olan ve bu bölgelerde yaşayanların ortalama üretkenliğinin organik özde yaşayanların ortalama üretkenliğine göre oranını ifade eden, kişi başına GSMH oranlarını da esas almadık. Brezilya'da yaşayanların ortalama üretkenliği ister koşullara bağlı olarak — ticaret şekillerinin farklılığı/değişimi, diğer devletlerde yaşayanların gelirlerine olan talep, bölge veya nüfuz alanından veya oraya ödemelerinin transferi ve benzeri — organik özde yaşayanların ortalama üretkenliğinin 1/8'inde sabit kalsın, isterse kalmasın, göstergemizin bu açıdan da diyeceği yoktur.

Kişi başına GSMH oranı bölge veya nüfuz alanında yaşayanların organik özde yaşayanların insan ve doğa kaynakları üzerindeki tapelerine (comand) göre, organik özden taleplerini ifade eden bir göstergedir —ve elde olan tüm göstergelerin en iyisidir. Yani, göstergemiz bile son elli yılda Brezilya'da yaşayanların organik özdeki insan ve doğa kaynaklarına olan ortalama talebinin, organik özde yaşayan-

ların Brezilya'nın insan ve doğa kaynaklarına olan ortalama talebinden sekiz kat eksik olduğunu ifade etmektedir.

Dünya ekonomisinin iki yerindeki eşitsiz ekonomik talep ilişkisi Emanuel'in 'eşitsiz değişim' kavramı ile karıştırılmamalıdır.(3) En azından prensip olarak Emmanuel'in kasdettiği eşitsiz değişim ilişkisinin olmadığı ilk ülke arasında, eşitsiz ekonomik talep ilişkisi görülebilir ve kalıcı olabilir; dahası, eşitsiz değişim, eşitsiz ekonomik talep ilişkisini zayıflatan bir faktör olabilir.(4) Fakat belirli bir zaman ve yerde iki tür eşitsizlik arasındaki ilişki ne olursa olsun, göstergemizle ölçülen göreli ekonomik talep eşitsiz değişimi değil, organik özde yaşayanların doğrudan veya dolaylı olarak, orgaik öz dışında yaşayanlarla alışverişlerinde bulunan güç ilişkilerinin (siyasi, ekonomik, kültürel) toplamını ifade eder.

Şimdi tekrar Tablo II'ye dönersek, mucizeler mucizesi Japonya'yı görürüz. Göstergemiz Japon başarısının oldukça canlı görüntüsünü gözler önüne çıkarmaktadır. Japonya'nın hem olağandışı ekonomik mesafe 'yolculuğu'nu hem de bu mesafenin alındığı olağan dışı hızı göstermektedir. Organik özün beşte-biri (yüzde 20.7) kadar kişi başına GSMH ile Japonya 1938'de orta-gelir grubu ('semiperipheral') devletler arasında iyi bir yere sahipti. Ancak, 1988'de Japonya'nın kişi başına GSMH'sı organik öz ortalamasından neredeyse yüzde 20 yüksekti. Bu yükseliş çok etkileyicidir, çünkü 1938 ve 1948 arasında Japonya'nın kişi başına GSMH'sı kırk yıda kendininkinden neredeyse yedi kat yüksek kişi başına GSMH'sı olan bölgelerin zenginlik standardını yakalamış ve geçmiştir.

Listedeki bir sonraki ülke Güney Kore'dir — nüfusu yönünden 'Dört Kaplanlar'ın en büyüğüdür. Diğer üç 'Kaplan', kıyaslamalı veri yokluğu (Tayvan için hiç bir kaynakta veri yoktur) ya da ayrılmaz parçası oldukları bölgesel ekonomilerle bağlantılı olarak ele alınmaları gereken şehir devletleri oldukları için, (Hong Kong ve Singapur) listeye dahil edilmemişlerdir.

Güney Kore için Japonya'nın başarısını kopya etme yolunda olduğu söylenmektedir. Bu doğru olabilir, fakat Tablo II'ye dikkatle bakmak gerekir. Güney Kore, Japonya'nın aksine organik özdeki zenginlik standardına göre 1970 ve 1980'lerde mesafe katetmeye başladı. Hatta, yükselişi Japonya'nın kişi başına gelir düzeyinin çok altından başladığı için, 1988'de organik öze göre durumu Japonya'nın elli yıl önce 1938'deki durumu ile neredeyse aynıydı. Görülüyor ki —başka yönlerden etkileyici olsa bile— Güney Kore'nin ekonomik yükselişi için Japonya'nın başarısını kopya ediyor denmeden önce, çok uzun düşünmek gerekir. Elimizde veri bulunsaydı, Tayvan'ın da Güney Kore kadar ve hatta daha fazla yol aldığını görebilecektik. Her halikarda Güney Kore'nin ekonomik mucizesi (ve hatta Tayvan'ın ki) Japonya'ya göre daha küçük bir nüfus kitlesini iyileştirdi.

Tablo II'de yer alan ikinci grup ekonomik mucizeler Güney Avrupa'nın iki büyük ülkesi olan İtalya ve İspanya ile ilgilidir 1980'lerde İtalya'ya bazan 'Avrupa'nın Japonya'sı' deniyordu ve İspanya bazı Doğu Avrupalılar (özellikle Polonya) tarafından, Komünist yönetim altında olmasalardı, hedeflenecek bir model olarak görülüyordu. İtalya ve Japonya göstergelerini kıyasladığımızda, iki tablo arasında önemli benzerlikler olduğunu görürüz: İkisi de 1938-1948 arasında keskin bir düşüş ve 1980'lere kadar istikrarlı bir yükseliş göstermekteler. Temel fark —Japonya'nın daha kalabalık nüfusu dışında— İtalyan tablosunun daha düşük olmasıdır: Daha yüksek düzeyden (20.7'ye karşı 32) başlayıp, daha düşük düzeyde (117.9'a karşı 74.8) bitmektedir. Yani İtalya asla organik özün zenginlik standardına (geçmediği gibi) ulaşamamıştır. Ancak 1988'de organik özün en yoksul bölgesinden (Avustralya ve Yeni Zelanda) daha zengin olmuş ve kişi başına GSMH'sı tüm olarak organik özün sadece yüzde 25 altında kalmıştır.

İspanyol tablosu İtalya'nınkinden daha düşüktür. 1938 ile 1948 arasında göze çarpıcı biçimde düşmekte, 1969 ile 1980 arasında yükselmekte, 1980'lerde ise yine hafifçe düşmektedir. Bu dalgalanmaların sonucu olarak, İspanya'nın organik özün kişi başına GSMH'na göre yüzdesi 1988'de kabaca 1938'dekiyle aynı olmuştur (yüzde 41.6 ya karşı yüzde 43.4). Bu açıdan İspanyol mucizesi, —olduğu düşünülürse— Japon mucizesine değil, 1970'lerde 'mucize' olarak dikkat çekip, 1980'lerde hayale dönüşen Brezilya 'mucizesine' benzemektedir.

Brezilya tablosunun çarpıcı özelliği göstergemizin mutlak ve neredeyse kesintisiz düzgünlüğü ile açığa çıkmaktadır. 1938'den 1970'lere kadar Brezilya'nın kişi başına GSMH'nın organik öze göre yüzdesi yüzde 12 civarında kalmıştır. 1970 ile 1980 arasında yüzde 17.5'a çıkmış, ancak 1988'de tekrar alışık olduğu yüzde 12 düzeyine düşmüştür. İşte bu sıçrama 1970'lerin son yıllarında pek çok kişinin Brezilya'nın yeni bir ekonomik mucize gerçekleştirerek, organik özün servet standardına ulaşmakta olduğunu düşünmesine yol açmıştır. Ancak bu sıçramanın, sürekliliği olan düz bir eğride küçük bir kabarcık dışında bir şey olmadığı anlaşılmıştır. Fakat, Brezilya mucizesinin sadece bir hayal olduğunu söylemekte çok aceleci davranmamamız gerekir. Japon mucizesiyle kıyaslandığında —hatta İtalya ve Kore tarzıyla— Brezilya ve İspanyol tablolarının önemli bir başarıyı değil, önemsiz bir başarısızlığı tanımladığı görülebilir. Değerlendirme, son elli yıldır kapitalist dünya ekonomisinin normal ürünü olan, oldukça çarpıtılmış görüşe dayanmaktadır. Brezilya ve İspanya'nın görünür güçsüzlükteki performansları hakkında son bir yargıya varmadan önce, dünya nüfusunun durmadan büyüyen çoğunluğu adına, bu bölgeleri çevreleyen gözlemlerimizin ufkunu genişletelim.

Tablo III. Güney'de karşılaştırmalı ekonomik performans

	1938	1948	1960	1970	1980	1988
I. Latin Amerika	19.5.	14.4	16.7	15.5.	19.8	10.6
	(31.1)	(38.3)	(45.7)	(53.7)	(63.8)	(72.9)
I.1 Brezilya hariç	23.8	16 .2	19.6	17.3	21.1	9.7
	(19.7)	(24.2)	(28.1)	(33.0)	(40.0)	(45.3)
II.Ortadoğu ve Kuzey Afrika	v.y.	v.y.	11.5	8.1	11.1	7.1
			(19.6)	(22.5)	(27.5)	(32.0)
II.1Türkiye ve Mısır	14.9	13.0	12.8	7.7	8.1	5.6
	(9.8)	(10.9)	(12.9)	(14.8)	(17.5)	(19.9)
III. Sahra – altı Afrika						
III.1 Batı ve Doğu	v.y.	v.y.	3.6	3.4	4.7	1.6
			(36.8)	(42.3)	(51.7)	(65.1)
III.2 Güney ve Merkezi	25.2	18.3	10.5	11.3	v.y.	6.1
	(6.9)	(7.6)	(10.1)	(11.4)		(16.1)
IV. Güney Asya	8.2	7.5	3.6	2.8	2.0	1.8
	(109.6)	(123.3)	(131.6)	(149.1)	(173.4)	(200.3)
V. Güneydoğu Asya	v.y.	v.y.	6.6	3.8	5.7	3.7
			(38.4)	(43.8)	(52.0)	(58.9)
V. 1 Endonezya ve Filipinler	6.0	v.y.	6.4	2.8	4.6	2.3
	(24.1		(29.5)	(33.1)	(39.2)	(44.8)

NOTLAR:

1. Rakamlar bölge veya bölge toplamının kişi başına GSMH'sının organik öz kişi başına GSMH'sına bölünüp 100 ile çarpılmasıyla bulunmuştur. Parantezlerde bölgenin (veya bölge toplamının) nüfusu, organik öz nüfusunun yüzdesi olarak gösterilmiştir.

2.I. Bölge Arjantin, Bolivya, Şili, Kolombiya, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, El Salvador, Jameyka, Meksika, Paraguay, Peru, Venezuela'dan olmuştur. II. Bölge, Cezayir, Mısır Libya, Sudan Suriye ve Türkiye'den oluşmuştur. III.1. Bölge, Benin, Burundi, Kamerun, Çad, Etiyopya, Ivory Coast, Kenya, Madagaskar, Malawi, Mali, Moritanya, Mozambik, Nijer, Nijerya, Rwanda, Senegal, Somali, Tanzanya, Yukarı Volta'dan oluşmuştur. III.2. Bölge, Güney Afrika, Zaire, Zambia, Zimbabwe'den oluşmuştur. IV. Bölge, Bangladeş, Hindistan, Pakistan ve Sri Lanka'dan, V. Bölge, Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayland ve Singapur'dan oluşmuştur.

Kaynaklar: Tablo I ve II ile aynıdır.

III Zengin ve Yoksul Arasındaki Gelir Farklılığının Artışı

Tablo III (Tablo II ile aynı tarzda oluşturulmuştur), elli yıl önce Güney halklarını, kapitalist dünya ekonomisinin organik özündeki halklardan ayıran ve zaten büyük olan gelir farklılıklarının, önemli ölçüde büyümekte olduğunu göstermektedir. Farklılık zaman ve mekan içinde eşitsiz olarak büyümüştür. Hatta, uzun vadeli eğilimin, kaçınılmaz şe-

kilde dünya nüfusunun büyük çoğunluğunun, Batı tarafından oluşturulan standartların artması sonucu, gerisine düşmesi olduğu söylenebilir.

Ekonomik durumdaki bu genel kötüleşme Tablo III'de yeralan tüm bölgeleri ve daha küçük birimleri eşit biçimde etkilememiştir. Dikkatimizi hem 1938, hem de 1988 için veri bulunan bölge ve birimlerde toplarsak, kötüleşmenin en az Latin Amerika'da (Brezilya'yı katsak da katmasak da), en fazla da Güney ve Merkezi Afrika'ca yakından izlenen Güney Asya'da olduğunu görürüz. Daha açık ifade edersek, 1938 ile 1988 arasında Tablo III'de yer alan birimler ile organik öz arasındaki gelir farklılıkları —organik özün kişi başına GSMH'sının bu birimlerin kişi başına GSMH'sına oranı ile ölçülür— Latin Amerika'da 1.8 (Brezilya'yı çıkarırsak 2.4), Güneydoğu Asya'da 2.6 (Endonezya ve Filipinler'in toplamı alınarak ölçülmüştür), Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da 2.7 (Türkiye ve Mısır'ın toplamı alınarak ölçülmüştür.) Güney ve Merkezi Afrika'da 4.1 ve Güney Asya'da 4.6 katı büyümüştür.

Bu eşitsizlik son elli yılda ekonomik durumu görece kötü olan bölgelerin kendi aralarındaki gelir farklılıklarının da büyümesine yol açmıştır. Yani, bu beş birimden en yüksek kişi başına GSMH'sı olanın en düşüğüne oranı 1938'de 4.2, 1960'da 4.6, 1970'de 5.5, 1980'de 9.9, 1988'de 5.9 olmuştur. (1948 için bir oran veremiyoruz, çünkü muhtemelen o tarihte beş birimin en düşük kişibaşına gelirine sahip olan Güney Doğu Asya için hiç bir veri bulunmamaktadır. Ancak, 1938 ile 1948 arasında Güney Doğu Asya endeksinin, —oranı 1938'deki değerinin üzerine çıkaracak [%27 veya üzeri] yeterlilikte,— düşmediğini varsaymak makul olacaktır.)

Özetle, son elli yılda dünya ekonomisinin yoksul bölgeleri arasındaki gelir eşitsizlikleri, zengin bölgelerin kendi arasındaki gelir eşitsizliklerine göre zıt bir yön izlemiştir. 1938 ile 1948 arasında zengin ülkelerin kendi aralarındaki gelir eşitsizliği hızla büyürken, yoksul bölgelerinki kendi aralarında ya azalmış ya da aynı kalmıştır. Bu zıt hareketlerin sonucu olarak, son elli yılda gelir eşitsizliklerinin eğimi zengin bölgeler arasında bir düşüşe, fakir bölgeler arasında da yükselişe doğru olmuştur.

Zengin ve yoksul arasındaki gelir eşitsizliği farkının gelişimi sadece mekan değil zaman içinde de son derece eşitsiz olmuştur. Güney'in Batı'ya göre kayıpları, gözden geçirdiğimiz elli yılın ilk ve son on yıllarında yoğunlaşmıştır. Sadece bir bölge (Güney Asya) son elli yılda organik öze göre istikrarlı ve kesintisiz olarak ekonomik bozulma yaşamıştır. Diğer tüm bölgeler çeşitli zamanlarda bu eğimin tersini yaşamışlardır: Latin Amerika 1948-60 ve tekrar 1970-80 arası, Güney ve Merkezi Afrika 1960-70 arası ve (Güney Asya dışında) diğer tüm bölgeler 1970-80 arası iyileşme göstermişlerdir. Fakat hiç bir bölge

organik özün 1938-48 ve 1980-88 dönemleri arasında gösterdiği iyileşmeyi gösterememiştir. Bu iki dönemde de Tablo III'de yer alan bölgeler organik öz tarafından belirlenen zenginlik standardına göre puan kaybetmişler ve ortalama olarak diğer dönemlere göre bu iki dönemde daha ağır kayıplara uğramışlardır.

1938-48 arasındaki kayıplar büyük ölçüde bu onyılda Kuzey Amerikan ekonomisindeki büyük sıçramanın yansımasıdır. Bu büyük ileri sıçrama dünya ekonomisinin diğer tüm bölgelerinin —Batı Avrupa gibi geleneksel olarak zengin olan bölgelerin bile— 1948'de kendilerini 1938'e göre daha yoksul görmelerine ve hissetmelerine yol açtı. Tabii ki İkinci Dünya Savaşı'nın yıkım ve kargaşası pek çok bölgeyi sadece göreli değil, mutlak olarak da fakirleştirdi. Fakat ne mutlak ne de göreli olarak Güney bölgeleri, Kuzey Amerika ve sonraki ekonomik mucize alanları hariç, organik öz bölgelerine kıyasla daha kötü bir performans göstermediler. Aslıda daha bile iyiydiler. Yani, Tablo III'de yer alan göstergeler 1938 ve 1948 arasında düştü. Latin Amerika yüzde 27 (Brezilya'yı çıkarırsak yüzde 32), Güney ve Merkezi Afrika yüzde 26, Orta Doğu ve Kuzey Afrika yüzde 13, Güney Asya yüzde 8 düşüş göstermekte. Fakat bu küçülmeler (Tablo I ve II den hesaplanan) Batı Avrupa (yüzde 32), Avustralya ve Yeni Zelanda (yüzde 37), Japonya (yüzde 30) ve İspanya (yüzde 56) göstergelerine göre ya aynı düzeyde ya da daha düşüktür. Kuzey Amerikan ekonomisinin büyük sıçrayışı, dünya ekonomisine yeni ve daha yüksek bir zenginlik standardı getirerek, sonraki otuz yılda görülen gelişme çabalarına yol açtı. Aslında, yeni hegemonyacı gücün kendisi (ABD), eski ya da yeni ulusların benzer biçimde, kendi liderliğinde ve Amerikan tarzı ekonomik refah yolunda şaşmadan, bu standardı elde edebileceklerini ilan etti. Daha sonra W. W. Rostow'un 'Komünist-olmayan Manifesto'sunda sistemleştirildiği gibi, bu öğreti, ulusların temelde aynı olan bir seri siyasi ve ekonomik gelişme aşamasından geçeceğini tasavvur etmekteydi — geleneksel yoksulluktan, yüksek kitle tüketimi ile refah aşamaları. Çoğu uluslar hala ilk aşamaları yakalamaya çalışıyordu. Fakat hür teşebbüs ilkelerine bağlılık, ulusların her birini sonuçta yüksek kitle tüketimi aşamasına getirecekti.(5)

Bu öğretinin biçimleri, 1980'lerde sessizce terkedilinceye kadar, ABD, dünya düzenine bağlılığın ideolojik harcını oluşturdu. Otuz yıl boyunca Üçüncü Dünya ülkeleri, Kuzey Amerika halkalarının, artan biçimde tüm Batı'nın ve onur üyesi olarak da Japonya'nın yaşamakta olduğu yüksek kitle tüketim standartlarına ulaşmayı amaçlayan sürekli kalkınma çabalarına durmadan teşvik edildi. Tablo III'deki göstergelerde görülen bazı artışlarda da izlenebileceği gibi, kısmi ve geçici başarılar kaydedildi. Fakat yukarı giden göstergeler —Güney Asya hariç, 1980'e kadar— bir sonraki on yılda istisnasız olarak çökmüştür.

1980'lerin çöküşü 1940'ların küçülmesinden niceliksel ve niteliksel olarak farklıdır. Nicel olarak çok daha keskin olmuştur. 1980 ile 1988 arasında Latin Amerika (Brezilya dahil) göstergesi yüzde 46 (Brezilya hariç yüzde 54), Orta Doğu ve Kuzey Afrika göstergesi yüzde 27, ('Türkiye ve Mısır' toplamı yüzde 31), Batı ve Doğu Afrika yüzde 66, Güney Asya yüzde 10 ve Güney doğu Asya yüzde 35 (Endonezya ve Filipinler'de yüzde 50) düşüş gösterdi. Bu küçülmeler on yıllık değil de sekiz yıllık bir dönemde olmasına rağmen 1938-48 dönemindeki küçülmelerden yüksektir — çoğu çok yüksek

Fakat bu iki küçülmenin arasındaki fark niceliksel olmaktan çok nitelikseldir. Daha önce gördüğümüz gibi, ilk küçülme büyük ölçüde Kuzey Amerika ekonomisinin ileri sıçramasının yansımasıydı ve başlangıçta, Kuzey Amerika'nın yüksek kitle tüketimi standartlarına ulaşmayı amaçlayan sürekli kalkınma çabalarının damgasını taşıyordu. 1980'lerin küçülmesi ise tersine, bu çabaların genel çöküşünün yansıması olmuş ve hem aşağıdan, hem yukarıdan gelen muhalefetin karşısında bu çabaların terkedilmesiyle damgalanmıştır.

Yukarıdan gelen temel muhalefet, hegemonik gücün ideoloji ve politikalarından vazgeçmesinden kaynaklanmıştır. 1980'de ABD herkesin kalkınması öğretisini terketmiş ve yoksul ülkeleri, tüm olanaklarıyla tasarruf ederek borçlarını ödemeye ve kredi değerliliklerini korumaya yönlendirmiştir. Slogan, kalkınma değil, borçlarını ödeme yeteneği olmuştur. Aynı zamanda, ABD devlet kuruluşları ve şirketleri kendi alacaklarını emniyete almış —ulusal ve uluslararası olarak— ve daha yoksul devletlerle dünya para piyasalarında saldırgan bir rekabete girmişlerdi.

1980'lerin başlarında Üçüncü Dünya gelirlerinin ani çöküşünün en önemli sebebi muhtemelen bu geri dönüştür. Fakat bu tek neden olmamıştır. Kalkınma çabalarına yukarıdan olduğu kadar aşağıdan da muhalefet gelmiştir. Aşağıdan gelen muhalefet yerel koşullara bağlı olarak çeşitlenmiştir. Yaygın ve kalıcı işçi mücadeleleri, karşılıklı yardım için halkçı örgütlerin çoğalması, yoksulların dini hareketleri (İslam'da Şii ve Latin Amerika'da özgürlük teolojisi gibi), insan hakları ve demokrasi hareketlerinin birbirleriyle fazla ortak yönü yoktur. Ancak bunlar, Üçüncü Dünya halklarının, ezilen grup ve sınıflara verdiği hiç bir sözü tutmadığı halde, onlara aşırı ve sosyal ve insani maliyet yükleyen kalkınmacı ideoloji ve uygulamalara karşı mücadelelerinde araç olmuştur.

Yukarıdan ve aşağıdan gelen muhalefetin arasında kalan gittikçe artan sayıdaki Üçüncü Dünya hükümeti kalkınma çabalarından vazgeçmeye zorlanmış veya ikna edilmiş —büyük ölçüde istemeyerek—ve dünya zenginlik hiyerarşisinde ikinci sınıf bir konuma gelmişlerdir. Bugün, Güney'deki pek az ülke —veya bu yüzden Kuzey'deki-

ler— Rostow'un 'Komünist-Olmayan Manifesto' masalına inanmaya devam etmektedir. Pek çoğu —söylemedikleri zaman bile— dünyanın tüm ülkelerinin yüksek kitle tüketimi yolundan yürümediğini bilmektedir. Artık onlar katı bir zenginlik hiyerarşisi içindeki değişik yerlerini almışlardır ve bir veya iki ülkenin tesadüfi çıkış yapması, onların eskisinden daha kuvvetle batağa gitmelerini sağlayacaktır.

Dünya zenginlik hiyerarşisinin alt basamaklarında yaşamaya mahkum edilmiş halkların —ki bunlar insanlığın büyük çoğunluğudur— bilinç ve yüreklerinde bu katı gerçeğin meşru kılınması büyük bir sorundur ve sorun olmaya devam edecektir. Ancak, şu anda, 1980'lerde ortaya çıkan eşi görülmemiş gelir eşitsizliğinin meşru kabul edilmesi kalkınmacılığın arızi başarısızlığı olarak algılanmakta, tarihsel kapitalizmin bir dünya sistemi olarak başarısızlığı değil, onun karşıtlarının başarısızlığı sayılmaktadır. —ilk ve en önemli olarak Komünizmin ve yansıma olarak da sosyalizmin. Şimdi bu bakışın temellerini ve yapısını inceleyelim.

IV Dünya — Tarihsel Görünümü İçinde Komünizmin Başarısızlığı

Komünizm bir yönetim biçimi olarak pek çok yönden başarısızlığa uğradı. Fakat en büyük başarısızlığı ekonomi alanında oldu, yani Batı'dakiyle kıyaslanabilir bir zenginliği kendi sınırları içinde yaratamadı. Bu başarısızlığın tarihi boyutlarının doğru değerlendirilebilmesi veri bulunmadığı için zordur. Ancak, kaynaklarımız akla yakın tahminler yapabilmemiz için yeterli veriyi vermektedir.

Bu veriler Tablo IV'ün göstergelerini hesaplamakta kulanılmıştır, kullanılış biçimleri Tablo II ve III'deki göstergeler gibidir. Eksik olmasına rağmen Tablo IV'deki göstergeler bize genel olarak Kümünizmin başarısızlığı diye anlaşılan tarihi oranlar hakkıda fikir vermektedir. Doğu, Batı'nın zenginlik stardartlarına yetişmek bir yana, bu standartların artan biçimde gerisinde kalmıştır. 1938 ile 1988 arasında organik öz ile kıyaslamalı verisi bulunan üç birim arasındaki gelir farkı Çin'de 2.3, Macaristan ve Polonya'da 2.4 ve Yugoslavya'da 2.9 kat artmıştır. Ancak her üç yerde de Komünist rejimler 1948'den sonra kurulduğundan, performansları 1938 değil 1948'den itibaren değerlendirilmelidir. Ne yazık ki 1948 için bulabildiğimiz tek veri 'Macaristan ve Polonya'ya aittir. Bu veriden hareketle performans hakkında karar verecek olursak, Komünist yönetim altındaki kırk yılda, durumun daha iyi olduğunu söyleyebiliriz, çünkü göreli ekonomik durumu dört onyılda 1.7 kat beş onyılda 2.4 kat kötüleşmiştir. Ancak bu, Komünist rejimlerin başarısızlığa uğradığı yargısını değiştirmeye yetmez, zira hem Batı zenginlik standartlarına ulaşılamamış, hem de bu standartların aşağısındaki konum korunamamıştır.

Tablo IV. Doğu'da karşılaştırmalı ekonomik performans

	1938	1948	1960	1970	1980	1988
I. Sovyetler Birliği	25.2 (48.9)	18.3 (55.6)	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.
II. Doğu Avrupa						
II.1 Macaristan ve Polonya	26.7 (12.7)	18.4 (9.5)	v.y.	v.y.	v.y.	11.1 (9.3)
II.2 Yugoslavya	41.1 (4.4)	v.y.	28.4 (4.4)	18.0 (4.4)	22.5 (4.5)	14.1 (4.5)
III. Çin	4.1 (129.4)	v.y.	v.y.	v.y.	2.5 (196.9)	1.8 (208.0)

Kaynak: Göstergeler Tablo II ve III ile aynı kaynaklardan alınarak, aynı biçimde hesaplanmıştır.

Komünist yönetim altındaki ülkelerin kötü oranlarını, kapitalist dünyadaki en dikkat çekici çıkışı sağlamış ülkelerin oranlarıyla karşılaştırdığımızda, başarısızlık demekten başka yol görünmemektedir. 1938'de Japonya'nın kişi başına GSMH'sı Yugoslavya'nınkinin yarısı, 'Macaristan ve Polonya'nın beşte dörtü, Çin'in ise beş katı kadarken, 1988'de, Yugoslavya'nın sekiz katı, Macaristan ve Polonya'nın on katından fazla ve Çin'in altmışbeş katıydı. Dahası 'Macaristan ve Polonya' göstergelerinden yargıya varabileceğimiz gibi, bu kıyaslamada — veya bu anlamda İtalya ve İspanya arasında benzer bir kıyaslama yapıldığında— son elli yılın göreli kayıplarının kırk yıllık Komünist yönetim (1948-88) döneminde yoğunlaştığı görülmektedir. Yani 1938 ile 1948 arasında Macaristan ve Polonya"nın kişi başına GSMH'sı Japonya veya İtalya'nınkine göre hiç bir şey kaybetmemiş ve hatta İspanya'nınkine göre artış kaydetmiştir. Bundan sonraki kırk yılda ise tersine, Japonya'nın kişi başına GSMH'sına göre 13.4 İtalya'nınkine göre 5.6 ve İspanya'nınkine göre 3.9 kat düşmüştür.

Şu ana kadar yapılan kıyaslamalar, Komünist yönetimlerin beklentilerini ve kapitalist Batı'nın yarattığı zenginlikle yarışır hale gelme vaatlerini yerine getirmede tamamen başarısız oldukları sonucuna varmayı kaçınılmaz hale getirmektedir. Verilerini bulamadığımız Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa devletlerinin 'Macaristan ve Polonya' ve Yugoslavya'dan daha iyi performans gösterdiğini belirtir bir ipucu bulunmadığından bu sonucu tüm Sovyet 'imparatorluğu' için geçerli sayabiliriz. Ancak, bu sonuç Komünist yönetim altında daha iyisi yapılamazdı yargısını doğru kılmaz.

Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki çoğu insan Komünist yönetim altında olmasaydık hiç olmazsa İspanya performansına ulaşabilirdik diye düşünse bile, bu düşüncenin ne gerçekçi, ne de mantıksal bir temeli yoktur. Gerçekçi olarak, bu düşünce kapitalist yönetim altındaki kuralları göz ardı etmektedir. Ve mantıksal olarak Batı tarafından oluşturulmuş zenginlik standardının dünya halklarına şimdi olduğundan daha fazla yayılabileceği yanlış önermesinden yola çıkmaktadır. Şimdi gerçekçi temellerinin olmayışını tartışalım.

Daha önceki bölümde de belirtildiği gibi, kapitalist dünya ekonomisinin zenginlik standartlarında 'yukarı hareketlilik' son yarım yüzyılda çok az ülkede gerçekleşmiş ve bunlar ekonomik mucize denecek ölçüde istisnai olmuştur. Orta ve düşük gelir düzeyli devlet ve bölgeler için kural, ne Batı tarafından oluşturulan zenginlik standartını yakalamak (Japonya ve İtalya gibi), ne de bu standartların altındaki durumlarını korumak (Brezilya ve İspanya gibi) olmuştur. Kural, (i) zengin ve yoksul devletler ve bölgeler arasındaki farkın açılması ve (ii) zengin devlet ve bölgelerin zengin, yoksul devlet ve bölgelerin ise yoksul kalmaları olmuştur.

Bu kural diğer tüm ülkeler için geçerli olduğu kadar, Komünist yönetim altında olan ülkelerde de geçerli olmuştur. Tablo III ve IV'deki göstergelerin mukayesesi Komünist yönetim altındaki ülkelerin ekonomik performansının, dünya zenginlik standardında 1938 veya 1948'de aşağı-yukarı aynı yeri paylaştığı ülkelerden, ne daha ileri ne de daha geri olduğunu göstermektedir. Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ni, Latin Amerika (Brezilya hariç), Merkezi ve Güney Afrika — 1938 ve 1948'de kişi başına GSMH'sı Sovyetler Birliği ile aynıydı— ve daha az ölçüde de 'Türkiye ve Mısır' göstergeleri ile ölçülen Orta Doğu ve Kuzey Afrika ile karşılaştırmak gerekir. Çin'i ise Güney Asya ve 'Endonezya ve Filipinler' toplamıyla ölçülen Güneydoğu Asya göstergeleri ile karşılaştırmak doğru olacaktır.

İlk kıyaslamada, 1938 ve 1988 arasında Yugoslavya'nın Latin Amerika'dan (Brezilya'ya katsak da katmasak da) kötü, 'Türkiye ve Mısır'la aşağı yukarı aynı, Güney ve Merkezi Afrika'dan çok daha iyi olduğunu görürüz. 1948 ile 1988 arasında Macaristan ve Polonya', hem Güney ve Merkezi Afrika'dan, hem de 'Türkiye ve Mısır'dan daha iyi, Brezilya'yı içeren Latin Amerika'dan biraz kötü, Brezilya'yı katmazsak, Latin Amerika ile aynı performansı göstermiştir. Brezilya hariç Latin Amerika'ya göre 'Macaristan ve Polonya'nın uzun vadede istikrarlı görünen kişi başına GSMH oranı özellikle çarpıcıdır: 1938'de 1.12, 1948'de 1.14, ve 1988'de 1.14'dür.

Bu göstergeler tüm Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nin ekonomik performansı hakkında hüküm vermek için yeterli değildir. Komünist yönetimlerin bu bölgelerdeki ekonomik başarısızlığının, merkezi planlanma ile kalkınma çabalarının ve dünya sermaye dolaşımından

koparak kapitalist Batı'da varolan araçlara kıyasla daha üstün araçlar yaratma vaadlerine göre başarısızlığı diye değerlendirilmesi daha doğrudur. Fakat bu, aynı zaman diliminde, Merkezi planlama yapmayan, dünya sermaye dolaşımından kopamayan diğer orta gelir grubu bölgelere göre başarısızlık değildir. Merkezi planlamaları olsun olmasın, sermaye dolaşımından kopsunlar ya da kopmasınlar, orta gelir grubu bölgeler yüksek gelir grubu bölgelere göre kayıplara uğrayarak, düşük gelir grubu bölgelere göre ise başarı kazanarak, orta gelir grubu bölgesi olma özelliklerini korumuşlardır.

Bu tabii ki, Doğu Avrupa'daki bir ya da bir kaç siyasi nüfuz alanı —ve İkinci Dünya Savaşı'nda parçalansaydı Sovyetler Birliği'ndeki bazı bölgeler— son kırk yılda dünya sermaye dolaşımından kopmasalardı, İspanya veya Brezilya türü (belki de Japonya ve İtalya türü) ekonomik mucizelerle karşılaşmayacaklardı anlamına gelmez. Fakat ben, bölgede yaşayan büyük nüfusu dikkate alarak, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki Komünist yönetimlerin, mesela Latin Amerika gibi merkezi plansız sermaye dolaşımından kopmadan, daha iyi performans göstermeleri için geçerli bir sebep olduğunu düşünmüyorum. Hatta, böyle olmaması gerektiği hakkında pek çok geçerli sebep görebiliyorum. Bu sebepleri tartışmadan önce Çin'in performansını Güney Asya ve Güneydoğu Asya ile karşılaştıralım.

Veriler, biraz önce Doğu Avrupa performansını diğer orta gelir grubu bölgelerle karşılaştırdıktan sonra vardığımız sonucu destekleyici durumdadır. 1938'deki verilerimize göre Çin Asya'nın en yoksul bölgesiydi. Kişi başına gelir Güney Asya'nın yarısı kadar, 'Endonezya ve Filipinler'le gösterilen Güneydoğu Asya'nınkinin ise üçte iki düzeyindeydi. 1948 için verimiz yok, ancak, Çin'in 1938 ve 1948 arasında Japon saldırısı ve iç savaş sonucu uğradığı yıkım ve kargaşa diğer iki bölgenin uğradığından çok daha büyük olmuştur —özellikle Güney Asya'dan—, bu yüzden Komünist yönetimin kurulmasının arifesi olan 1948, 1938'den daha iyi olamaz.

Bu halde, kırk yıllık Komünist yönetim Güney Asya'ya göre yüksek, Güneydoğu Asya'ya göre düşük bir başarı (veya düşük bir kayıp) elde etmiştir. Çünkü Çin'in 1988'deki kişi başına GSMH'sı Güney Asya'yla aynı (1938 ve muhtemelen 1948'de yarısıydı) ve 'Endonezya ve Filipinler'in ise yüzde 78'i kadar olmuştur —(1938'de yüzde 68'di). (1960'dan bu yana 'Endonezya ve Filipinler' Güneydoğu Asya toplamından daha kötü performans göstermişlerdir (Bak Tablo IV), bu nedenle Çin'in küçük kazanımı tüm Güneydoğu Asya'ya göre gerçekte küçük bir kayıp olabilir.)

Fakat Çin, Güneydoğu Asya'ya göre ister küçük bir kayıp, ister küçük bir ilerleme kaydetmiş olsun —Çin'in tüm Güney Asya'ya göre kazanımı kadar büyük değil— vardığımız sonuç geçerlidir. Yani Komünistlerin başarısızlığı, dünya sermaye dolaşımından koparak nüfus

kütlelerini Batı'nın zenginlik standartlarının üzerine çıkarmak konusundaki kendi beklentileri ve vaatleri yönünden başarısızlıktır. Ancak bu başarısızlık, Komünistlerce yönetilen bölgelerle gelir yönünden benzer özellikler taşıyan ve dünya sermaye dolaşımından **kopmamış** diğer rejimlerin başarısızlığına göre, hiç bir biçimde başarısızlık diye adlandırılamaz. Dünya sermaye dolaşımına yakınlık veya uzaklık, hızla artan dünya gelir dağılımı eşitsizliğinin eğimini duraksatmak veya geri çevirmekte az etkili oldu.

Dünya sermaye dolaşımına yakın veya uzak olmak tabii ki diğer açılardan pek çok farka neden oldu. En fazla da, dünya sisteminde güç ve statü kavramlarında değişiklik yarattı. İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra otuz yıldan fazla bir süre, birarada veya ayrı ayrı, Sovyetler Birliği ve Çin, ABD hegemonyasını kontrol etmeyi ve kendi güç ilişkilerini Güney'e —Karayipler'den Hindi Çini'ne, Güney ve Doğu Afrika'dan Orta Doğu'ya— yaymayı başardılar. Krizin bu döneminde bile Sovyetler Birliği'nin dünya politikası üzerindeki ağırlığı, tüm Latin Amerika devletlerinin biraradaki etkisinden çok daha fazladır, ve Çin'in politik ağırlığı da tüm Güney Asya devletlerinden —aynı nüfus yoğunluğu ve kişi başına gelir kıyaslaması dikkate alınarak— çok çok büyüktür.

Ayrıca dünya sermaye dolaşımına yakınlık veya uzaklık, söz konusu bölgelerdeki düşük gelirli sosyal tabakaların statü ve refahında —orta ve düşük gelir bölgelerinde bu tabakalar halkın yarısı veya üçte ikisini oluşturur— büyük değişikliklere yol açtı. Daha önce de belirtildiği gibi, Sovyetler Birliği Batı'nın zenginlik standartlarına ulaşmada Latin Amerika kadar (belki daha kötü) başarı göstermiştir. Ancak, Sovyetler Birliği'ndeki düşük gelirli sosyal tabakalar, Latin Amerika'daki (Brezilya dahil) aynı tabakalarla kıyaslanmayacak ölçüde beslenme, sağlık ve eğitim standartları elde etmişlerdir. Çin'in düşük gelirli sosyal tabakalarının kazanımları ise Güney Asya ve Güneydoğu Asya'dakilerle kıyaslandığında çok daha fazladır.

Krizin bu döneminde unutulmuş olmasına rağmen, bu siyasi ve sosyal başarılar çok etkiliydi ve etkisini sürdürmeye devam edecektir. Ancak bunlar Komünist ülkeleri yöneten grupların (özellikle Sovyetler Birliği) kendi ülkelerinde Batı'nın zenginlik standartlarına ulaşma talepleri ve inançları ile geri tepti ve karmaşıklaştı, fakat bu arada hızla bu zenginlik standardının altına düşülüyordu. Stardardın altına düşüldükçe Batı'yla askeri, diplomatik, kültürel ve bilimsel olarak rekabet de hızla etkisini yitiriyor ve bu amansız modernizasyonunun yarattığı toplumsal güçler de yönetici grupları verdikleri sözleri tutmaları için zorluyordu. Sonunda, düşük ve orta gelir grubu bölgelerin dünya zenginlik standartlarına 'tırmanma'sının yapısal imkansızlığı Güney'de olduğu kadar Doğu'da da siyasi ve ideolojik krizin nedenlerinden biri oldu. Doğu'nun siyasi ve sosyal kazanımlarının daha büyük

oluşu, krizin burada daha gözle görülür ve daha büyük olmasına yol açtı.

V. Oligarşik Zenginlik ve Gelir Eşitsizliğinin Yeniden Üretimi

Dünya zenginlik hiyerarşisinin, alt basamaklardaki hükümetlerin ne yapıp ne yapmadıklarına bakmaksızın, —dünya sermaye dolaşımına bağlı kalsınlar veya ayrılsınlar, devletlararası sistemin güç ve statüsünü izlesinler veya izlemesinler, kendi içlerindeki gelir eşitsizliklerini ortadan kaldırsınlar veya kaldırmasınlar— açık biçimde işleyen 'demirden yasa'nın akılcı bir açıklamasını yapma zamanı gelmiştir. Bu açıklamayı yapma doğrultusunda gerekli bir adımın, Batı'nın yaşadığı zenginlik standardının, Roy Harrod'ın bir zamanlar tanımladığı gibi, 'demokratik zenginlik'e karşı 'oligarşik zenginlik' olduğu, tanımını doğrulamak olacağını düşünüyorum. Bu zıt kavramlar Harrod tarafından, ulusa veya ilgili insanların nerede yaşadıklarına bakılmaksızın, kişisel zenginlik —geniş anlamda uzun vadeli gelir olarak tanımlanmıştır— dikkate alınarak tanımlanmıştır. Buna rağmen, aynı kavramlar, bir kaç kalıcı düzeltme ile, gezegenin insan ve doğa kaynaklarını kontrol etmek için birbirleriyle rekabet eden ve dünya ticaret ağı ile iç içe geçmiş belli bir 'ulusal kurumun' (devletin) üyesi olan bireylerin uzun vadeli gelirlerine de uygulanabilir. Harrod'a göre, demokratik ve oligarşik zenginlik 'köprü kurulamaz bir uçurum' ile birbirinden ayrılmıştır. Demokratik zenginlik, ilke olarak, herkesin emeğinin yoğunluğu ve verimliliği oranında kaynaklardan pay talep edebildiği bir türdür. Oligarşik zenginlik ise, tersine, kazananların emek yoğunluğu ve verimliliği ile ilişkili değildir ve emekleri ne kadar yoğun ve verimli olursa olsun herkesin elde edebileceği bir şey değildir. Harrod'a göre bunun iki temel nedeni vardır. Birinci neden **sömürü**den anladığımız şeye tekabül eder. Ortalama verimlilikteki birden fazla insanın zamanını ve emeğini içeren hizmet ve ürünleri **hepimiz** isteyemeyiz. Eğer biri isterse, bu, eşit yoğunluk ve verimlilikteki emeğin eşit biçimde ödüllendirildiği düşünülürse, bir başkasının çalışmasının karşılığında isteyebileceğinden az almasını gerektirecektir. Ayrıca, ve bu ikinci nedendir, bazı kayaklar mutlak veya göreli olarak kıttır, veya çok fazla kullanım yüzünden az bulunmaktadır. Bu yüzden ya fiyatlama ya da kameye bağlama yoluyla diğerlerinin bunların kullanımından **dışlanmasını** öngörür ve rant ile rant—benzeri oluşumlar ortaya çıkar.(6)

Yani oligarşik zenginlik elde etme mücadelesi doğal biçiminde kendini korumaktır. Fred Hirsch'in —Harrod'un oligarşik zenginlik kavramını unutulmaktan kurtarmıştır— altını çizdiği gibi, herkesin bu zenginliği elde edebilmesi bir hayaldir.

Her birey tek başına durumunu en iyi hale getirmek ister. Fakat bu bireysel tercihlerin tatmini, aynı isteklerini karşılamak isteyen di-

gerlerinin durumlarının değişmesiyle yüzyüze gelmelerini sağlar. Bu tür kişisel istekleri yerine getirmek için girilen işlemler dairesi, her bireyi işleme başlarken tahmin ettiğinden daha kötü bir pazarlıkla başbaşa bırakır, çünkü bu işlemlerin toplamı insanların tümünün durumlarının iyileşmesine tekabül etmez. Bir 'birikim' [adding-up, biriktirme] sorunu vardır. Ekonomik ilerleme fırsatları bireylere teker teker göründüğü halde, tümü için eşit bir ekonomik ilerleme fırsatı oluşturamaz. Herhangi birimizin eriştiğine herkes erişemez.(7)

Kapitalist dünya ekonomisinde ulusal zenginliğe ulaşmak isteyen devletler, ulusal ekonomide kişisel zenginliğe ulaşmak isteyen insanların karşılaştığı türden hatta daha ciddi 'birikim' problemleriyle karşılaşırlar. Ekonomik ilerleme fırsatları devletlere teker teker göründüğü halde, tüm devletlere eşit ilerleme fırsatı vermez. Ekonomik kalkınma da bu anlamda bir hayaldir. Batı'nın zenginliği Harrod'un oligarşik zenginliğine benzer. Genelleştirilemez, çünkü sömürü ilişkili süreçlere ve dünya halklarının çoğunluğunun göreli yoksulluğunun sürekli yeniden üretimini öngören dışlama ilişkili süreçlere dayanır.

Dışlama süreçleri sömürü süreçleri kadar önemlidir. Burada kullanıldığı biçimiyle sömürü süreci, dünya ekonomisinin zenginlik hiyerarşisinin alt basamaklarında yer alan devletlerin mutlak veya görece yoksulluğunun, bu ülkelerin yönetici ve halklarının devamlı olarak çok küçük ücretler karşılığında dünya işgücü dağılımına katılmalarını ve kazandıklarının çoğunu merdivenin üst basamaklarındaki devlet ve halklara vermelerine zorlayan bir süreçtir. Dışlama süreci ise, tersine, üst basamaklardaki oligarşik zenginliğe sahip devletlerin yönetici ve halklarına, alt basamaklardaki devletlerin yönetici ve halklarının kıt ve talep-yoğun kaynakları kullanımından dışlanmaları için gerekli araçları veren bir süreçtir.

Bu iki süreç birbirinden farklı, ama tamamlayıcıdır. Sömürü süreci zengin devletlere ve onların kurumlarına dışlama sürecini başlatmak ve korumak için imkan sağlar. Ve dışlama süreci nispeten yoksul ülkelerin daha da yoksullaşması için ortam hazırlayarak bu devletlerin yönetici ve halklarının dünya işgücü dağılımında sürekli zengin ülkelerin koşullarıyla yer aramalarına neden olur.

Bu tamamlayıcı süreçler zaman ve mekan içinde çok eşitsiz olarak işlerler. Ancak, bazı dönemler vardır ki, oldukça etkisiz bir işleyiş gösterirler ve bazı devletlerin 'gelişmekte' olduğu —yani, Batı'nın oligarşik zenginliği ile kendi fakirliklerini veya mütevazi zenginliklerini ayırdeden köprü kurulamaz uçuruma köprü kuruyormuş— görünümünü yaratırlar. Bu dönemler, çoğunluğun oligarşik zenginlik —tanımlamayla geneleştirilemez— elde etme girişimi esnasında, azınlık içinde bu zenginliğin yok edilmesi tehdidinin yaşadığı, sistemik kriz dönemleridir.

Bu tür krizler, organik öz bölgelerindeki üretken sermaye büyümesinin azalan getiriyle karşı karşıya geldiği zamanlarda ortaya çıkar. Bu 1960'ların sonlarıyla 1970'lerin başını kapsayan dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönemde —Phelps Brown'ın gayet yerinde adlandırdığı gibi(8)— bir 'ödeme patlaması Batı Avrupa'nın pek çok yerini ve bir ölçüde de Kuzey Amerika'yı ve Japonya'yı etkisi altına aldı. Bu, organik öz bölgelerinde üretken sermaye büyümesinin hızla azalan getiriye yaklaşmasının ilk işaretiydi. Yirmi yıllık göreli kayıplardan sonra temel ürünlerin genel fiyat artışının en belirgin işareti olan 1973'deki ilk 'petrol şoku' ortaya çıktığında, ödeme patlaması hala tüm etkinliğini koruyordu. Hem yükselen ücretlerle, hem de ithal edilen hammadde fiyatlarının artışıyla kârlılığı azalan organik öz bölgelerindeki üretken sermaye büyümesi düşüş kaydetti ve sermaye kendisine yeni alanlarda kazanım imkanları aramaya başladı.

İki temel alan kapitalist büyümeye açıktı. Üretken genişleme, bir yandan yükselen ücretlerden etkilenmeyen ve temel ürünlerin daha yüksek olan fiyatlarından yararlanacağı dışardaki bölgelerde devam edebilecekti, diğer yandan da, üretken büyüme durdurulacak, kârlar ve diğer maddi değerler, uygun fiyatlardan karlı aktifler ve devlet tahvilleri elde etmeyi amaçlayan finansal spekülasyon araçlarına yatırılabilecekti. 1970'li yılların çoğunda bu iki tür büyüme birbirini izleyerek, düşük ve orta gelir grubu devletlere doğru büyük bir sermaye ve kaynak akışı sağladı. 1980'lerde ise tersine, ikinci tür büyüme birincinin önünü kesti ve hem mali, hem diğer kaynakların organik öz bölgelerine büyük ölçüde geri dönüşüne yol açtı.

İki yöne gidiş geliş (dışarıdaki bölgelere ve geriye) 1970'li yılların Batı'lı hükümetlerince —ilk ve en fazla ABD hükümetince— daha sert biçimde yapıldı ve büyüme, kârlılığı düşürerek altın yumurtlayan tavuğu öldürdüğü halde, devam ettirildi. Hükümet politikalarıyla organik öz bölgelerindeki kârlılık aşağı düştükçe, sermaye, hükümetlerin iradesi dışında, dışarıya ve çeşitli yatırım biçimlerine doğru aktı —dolar ağırlıklı mevduatın Batı Avrupa bankalarına yatırılması gibi.

Organik öz sermayesinin talepleriyle, buradaki hükümetlerin politikaları arasındaki kopukluk, 1970'li yılların genel ekonomik ilerleme koşullarını yarattı —Elimizde veri bulunan tüm bölgeler (Güney Asya hariç) elli yıldan beri ilk defa orgnik özden onları ayıran gelir farklılığını bu dönemde daraltabildiler. (Bakınız Tablo II, III, IV). Düşük ve orta gelir grubu devletlerin organik öz kapitalist kuruluşlarınca, üretken veya üretken olmayan yatırımlara sınırsız kredi imkanları tanınması, ortak yatırım teklifleri yapılması bu devletlerin hem birbirleriyle hem organik öz bölgeleriyle rekabet edebilmelerini sağlamak amacıyla üretim koyalıkları oluşturulması için yardım yağmuruna tutulmaları, bu dönemde olmuştur.

Komünist devletler bile bu gelişmelerden ayrı tutulmamıştı. Tersine, bazıları bu ani işbirliğinden en fazla yararlananlar arasındaydı ve hızla en ağır mali yükümlülükleri üstlenerek dünya sermaye dolaşımına bağlandılar.(9)

Ancak bu işbirliği kısa ömürlü oldu. Bunun bir nedeni, düşük ve orta gelir grubu devletlerin aniden sahip olduğu bu imkanlar, endüstrileşmenin bir ya da diğer biçimine yönelen kalkınma çabalarının genelleşmesine ve yoğunlaşmasına yol açmasıdır. Bu çabalar, aslında, doğal olarak kendini korumaya yönelikti. Zengin ülkeler, bir yandan başarı için zorunlu olan kıt girdilerin akışını kıstılar, diğer yandan da özgün mamul maddelerin fazla üretilmini gerçekleştirerek dünya piyasalarındaki değerini düşürdüler. Gerçek er veya geç ortaya çıkacak, bu süreçte oluşan hizmet ve borçların maliyetini içerercekti. İşte bu noktada işbirliği tersine döndü. Krediler ve diğer yardımlar kısıldı ve kaybedenler en değerli varlıklarını, tüm kredilerini kaybetmemenin tek yolu olarak, gelecekteki getirilerini elden çıkarmaya zorlandılar.

Dahası, düşük ve orta gelir grubu devletlerin 1970'lerde imkan bolluklarından yararlanmaları, organik öz hükümetleriyle spekülatif armağanlar sunan organik öz sermayesi arasındaki kopukluğun giderilmesini sağladı. Düşük ve orta gelirli devletlere sermaye akışı arttıkça, organik öz hükümetleri anladılar ki, kendi sınırları içinde sermayeyi üretken büyümeye itme girişimleri sadece etkisiz kalmıyor aynı zamanda kalkınma çabalarının genelleşmesine yol açarak kendi güçlerinin konumlandığı zenginlik hiyerarşisinin istikrarını tehdit ediyor. Aynı zamanda, organik öz sermayesinin değerlenmesi de düşük ve orta gelirli devletlerin kendi getiri ve varlıklarının yabancılaşmalarına giderek daha fazla bağlandığından, bu yabancılaşmanın meşrulaşması ve teşviki için organik öz sermayesi, kendi hükümetlerinin yardımına daha fazla gereksinim duyar hale geliyordu.

1979'la (ikinci petrol şoku) 1982 (Meksika borç krizi) arasında durum değişti. Reagan-Thatcher karşıdevrimi gündeme geldi ve (Güney ve Doğu'da) kalkınma çabalarının genel krizi hızlandırıldı. Organik öz hükümetleri finansal spekülasyon yapan kapitalist şirketlere maksimum hareket özgürlüğü tanıyarak ve hatta kendi varlık ve getiri beklentilerini uygun fiyatlarla gözden çıkararak bu eğilimi destekledi. Herşeyden önemlisi, organik öz hükümetleri, düşük ve orta gelirli devletlerin borç ödeme yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamaları için organik öz sermayesine, ayrı ayrı ya da topluca her türlü yardımı sağladılar.

Sermayenin, ne Güney'in ne de Doğu'nun rekabet edemeyeceği bu 'yeni düzen'e hevesle sarıldığını söylemeye gerek yoktur. Güney ve Doğu'nun işi bitirildikten sonra Batı'da yaşayanlar —en azından üst tabakalar— seksen yıl önceki Avrupa burjuvazisinin 'güzel

günler'ini hatırlatan **güzel bir dönem** (belle epoque) geçirmeye başladı. Bu iki **güzel dönem** arasındaki çarpıcı benzerlik, bu dönemlerden yararlananların, tadını çıkarttıkları ani ve beklenmedik refahın, hiçbir biçimde, güzel günlerden önceki birikim krizinin çözümlenmesi üzerine oluşmadığı gerçeğini kavramamış olmalarıydı. Halbuki, bu yeni erişilen refah, kirizin bir ilişkiler grubundan diğerine kayması üzerine kurulmuştu. Krizin herşeyin çok iyi gittiğini düşünenler için daha büyük sorunlara yol açacak biçimlerde 'geri sıçraması' sadece zaman sorunuydu.

VI. Kurbağayavrusu Felsefesi ve Sosyalizmin geleceği

Yirminci yüzyılın başlarında görülen **güzel dönem**, savaşlar, devrimler ve dünya sermaye birikiminin global kiriziyle damgalanan sistemik bir kaos dönemi (1914-48) ile sona erdi. Sanırım ki yirminci yüzyılın sonlarında yaşanmakta olan **güzel dönem** de bazı yönlerden 1914--48 dönemine benzeyen (bazı yönlerden de değişik olacaktır) bir sistemik kaos ile bitecektir. Böyle olursa, Doğu Avrupa'da Komünizmin çöküşü, Batı'nın refah ve güvenliğinin başlangıcı değil, sonu olarak değerlendirilecektir. Nitekim Komünizmin çöküşünden hemen sonra Irak-Kuveyt krizinin ortaya çıkması ve 1982'den bu yana ABD ekonomisinin ilk ciddi durgunluğunu yaşaması bunun geçerli olabileceğini akla getirmektedir.

Önümüzdeki sistematik kaos dönemini belirleyecek olayların biçim ve sırası üzerine spekülasyon yapmak anlamsızdır. Bunları tahmin etmek oldukça güçtür ve bu yazının amaçlarına uygun düşmemektedir. Ancak önümüzdeki dönemde dünya sisteminin eğilimlerini belirleyecek olaylar hem tahmin edilmesi mümkün, hem de bu yazının amaçlarına uygundur. Bu yüzden, yazının bu son bölümünde sözkonusu eğilimlerin anahatlarını çizmeye ve bunların sosyalizmin geleceği ile ilişkilerini çözümlemeye çalışacağım.

Jeopolitik terimlerle, 1914-48 sistemik kaosunu belirleyen temel unsur, Batı'nın kendi içindeki —onur üyesi olarak katılan Japonya da dahil— yükselen ve zayıflayan güçlerinin ('emperyalizm' diye adlandırılır) dünyayı paylaşmak konusunda derinleşen ve genişleyen çelişkisiydi. Bunun temel sonucu ise, Batı'nın Doğu'nun ve Güney'in farklı ve görece özerk jeopolitik oluşumlar halinde kurumlaşmasına yol açan sistem dışı güçlerin yükselişi oldu. Önümüzdeki sistemik kaosu belirleyen temel faktör ise, tersine, kıt ekonomik kaynaklarının kullanımında bütünleşmeyen Doğu ve Güney'e özgü çelişkilerin derinleşen ve genişleyen çelişkisidir. Bunun temel sonucu ise, muhtemelen, dünyanın zaten parçalanmakta olan Doğu, Batı, Güney jeopolitik üçe bölünmüşlüğünü aşağı yukarı tam bir üstparlamento ile birleştirecek,

dünya yönetimi —ilk olarak Batı tarafından teşvik edilmiştir— yapılarının yaratılması olacaktır. Kısaca, bir önceki sistemik kaosta ne 'yapılmış'sa bundan sonraki sistemik kaos döneminde o 'yapılmayacak'tır.

Neredeyse son on yıldır bu motif kendini göstermektedir. Mesela, kökleri bir önceki çok daha ciddi İran-Irak çelişkisine dayanan Irak-Kuveyt kan davası, ABD ve en yakın müttifiklerinin, Güney'in iç çelişkilerini kendi çıkarları doğrultusunda çözmek için ve müdahaleyi meşru ve başarılı kılmanın tek yolu olarak, dünya yönetiminin —Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi en dikkate değer olanıdır— durağan yapılarını hızla hayata geçirmelerine yol açtı. Dahası, ne Güney'in kendi içinde petrol rantlarının kullanımı ve tahsisi konularındaki çelişkilerinin tırmanması, ne de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin ABD ve müttefikelerince çelişki çözmenin şiddete dayalı bir aracı olarak kullanılması, Doğu'nun kendi çelişkilerinin baskısı ile kısmi parçalanması gerçekleşmeseydi, mümkün olmayacaktı.

Bu motifi oluşturan sosyal güçlerin önümüzdeki bir iki on yılda zayıflamasından çok güçlenmesi beklenmelidir. Çünkü bu güçler, bir yandan, 1950 ile 1980 arasında dünya ekonomisinin sosyal yapısında ortaya çıkan geri dönüşü olmayan değişimlerin, bir yandan da, Güney ve Doğu'da 1980'lerdeki değişimlerin neden olduğu mutlak ve göreli yoksulluğun dışavurumudur. Batı'nın oligarşik zenginliği ile Güney ve Doğu'nun mutlak ve göreli yoksulluğunu sürekli yeniden üreten sömürü ve dışlama süreçleri gündemde kaldıkça, düşük ve orta gelirli bölgelerdeki çelişkiler sürecek ve Batı'yı dünya sistemi düzenleme sorunlarıyla zorlayacaktır. Şu anda Batı'nın egemen doğası, zenginlik hiyerarşisinde reform yapmaktansa tüm maliyetleri koruyarak gücünü kullanmak olduğundan, bundan sonra Batı'nın, çözümü için destek olduğu veya yol gösterdiği her çelişki, giderek daha ileride yeni çelişkilerin tırmanmasına yol açacaktır.

Güney ve Doğu'da devamlı olmamakla birlikte, sık sık ortaya çıkan çelişkilerin şiddetlenmesi Batı'nın kendi içinde çelişkili eğilimler üretmesine yol açacaktır. Batı'nın hükümet ve halkları bir yandan oligarşik zenginliklerinin konumlandığı ticaret ağını ve birikimi korumayı ve yönetmeyi amaçlayan karşılıklı işbirliği biçimleri geliştirmeye zorlanacaklardır. Bir yandan da Batı'daki halklar oligarşik zenginliği korumanın maliyetinin, ondan elde edilenden fazla olduğunu göreceklerdir. Birinci eğilim mevcut dünya yönetimi yapılarını ve yenilerinin oluşturulması düşüncesini güçlendirirken, ikinci eğilimin oligarşik zenginliğin korunması için gerekli maliyetin dağılımı ve hatta Batı'daki çeşitli sosyal tabakalar açısından getirisi maliyetine eşitlenirken veya maliyeti daha bile yüksekken, oligarşik zenginlik peşinde gitmenin yarattığı temel çelişkileri ortaya çıkarması beklenebilir.

Bu iki eğilimin bileşimi Batı'daki sosyalist güçleri önemli bir iki-

lemle karşı karşıya bırakacaktır. Yirminci yüzyıl boyunca bu güçler bilerek veya bilmeyerek kendilerini kalkınmacılığın şu veya bu değişkenine daha yakın olarak tanımladılar. Immanuel Wallerstein'in belirttiği gibi, bu kimlik tanımı sosyalist inancın temelini oluşturan dayanışma ve eşitlik amaçlarından temel bir sapmayı ifade eder. Çünkü kalkınmacı ideoloji R.H. Tawney'in Kurbağa Yavrusu Felsefesi'nin dünya çapında geliştirilmiş bir biçiminden ibarettir.(10)

> Akıllı kurbağa yavrularının kendilerini durumlarının olumsuzluğuna alıştırmaları mümkündür. Bunun ışığı altında, çoğunun kurbağa yavrusu olarak doğup ölecek olmalarına ve başka hiçbir şey olmayacaklarının bilinmesine rağmen, türlerinin daha şanslı olanları bir gün kuyruklarını sallayacak, ağızlarını ve midelerini şişerecek, kuru toprak üzerinde kıvrakça zıplayacak ve eski arkadaşlarına, kişilikli ve yetenekli kurbağa yavrularının nasıl kurbağa olabileceğinin erdemlerini vıraklayacaklardır. Toplumun bu algılama biçimi belki de Kurbağa Yavrusu Felsefesi olarak tanımlanabilir. Çünkü sosyal kötülükleri istisnai insanlar atlatabilir teselisi vardır bu algılamanın içinde. ...Ve bu yaklaşım nasıl bir insan yaşamına eşdüşmektedir! Doğuştan itibaren koşulların eşitsiz olduğu bir toplumda yeteneklerin kendini gösterebilmesi için koşullar eşitlenebilirmiş gibi! Sanki, eğer yapabilselerdi, insan kütlelerinin medeniyeti elde etmelerinin, sadece medeniyetten kaçarak mümkün ve doğalmış gibi! Sanki istisnai güçlerin en asil kullanımı, boğulan arkadaşlarını düşünerek vazgeçilen sahile ulaşmaya çalışmakmış gibi!(11)

Bu alıntıdan sonra Wallerstein "sahile ulaşmaya çalışmak" istemeyenler (için), alternatifin, sistemden kar etmeye çalışmaktansa onu bir bütün olarak dönüştürmenin yolunu aramak olduğunu söyleyerek sözlerine devam eder. Ben, bunun sosyalist hareketin tanımlayıcı özelliği olduğunu düşünüyorum. Böyle bir hareketin meşruluğunun mihenktaşı, katkıda bulunduğu eylemlerin bütünlüğü ölçüsünde, mümkün olan en üst düzeyde, mevcut dünya sistemini hızla dönüştürmesi, kapitalist dünya ekonomisinin sosyalist dünya devletiyle nihai olarak yer değiştirmesidir.(12)

Onbeşyıl önce —yukarıdakiler yazıldığında— Wallerstein'in sosyalist bir dünya devletinin yaratılması doğrultusunda çalışma önerileri hayal ürünü veya daha da kötü görünmüştü. Bu dönemde dünya devleti kavramı tamamen gerçek dışı görünüyordu. Sosyalist dünya devleti de, vaadlerini yerine getiremeyen ve kuvvetlilerin zayıfı etkisi altına alma aracı haline gelen çeşitli Sosyalist Enstemasyonallerin faaliyetleri nedeniyle cazibesini yitirmişti. Dahası, 1970'lerde kalkınmacılığın çeşitli biçimleri (sosyalist biçimler dahil) vaad ettiklerinden hiç değilse bir kısmını yerine getirir görünümdeydiler. Bu yüzden, sosyalist bir dünya yönetiminin yaratılması doğrultusunda çalışma yapmak ne uygulanabilir ne de önerilebilir görüldü.

Bugün, dünya yönetimi kavramı onbeş yıl öncesinden daha az hayal ürünü görünmektedir. Yediler Grubu düzenli toplanmakta ve gittikçe daha fazla dünya burjuvazisinin ortak işlerini yöneten bir ko-

mite intibaını vermektedirler. 1980'lerde IMF ve Dünya Bankası giderek artan biçimde dünya maliye bakanlığı gibi davranmıştır. Son olarak 1990'larda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi törenle dünya içişleri bakanlığına tayin edilmiştir. Tamamen plansız olarak, büyük siyasi ve ekonomik güçlerce, olayların da etkisiyle parça parça dünya devletinin yapısı oluşturulmaktadır.

Ancak, dünya devleti kurulması süreci, kesinlikle, 1980'lerde Güney ve Doğu'daki kalkınmacı çabaların çöküşü ile, had safhadaki eşitsiz dünya zenginlik dağılımının sonucu ve meşruiyeti ile koşullanmış tutucu güçlerce desteklenmekte ve kontrol edilmektedir. Aslında, kalkınmacı çabaların çöküşü sonunda dünya yönetimi kurma sürecinin hızlanması tesadüfi değildir. Muhtemelen bu kalkınmacılığın çöküşüyle devletlerarası sistemde ortaya çıkan siyasi ve ideolojik boşluğu doldurmak için başvurulmuş pragmatik bir tepkidir. Dünyadaki eşitsizlikleri güçlendirmek ve meşrulaştırmak için geliştirilen bir süreç, dünya eşitliğini ve dayanışmasını sağlayacak bir araca nasıl dönüştürülebilir —diye pekala sorulabilir—?

Geçmişin sosyalist tasarılarının başarısızlığa uğradığı, açgözlülüğün ve hırsın yaygınlaştığı bu çağda, gayretler doğal olarak umutsuz görünebilir. Ancak onbeş yıl sonrayı düşünelim —bu sefer geleceği—, daha önce belirttiğimiz gibi, dünya devleti oluşum sürecinin temelini oluşturan yapısal sorunların hem daha fazla, hem de daha ciddi olacağı beklenmelidir. Ve dünya yönetimi oluşturma süreci, şu ana göre çok daha ilerlemiş olacağından, Batı halkları üzerinde sistemik kaosun maliyetleri çok daha fazla olacaktır. Özellikle koruma maliyetleri —geniş anlamıyla sadece şiddet araçları ve silahı kuvvetler değil, aynı zamanda parçalanan Doğu ve Güney'deki müşterilerine ve dost güçlere verilecek rüşvetler, diğer ödemeler ve tabi tamiri mümkün olmayan çok maliyetli insan psikolojisine— her zaman olduğu gibi oligarşik zenginlik peşinde gitmenin, çoğunluk üzerinde artan biçimde: Azınlığın (insan soyunun en fazla altıda biri, belki daha da az) refah ve güvenliğinin maliyetini yıkıcı bir gayretle çoğunluğun üzerine, hatta azınlığın gelecek kuşaklarının üzerine yıktığını, görmeyi sağlayacaktır.

Bu noktada, Batı'lı 'kurbağalar'ca eski Doğu ve Güney'in 'kurbağa yavrularına' vıraklanan hedefler 'kurbağaların' kendisine veya en azından çoğuna karmaşık gelecektir. Batı'lı sosyalistler o zaman kendi gerçekleriyle yüz yüze gelecekler, ya Güney'li ve Doğu'lu arkadaşlarıyla güçlerini birleştirip sistemik kaosu eşit ve dayanışmacı bir dünya düzenine çevirmeye muktedir bir siyasi program ve entelektüel tasarım oluşturacaklar ya da insan ilerlemesi ve sosyal adalet istekleri kalan güvenilirliğini de yitirecektir.

Çeviri: Neşe Domaniç

Notlar

* Bu yazı 14-16 Aralık 1990'da Fundacion Sistema tarafından Sevilla'da düzenlenen Altıncı Sosyalizmin Geleceği: Sosyalizm ve Ekonomi Konferansı'na sunulan tebliğin düzeltilmiş ve genişletilmiş biçimidir. Terence K. Hopkins, Mark Selden ve Beverly Silver'e orijinal tebliği hakkındaki yorumları için teşekkür ederim.

1. Eric Hobsbawm, 'Reflecting on Labor in the West since Haymarket: A Roundtable Discussion'daki yorumu. J.B. Jenz ve J.C. MacManus baskıları **The Newberry Papers in Family and Community History**, Cilt 86, No. 2, 1986, Sayfa 13.

2. Giovanni Arrighi, 'The Developmentalist Illusion: A Reconceptulization of teh Semiperiphery', W. G. Martin Baskısı, **Semiperiheral States in the World-Economy**, New York 1990, sayfa 18-25; Giovanni Arrighi ve Jessica Drangel, 'The Stratification of the World-Economy: An Exploration of the Semiperipheral Zone', **Review**, Cilt 10, No. 4, Sayfa 53-7.

3. Arghiri Emmanuel, **Unequal Exchange**, New York 1972.

4. Bkz. Arrighi, 'The Developmentalist Illusion', sayfa 11-14.

5. Bkz. W.W. Rostow, **The Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto,** Cambridge 1960.

6. Bkz. Roy Harrod, 'The Possibility of Economic Satiety—Use of Economic Growth for Improving the Quality of Education and Leisure', in Committee for Economic Development, **Problems of United States Economic Development**, Cilt 1, New York 1958.

7. Fred Hirsch, **Social Limits to Growth**, Cambridge, Mass. 1976, sayfa 4-5.

8. E.H. Phelps Brown, 'A Non-Monetarist View of the Pay Explosion', **Three Banks Review**, 1975 sayfa 105.

9. Bkz. Iliana Zloch-Christy, **Debt Problems of Eastren Europe**, Cambridge 1987.

10. Immanuel Wallerstein, **The Capitalist World-Economy**, New York 1979, s. 76.

11. R.H. Tawney, **Equality**, New York 1961, s. 108-9.

12. Wallerstein, sayfa 101.

Aydınlar ve Uluslarötesi Sermaye

Stephen Gill

Socialist Register, 1990

Sorunun Konuluşu

1970'ler ve 1980'lerde uluslararası siyasal durum üzerine tartışmalarda, hem bir dizi öğreti ve sav hem de toplumsal hareketler ve siyasal partiler açısından tanımlanan sosyalizmin savunma konumunda olduğunu öne sürmek olağanlaşmıştı. Yeniden-yapılanan sermayenin saldırıları ve global ölçekte toplumsal üretim ilişkileri karşısında sosyalizm geri çekilmiş ve fikirsel tasarruf konumuna geçmiş görünüyordu. Gerçekleşen değişimler, kapitalist sistem içindeki egemen ideolojilerin konumsal avantajlarını güçlendirmiş olmalıydı. Bu durum, hüküm süren siyasal söylemde muhalefet edebilme alanını, **ekonomik liberalizm** ve soğuk savaş (en azından 1980'lerin büyük bir kısmı için) ideolojilerinin egemenliğine açık bir dönüşle birlikte, sağa kaydırmış görünüyordu. Bu durum, sermaye, özellikle finans-kapital için daha konuksever bir dünya çapında yatırım ortamını restore etmeyi sağlayacak devlet erkinin yeniden kurulmasına yönelik neo-liberal savunuyla bağlantılandırıldı.

Bu karmaşık değişimleri açıklamanın bir yolu, belli başlı kapitalist devlet içinde ve arasında iç ve uluslararası yönetim özellikleri arasındaki etkileşim alanında politikanın nasıl yapıldığını açıklamak olabilir. Tarihlendirirsek, birçok Marksist çözümleme asıl olarak birincisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu konunun uluslararası boyutu üzerine çözümleme yapılan yerlerde, bu çalışma genellikle klasik emperyalizm

kuramlarının bakış açısıyla ya da dünya sistemleri çözümlemesiyle (her ikisi de aşağıda incelenip eleştirilmiştir) yapılmıştır. Bununla birlikte, sermayenin enternasyonalist bölümleri ve devlet aygıtı tarafından sınıfların ve yönetim stratejilerinin formasyonunun uluslarötesi [transnational] özelliği konusunda, ikincil değil birincil kaynakları kullanarak yapılan ampirik araştırmalar azdır.(1)

Bu makale, bu konuları makul bir tarzda açıklamak için gerekli geniş kanıt alanını irdeleme iddiasında değildir. Ne var ki, böyle karmaşık sorunları anlamaya yönelik herhangi bir yaklaşımın bir gerekli özelliğini inceleyecektir. Bunu yapmaya, belli başlı kapitalist ulusların önde gelen burjuva fraksiyonlarının politika eşgüdümünde uluslararası işbirliğini arama ve belirli koşullar altında da sağlama yöntemlerinin sorgulanması aracılığıyla kalkışır. Bu sürecin bir kısmı epistemoloji, ideoloji ve politika kavramlaştırması ve elit etkileşimi tekniklerini gerektirir. Elit ve yönetici sınıf bilinçliğinin bu özelliklerinin uluslarötesi bir temelde biraraya geldiği bir çerçeve, Gramsci'nin terimleriyle hem resmi (örneğin OECD) hem gayri-resmi (örneğin Trilateral Komisyon) ideolojik aygıtlar denebilecek aygıtların içindedir. Stratejik bilinçliliğin gelişimi, dünya siyasal ekonomisi ve iç yönetim kavramlarının eş zamanlılığının ve olasılıkla sentezinin amaçlandığı, çok daha geniş bir elit etkileşimi sürecinin bir parçasıdır. Bunun, hızlı global değişim koşulları altında süregelen bir süreç olarak anlaşılması gerekir. Bu, sermayenin uluslararası yönelimli fraksiyonlarının hegemonyasını kurmaya çalışan bir dizi insiyatif için gerekli bir önkoşuldur.

Sermaye erkinin normatif ya da öznel boyutu, örneğin, özel sermaye birikiminin zenginlik, refah, büyüme ve mutluluk kaynakları olarak istenebilirliği ve gerekliliğine ilişkin düşünce ve kuramların siyasal etkinliğini ve göze çarpıcılığını içerir. Daha geniş anlamıyla, toplumun oluşumuyla ilgili kollektif görüşlerden çok, mülksel bireyciliğe dayalı düşüncelerin ön planda gelmesini kapsar. Sermaye erkinin maddi boyutları, üretim araçları üzerinde daha temel denetimin yanı sıra, bazı devlet kapasitelerine ayrıcalıklı giriş hakkını ya da denetimini de içerir. Uluslararası düzeyde, bu boyut; devlet, 'ulusal sermaye' ve daha örgütlü içgücü karşısında özel uluslarötesi sermayenin ölçeğini, kıtlığını ve hareket yeteneğini içerir. Ne var ki, bu iki boyut yalnızca analitik olarak ayrıdır, çünkü sermayenin, devletin ve içgücünün bilincine ve hareket yeteneğine, ve liderlerin algılanmasına fazlaca dayanır ve bir dizi durumda içkin olabilen ve eylemi sınırlayabilen 'olasının sınırları'nın öncülüğündedir.(2)

Son yirmi yıldaki gelişimler kuşkusuz hiç de düz bir çizgide olmadı. 1970 ve 1980'lerin global koşullarından en çok yararlanmış görünen çıkarlar bile çelişkiler barındırırlar. Örneğin, bu tür çıkarlarla

bağlantılı uzak görüşlü bazı aydınların belirtmekte hızlı davrandığı gibi, geniş ölçekli, uluslararası hareketliliğe sahip sermayenin yükselen erki, global makro ekonomik istikrarsızlık ve sermayenin en zayıf ekonomilerden en güçlülerine kaydırılması gibi sapkın bir durumla atbaşı gitmiş ve yaşam standartlarının büyük oranda düşmesine yol açmış, dolayısıyla dünyanın birçok bölgesinde ekonomik kalkınma için karamsar görünüme dolaysız katkıda bulunmuştur.(3) Bu karamsar ekonomik atmosferin yan etkisi, daha fazla çevre tahribatına ve ekolojik çöküşe yaptığı öldürücü katkıdır. Bununla birlikte, bu bağlamda birçok komünist devletin sicili daha da korkunç ve felaketlidir. Yine de, özel ve kamu uluslararası bankaların miyop politikalarıyla bağlaşıklık kuran uluslararası pazar güçlerinin çelişkili yanları, uluslararası sermaye açısından, uzun vadeli yatırım ortamını ve dünya çapında daha istikrarlı bir birikim için gelecek umutlarını zayıflatır.

Hüküm Süren Bağnazlıklar ve Alternatif Görüşler

Yönetici güçlerin hüküm süren bağnazlığı, etkinlik ve rekabet vurgusu ve ekonomik ve toplumsal yaşamda özel sektörü ön planda tutan, ekonomik liberalizm öğretisine dayanır. Uluslararası perspektifi. 'Uluslarötesi' liberalizm ile yeni gerçekçiliğin sentezinden türetilir.

Bu perspektif içinde iki farklı üstünlük noktası vardır. Bunlar, sırasıyla, 'saf' ve 'dengeleyici' liberallerdir. "F.A. von Hayek" ve benzerlerinden esinlenen saf liberaller, pazarı, kendiliğinden bir insan kurumu, canlılık, hareketlilik, ilerleme ve zenginlik kaynağı olarak görür; böyle olunca, devletin rolü bir gece bekçisi gibi hareket etmek, pazar özgürlüklerini korumak ya da rekabet halindeki pazarların dünya çapında egemen olması için koşulları yaratmak olmalıdır. Bu çizgideki düşünce sisteminin önemli bir bölümü, 1970'lerde ve 1980'lerin büyük kısmında geniş çapta izlenen pazar-monetarist politikalarla bağlantılıydı. Bu, gerek siyasal düzeyde bazı Reagancı soğuk savaşçılarıyla, gerekse sermayenin mali fraksiyonlarının kısa vadeli ve çoğu zaman spekülatif çıkarlarıyla son zamanlarda şiddetle bağlantılı olmuş bir konumdur.

Bununla birlikte, 'saf' liberalizm, siyasal ekonomideki birçok köktenci yazılar gibi pazarın kusurlarına ve serbest piyasa güçlerinin yarattığı dışsallıklara daha çok olanak tanıyan 'dengeleyici' liberalizmle entellektüel ve siyasal olarak dengelenir: Bu yüzden pazar, Keynesci tarzda, kapitalizmi, kendi kendini yok etme eğiliminden korumak üzere yönlendirilmelidir. Bu bakış açısı, son yirmi yıldır bir dizi merkezci güçle bağlantılandırılmıştır. 'Saf' liberalizmin gelişiminin toplumsal, ekolojik ve siyasal yanlarını ihmal etmesinin ağır bir eleştirisi olan

daha uzun erimli, daha üretimci görüşü vurgular. Bu yüzden, dengeleyici liberaller, bu tür bir akıl yürütmeyle, 1980'de birinci Reagan seçim koalisyonunun tehlikeli serbest pazarcılığına sık sık saldırmıştır. Bu uyarı çizgisinin sosyal demokrat varyantı, 'dengeleyici' perspektifin birçok varsayımını paylaşan, fakat vurguda daha refahçı olan varyant, Brandt, Palme ve Brundtland Komisyonlarının etkinlik ve önerilerinde temsil edilir.

Herhangi bir anda, belirli bir ülkenin güncel siyasal tutumu, kuşkusuz, bir siyasal ve maddi güçler dengesine ve entellektüel etkilere dayalı olacaktır. Örneğin, birinci Reagan yönetiminde, önemli Keynesci unsurlara (örneğin büyük bütçe açıklarına) sahip olmasına karşın, ekonomik politika 'saf' konuma doğru kaydı. Ne var ki, 1980'lerin ortalarından itibaren, ABD politikaları Doğu Kıyısı Kurulu'nun daha 'dengeleyici' bakış açısına geri çekildi, ve Batı Avrupa'daki merkezci partilerin uluslararası yönelimleriyle ve Japon Liberal Demokratik ve Sosyalist Partilerinin yönelimleriyle daha uyumlu bir hale geldi. Uluslararası kurumların en stratejik ve siyasal bilince sahip birçok üyesinin ve Trilateral Komisyon üyelerinin çoğunluğunun dünya ekonomisine yönelik olarak takındığı genel tutum budur.

Uluslararası düzeyde, bu tür bir tavır, bağlaşıklarla süregelen işbirliğini ve ekonomik (ve olası yerlerde politiko-stratejik) politikaların eşgüdümünü ifade eder. Bu bakış açısının altında, Robert Keohane ve Joseph Nye'nin 'karmaşık karşılıklı bağımlılık'(5) kavramının öz olarak temsil ettiği, değişmiş uluslararası koşullar görüşü yatmaktadır. Bu kavram, askeri-güvenlik tanımlarına gelenekselci **reelpolitik** uluslararası rekabet ve düzen kavramlarında verildiğinden daha az önem verilen bir uluslararası ilişkiler görüşünü ifade eder; böylece bir dizi başka toplumsal güç —ekolojik, ekonomik, teknolojik, kültürel— bunların bağlandığı ve uluslarötesi etkileşimler dış politika konularında hiçbir açık seçik hiyerarşi olmaksızın daha karmaşık bir uluslararası ilişkiler yapısını, yaratır. Geleneksel terimlerle ifade edersek, 'yüksek' güvenlik 'politikasının' uluslararası gündemin doruğundan düşebileceği anlamına gelir. Bu yapısal olarak yeni durumdaki 'aktörler' arasında yalnızca hükümetler değil, uluslarötesi şirketler, uluslararası örgütler ve hükümet dışı örgütlerle şebekeler bulunur, Birlikte ele alındığında, 'dengeleyici' ya da 'uluslarötesi' liberalizm (yani uluslarötesi sermayenin yapısal erkinde uzun erimli ve ve siyasal olarak istikrarlı büyümeye yönelttı.) (teorik, pratik ve maddi perspektifini oluşturan bu güçler konumlanışının teori ve pratiğinin global siyasal ekonomide egemen olduğu söylenebilir. Düşünce çerçevesi uluslararası gündemi büyük ölçüde oluşturur ve birçok devlet ve uluslararası örgütlerin politikalarını şekillendirir. Yani, belli başlı kapitalist ülkelerin devlet bürok-

rasileri içindeki merkezci ve sağ-kanat partilerin ve kilit uluslararası örgütlerin egemen kanadından devşirilen bağlaşıkları vardır. Dahası hem metropol hem de gelişmekte olan kapitalist ülkelerdeki örgütlü işgücünün ayrıcalıklı unsurları saflarında da yandaşlara sahiptir. Bazı Batılı siyasal liderlerle kapitalistlerin, Doğu Avrupa için yeni bir 'Marshall Planı', Üçüncü Dünya içinse bir 'Okita Planı'nın (Saburo Okita, Japonya'nın savaş sonrası ekonomik planlamasının büyük kısmının ardındaki ana beyindi)(6) acil gereğinden sözettikleri bir tarihsel momente varmış bulunuyoruz. Bu girişimlerin amacı, bu güçler konumlanışının ya da bloğunun çevresini, siyasal olarak dünyayı kuşatacak şekilde genişletmek olacaktı. Bu güçler konumlanışını uluslarötesi tarihsel blok olarak adlandırıyorum, çünkü global erimi olan ve uluslarötesi sermayenin siyasal programıyla güçlü ilişkiler kurar, ideolojik ve maddi yapılarda kök salmıştır.(7)

O halde, böyle bir uluslarötesi blok düşünceler, kurumlar ve maddi güçler düzeyinde güçlü unsurların bir sinerjisidir ve 1980'lerin büyük bir kısmında spekülatif finans-kapitalin 'saf' liberal bakış açısı ya da diğer daha ulusalcı ve güvenlik yönelimli merkez ve sağ güçler (örneğin, 1970'lerin sonunda ve 1980'lerin başında SSCB'ne karşı soğuk savaş politikalarının yenilenmesi için baskı yapan ABD'nin güvenlik kompleksiyle bağlantısı olan güçler) tarafından ancak belirli ölçüde karşılanabilmiştir. Uluslarötesi sermayenin egemen unsurları, aksine Sovyet ve Çin ticaretlerini açmak, bu ülkeleri yavaş yavaş uluslararası sermayeye ve değişim pazarlarına entegre etmek ve dolayısıyla onları sermayenin egemenliğine giderek daha fazla maruz bırakmak yanlısıydı. Bu uluslarötesi amaç örneğin, IMF, Paris Klübü, bir çok Batılı hükümet, Latin Amerika ve daha büyük borçlu ülkeleri etkileyen Üçüncü Dünya borç bunalımının yönetimindeki özel bankaların stratejilerinde şimdiden açıkça belirtilmektedir. Bu sürece ilişkin sınırlama ve tereddütlere karşın, 1980'lerde sermayenin mali fraksiyonları adına, kollektif bir stratejik bilinçliliğin gelişiminde önemli bir momenti temsil eder.(8)

Solun ve bağlaşıklarının 1990'ların sorunlarına ve meydan okumalarına karşı hızla tepki vermesi gereği, global siyasal ekonomide hüküm süren güçlerin birçok hegemonya-karşıtı hareketlerin potansiyelinin zaten yeterince farkında olmaları ve onları içlerine almak için stratejiler geliştirecekleri olgusuyla vurgulanır. Bu olasılık, son günlerde, Amerikan Kurulu Düzen dergisi **Foreign Policy**'de çıkan bir yazıda önerilmiştir. Yazar, Batı'da ve Japonya'da ki başat siyasal güçlerin, şu sıralarda Üçüncü Dünya'da gerçekleşen değişimlere, gelişimlerini gelecekte yönlendirebilmek için daha fazla önem vermesi, ve uzlaşması gereğini vurguluyordu:

Yirminci yüzyılın büyük kültürel altüstlükleri —hızlı nüfus artışı, kentleşme, modern teknolojinin ortaya çıkışı ve Batı ticaretçiliğinin yayılması— zaten sömürgeciliğin etkisiyle ciddi biçimde zayıflamış olan geleneksel Üçüncü Dünya, dinsel, kabile ve köy örgütlenmelerini germiş ve çoğu zaman dağılmaya uğratmıştır. Sonuçta ortaya çıkan örgütsel boşlukta, yeni bir güçsüz ve bilgisiz gruplar kuşağı, yüzyılın ortasından bu yana özellikle son on yılda önemli bir oranda gelişerek, eşit olmasa da düzgün bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu gelişimi zorlayan etkenler arasında, yoksullar için durgun ya da yozlaştırıcı ekonomik ve çevresel koşullar, hükümetlerin temel gereksinimleri karşılayamaması, yeni toplumsal ideolojilerin ve dini öğretilerin yayılması ve bazı ülkelerde sert yumruklu diktatörler daha anlayışlı siyasal sistemlere —hattâ olgunlaşmamış demokrasilere— izin vermesi oldu.(9)

Uluslararasını ve Globali Kuramlaştırma

Batılı sosyalistlerin içe dönük bir metropolitanizmi aşamamasının bir nedeni, sosyalist bakış açısı değilse eğer, ortodoks sosyalist kuramın başarısızlığı olabilir. Neden ne olursa olsun, son yirmi yılın büyük bir kısmında, uluslararası ilişkiler üzerine birçok sosyalist perspektif, global dönüşümlerin doğasını uygun biçimde yakalayabilecek tarzda gelişememiştir. Bunun nedeni, belki de birçok yeni yazarın daha önceki emperyalizm kuramlarının başat mirasıyla sınırlanmış olmasıdır. Lenin, Buharin ve Hilferding'in esinlediği klasik emperyalizm kuramları, kendi tekel sermayelerinin çıkarlarını ilerletmek için militarist-merkantilist bir biçimde hareket eden ulus-devletler arasındaki etkileşimin, başlıca uluslararası çatışma tezahürü olarak göründüğü bir dönemde geliştirilmişti.(10) Bu yüzyılın başlarında geliştirilen klasik kuramlar, bu yüzden, önemli soruları global terimlerle kavramlaştırma yeteneksizliğini ifade edebilir. Birçok klasik görüş, ulusal kapitalist sınıf ve devletleri, daha geniş emperyalistlerarası sürekli rekabet ve bunalım sistemi içinde belirli ve görece sabitleşmiş biçimler olarak görme ve devletlerarası sistemi şeyleştirme/nesneleştirme eğilimindedir. Bu tür görüşler, toplumsallaştırma güçlerini ve sermayenin dünya ölçeğinde (yani dünyayı birleştiren bir dünya pazarında) yayılmasını ulusal sınıf yapılarıyla ve onu siyasal olarak bölen kimliklere karşılar —en azından işçi sınıfı güçleri dünya ölçeğinde bir zafer kazanana dek. Bu görüşe göre, kapitalistler arasında uluslararası işbirliği uzun vadede kuramsal olarak olanaksızdır.

O halde, çıkarılacak uygun sonuç, klasik kuramların, bugünkü kapitalizme uygulandıklarında içsel kuramsal sınırlamalarla yük-

lü olduğudur. Şimdiki, daha karmaşık ve politik olarak esnek bir uluslarötesi sistemdir. Dahası, bir ulus-devletin kendi 'ulusal sermaye' sinin maddi çıkarlarıyla özdeşleşmesinin daha sorunsal olduğu bir sistemdir. Ekonomik terimlerle ifade edersek, bu sistem, sermayenin hem işlevsel hem de coğrafi olarak derinleşen bir giderek içiçe geçmesiyle oluşturulur. Bu, hem üretim hem tüketim modellerindeki değişimleri, yabancı doğrudan yatırımın metropolitan kapitalizmin altın üçgenine akışını ve uluslararası mali ve sermaye pazarlarının Bretton Woods sisteminin himayesi altında yoğunlaşan entegrasyonunu yansıtır. Siyasal düzeyde, Soğuk Savaş'ın çöküşü bunun için baş askeri gerekçeyi aşındırmaya başlamış olsa da, belli başlı kapitalist ülkeleri Amerikan liderliği altına sokan daha bütünleşik, daha organik bağlaşıklık yapılarının yanı sıra, ekonomik uluslararasılaştırma süreçlerinin eşdeğeri olan bir karşılıklı bağımlılık politikası bulunmaktadır.(11)

Bununla birlikte, daha önce de belirttiğim gibi, daha uluslararası yönelimli sınıf fraksiyonları ve ilgili siyasal konumlanışlar ile ulusal yönelimli olanlar arasında çoğu zaman önemli ayrımlar vardır. Kapitalist çekirdekte 1945 sonrası dönemin uzun süren barış ve görece refahı -yüzyılın daha önceki büyük bölümündeki uluslararası istikrarsızlık ve militarizmin tersine- veri olarak alındığında, yukarıda belirtilen merkezcil güçler; sistem üzerinde eşitsiz de olsa kümülatif yapısal etki sağladılar Kuşkusuz, bu güçlere, 1990'larda yoğunlaşacağa benzeyen, 1970 ve 80'lerin resesyon koşullarındaki boğaz boğaza rekabet eşlik etti. Ek olarak, kimileri finans-kapitalin 1960'ların sonundan bu yana olgusal uluslararasılaşmasının, üretimin para ve kambiyo yapıları ile bağlantısını açık bir biçimde koparmasına yol açmakta ya da açmış olduğunu iddia ettiler. Başkaları, sistemin giderek daha istikrarsızlaştığını ve her tür yasallık ve ahlâki güvenilirlik iddialarını yitirdiğini öne sürüyorlar. 1980'lerin sonundaki krizler ve uluslararası sermayenin ve kambiyo yapılarının sarmal dönüşleri, bunun kanıtı olarak gösteriliyor. Öte yandan, Ekim 1987 çöküşünün denetim altına alınması, 1982 Meksika bunalımının çözümlenmesi ve 1980'lerin borç bunalımlarının süregelen denetime alınması, diyelim 1930'ların tersine, uluslararası düzeyde gözetim ve yönetimsel kapasitenin büyük orana artışının kanıtı olarak görülebilir. Diğer bir deyişle, kapitalizmin çelişen dinamikleri, merkezkaç güçlerin her zaman merkezcil güçlerle gerilim halinde olma eğiliminde olduğunu ifade eder. Buradaki kilit soru, bu çelişkilerin siyasal olarak yöneltip yönetilemeyeceği, yönetilebiliyorsa kim tarafından ve hangi amaçlarla yönetildiğidir.

Bu yüzden, ben, savaş sonrası sistemin klasik kuramcıların kullandığı terimlerle doğru bir biçimde karakterize edilemeyeceğini iddia ediyorum: dolayısıyla, yalnızca yeni bir kisve altında 'ultra-emperyalizm' Amerikan liderliğinin hegemonik ultra-emperyalizminden daha üç taraflı bir global yönetim sistemine kayış değildir söz konusu olan. Bu terimler zamandışılaşmış da olabilir; çünkü sistemin en büyük kapitalist ülkelerde devlet yöneticileri ile belli başlı kapitalistler arasındaki elit düzeyde gerçekleşen kurumlaşma ve resmi ve gayn resmi iletişim derecesi de dahil yeni unsurları vardır. Bu bağlamda, kendiliğinden hiçbir uluslararası kapitalist sınıf olmamasına karşın, uluslararası örgütlerin liderleriyle birlikte, devletin ve onun toplumsal eşdeğeri diyebileceğimiz sivil toplumun uluslararasılaşması ikiz süreçleriyle bağlantılı olan, bu ülkelerden devşirilmiş bir kesişen kurumlar dizisi olduğunu söylemek doğru olur. Kapitalist devletlerin uluslararası politikalarının başlıca belirleyicilerinin hâlâ asıl olarak iç düzeyde bulunabilmesine karşın, süreç, eğilimsel olarak uluslararasılaşmaktadır. Bu yüzden, burada ifade edilen şey, dünyayı dönüştüren hem siyasal hem de sosyo-ekonomik değişimleri yaratmaya ve kısmen şekillendirmeye yardımcı olan bir süreçler dizisidir.

Üstüne üstlük, Markistlerin uluslararası kuramlaştırmada hiçbir bilgelik tekeline sahip olmadığını da hatırlamak gerekir. Kurulu Düzen ve onunla bağlantılı başat ulusötesi sermaye fraksiyonlarının perspektifinden hareket eden uluslararası ilişkiler kuramları, birçok Marksist yazıda mevcut olmayan bir inandırcılık ve çarpıcılık derecesine sahiptir. Karmaşık karşılıklı bağımlılık, uluslararası rejimler (örneğin para, ticaret, kur oranı yönetiminde) kavramlarına dayanan ve uluslararası kurumların önemini vurgulayan bazı Kurulu Düzen perspektifiyle yazılmış yazılar, günümüz koşullarının değerlendirilmesi açısından üç olasılık yansıtırlar. Bunlardan birincisi, devletin doğasında ve uluslararası ilişkilerin yapasındaki değişim olasılığını, yani tarihsel dönüşümlerin önemini takdir ederler (bu tür dönüşümlerin derinlik ve doğası konusundaki değerlendirmelerinin olası sınırlılığına karşın), ikincisi, bu tür dönüşümleri kavramlaştırma kapasitesini yansıtırlar. Üçüncüsü, bir yanda siyasal olarak bölünmüş ve oluşturulmuş farklı toprak birimleri ve egemenlikleri dünyası ile diğer yanda doğası itibariyle uluslarötesi ya da global olan toplumsal güçler (ekonomik ve kültürel güçler gibi) arasındaki global düzeyde varolan çelişkileri düzene koymak ya da içermeye yönelik siyasal bir programı yansıtır ya da ifade eder. Diğer bir deyişle, bu ana akıntı ve hegemonyacı bakış açılarında, modern uluslararası ilişkiler görüşlerinde tarih, mekan ve zaman sorunlarına karşı bir duyarlılık vardır; bununla birlikte, başlıca kuramsal zayıflıkları,

ekonomik ve siyasal eşgüdümün toplumsal boyutlarını daha derin kavramaktan, ve dolayısıyla da entegre etmekten uzak oluşlarıdır.

Marksist uluslararası ilişkiler kuramlarında ikinci ve etkili bir akıma, Immanuel Wallerstein'in dünya sistemleri kuramına da benzer eleştiriler getirebilir.(12) Wallerstein'ın kuram ya da modeli, **Socialist Register**'da ve başka yerlerde, bir yeni-Smithçi Marksizmi temsil ettiği, yani başlıca kuramsal zayıflığının, modelin değişim ilişkileri üzerinde yoğunlaşması ve Wallerstein'ın büyük ölçüde Avrupa merkezli dünya görüşündeki gelişim perspektifi olduğu yolunda, zaten eleştirilmiştir.(13) Bugünün tarihsel koşullarında biraz uzak görünen bellibaşlı kapitalist ülkeler arasında savaşa yönelik eğilimi, (1945'ten bu yana 160'tan fazla savaşın olduğu ve devletler-arası ve içindeki şiddetin çoğu zaman bölgesel göründüğü Üçüncü Dünya'nın tersine) fazlasıyla eleştiri konusu olmuştur.

Buharin'in **uluslar-arası** ilişkiler formülasyonunda, kapitalist devletler arasındaki çatışma, ister istemez bir merkantilist-militarizm biçimini aldı; bu biçimin etkinliği her rakip kapitalist devletin iç birikim zorunluluklarıyla çatışmaya zorlandığı jingoistik, ulusalcı ideolojiler tarafından kuşatıldı. Burda, kısaca, 'uluslararası' teriminin ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde türetildiğini belirtebiliriz. Oysa şimdi Marksist uluslararası ilişkiler kuramlarında bir dizi yeni alternatifler ortaya çıkıyor; Fransız Düzenlemeci Okulu'nun (Aglietta ve Lipietz'in) ve Amsterdam Uluslararası İlişkiler Okulu'nun çevresinde kurulu Hollanda Okulu'nun çalışmaları gibi.

Benim bu konulara yaklaşımım toplumsal güçler çözümlemesi aracılığıyladır. Bu, uluslararası ilişkilerde çözümlememizin temel birimleri ve kurucu öğeleri olarak ulus-devletleri ya da devletler arası sistemi değil, birçok düzeyde (üretim yapısı, devlet-sivil toplum kompleksleri ve belirli, tarihsel olarak özgül dünya düzeni sistemleri düzeylerinde) işleyen temel toplumsal güçler (düşünceler, kurumlar ve maddi kapasiteler) dizilerini ele alır. Belirli koşullar altında, bu toplumsal güçler ya ulusal ya da uluslararası düzeyde Gramsci'nin terimiyle tarihsel blokları yaratmak için etkileşimde bulunabilir veya bütünleşebilir. Kısmen Robert Cox'un yazılarından esinlenen bu tür bir çözümleme, dünyadaki farklı sosyo-ekonomik yapı türlerini, bir çekirdek, çevre ve yarı-çevre oluşturan tek bir dünya sistemi mantığına bitiştirmekten kaçınır.(14) Wallersteinci yaklaşımın gücü, kuşkusuz, uluslararası ilişkileri global bir üstünlük noktasından kuramlaştırmasından gelir; bununla birlikte, siyasal zaafı dünya toplumlarının çoğunu sonsuz çevreleşmeye ve bağımlılığa mahkûm eden determinizmidir. Bu perspektif, Andre Gunder Frank'ın ilk çalışmasıyla bağlantılıdır ve ondan

esinlenmiştir. Bağımlılık kuramı üzerine yazıların çoğu iletişim akışı ve ekolojik sorunların büyüyen global bir boyut arzettiği bir dönemde, global kapitalist sistemle bağlantısını koparan entellektüel, ekonomik ve siyasal politikaları öne sürer. Bugünkü koşullar altında, bu, devekuşu yaklaşımıdır: Gelişim ve değişimin siyasal olasılıklarını daha global bir üstünlük noktasından diyalektik olarak kuramlaştırmak yerine, çoğu zaman dar ve dışa kapalı bir ulusal yol tavsiye edilir.

Trilateralizm Projesi

Daha önce de belirttiğim gibi, klasik Marksist emperyalizm kuramlarında, analitik odak, kapitalist üretim 'tekelci sermaye'nin başatlığı altında asıl olarak ulusal bir temelde örgütlü olduğu, Birinci Dünya Savaşı dönemi çevresinde ileri kapitalist ulusların uluslararası ilişkilerindeki çelişkilerin belirlenmesiydi. Gramsci'nin çağdaş koşullar altında uluslararası ilişkilerin kurulması ve gelişimine uygulanabilecek yeni bir tarihsel materyalizm biçimi geliştirmemize olarak tanıyan çalışmasında zımnen ifade edilen siyasal ekonominin gelişimine çok az sistematik önem verildi.(15) Bu anlamda, bazı uluslararası düzen türleri hegemonik, yani toplumsal güçlerin görece istikrarlı uyumunun üretim, devlet-sivil toplum ve dünya düzeni düzeylerinde korunması olarak görülebilir. Bunun örnekleri **pax-britanica** ve **pax americana**'dır. Aşırı uluslararası istikrarsızlık ve çatışma yüklü savaş-arası dönemi ise, tersine, bu üç analitik düzeyin her birinde uyumdan yoksun olarak hegemonyacı-olmayan bir özellik gisterir.

Bu yöntemi, Trilateral Komisyonu'nun faaliyetlerini ve benim terimlerimle Trilateralizm projesini çözümlemek ve açıklamak için de kullanabiliriz. Bu projenin tarihsel kökenlerinde, Batı kapitalizminin ve kendini 1960'ların sonlarıyla 70'lerin başlarında açığa vurmaya başlayan savaş sonrası hegemonik düzenin bunalımları yatmaktadır. Bu bağlamda söylenecek ilk şey, Atlantik'in her iki yakasında ve Japonya'da genelgeçer bilgelik haline gelmiş olan bir noktayı, ABD'nin uluslararası güç ve hegemonyasının 1970'ler ve 80'ler sırasında önemli ölçüde düşüş gösterdiği; ve bunun da savaş sonrası global siyasal ekonominin ve onunla bağlantılı uluslararası ekonomik düzenin, 1930'larda olduğu gibi, ekonomik blok ya da etki alanlarına benzeyen bir şeye doğru çözülmesi olasılığına yol açtığı yolundaki kanıyı varsaymanın ya da kabullenmenin hatalı olacağındır. Ben daha çok global siyasal ekonomide ABD'nin merkeziliğinin, kısmen ABD içindeki ekonomik faaliyetin uluslararasılaştırmasına bağlı olarak değiştiği, böylece bazı açılardan, global kapitalizm sistemi içindeki Ameri-

kan merkeziliğinin yeniden vurgulandığı görüşündeyim. Bu yüzden, Paul Kennedy, David Calleo ve Robert Keohane gibi yazarların "hegemonik çöküş" ile ilgili birçok sav yanlış doğrultulu ve hatalıdır.(16) Gerçekten de, gelecekte egemen olma kapasitesini bilgiye dayalı yüksek teknoloji sanayilerle bağlantılandırırsak ve birçok analistlerin artık kuşkulandığı gibi, Japonya'nın mali artıkları 1990'larda önemli ölçüde düşmeye başlarsa, Amerikan uluslararası gücünün korunması olasılığı güçlü olur. Gerçekten de, global siyasal ekonomide Amerikan merkeziliği, yaygın İngilizce kullanımıyla da bağlantılıdır; İngilizce, ABD'nin global iletişim araçlarında ve medya sanayilerinde sahip olduğu ileri noktadır. ABD'nin global güvenlik yapısındaki öncülüğüyle de bağlantılıdır; bu öncülük, Gorbaçov SSCB'sinin savunmasızlığı ve askeri tasarrufunun altını çizdiği bir olgudur. Yeniden-yapılanmış ve daha bütünleşmiş bir AET'nin, çok daha gelişmiş ve bağımsız askeri kapasite gücüyle yirmibirinci yüzyılda aday haline gelme olasılığına karşın, konvansiyonel uluslararası ilişkiler terminolojisi içinde şimdilik başka bir alternatif hegemon yoktur. Bununla birlikte, bu, sorunu devletler arası etkileşimler açısından kuramlaştırmaktan ibarettir; yoksa uluslarötesileştirme güçleri devlet ile sermaye arasındaki bu basit özdeşliği giderek daha da sorunsallaştırır, belli başlı kapitalist ülkelerin en açık merkantilisti ve ulusalcısı olan Japonya için bile.

Bu yüzden, sözkonusu dönemin en iyi, 'hegemonya bunalımı' yani savaş sonrası politiko-ekonomik sistemin yapısal yeniden düzenlenmesini ve bununla beraber belli başlı kapitalist ülkelerin devlet ve sivil toplumlarında hüküm süren unsurları arasındaki siyasal rıza birliğini içeren bir bunalım ya da dönüşüm olarak karakterize edilebileceğini söyleyen alternatif bir kuram öne sürülebilir. Bu sistem, siyasal olarak 1945'ten sonra **pax americana** dönemi sırasında kuruldu. Diğer bir deyişle, sözkonusu bunalım, Amerikan erkinde **kendiliğinden** bir bunalım değildir; daha çok, global kapitalist düzenin doğası içinde kilit sosyal güçler arasındaki ilişkide bir değişiklik, çeşitli toplumlarda farklı biçimlerde kendini açığa vuran bir değişikliktir.

Amerikan çöküşü kuramcıları, ABD'nin şimdi dünyanın en büyük borçlusu olduğu ve hükümet etkinliğini finanse etmek için Japon tasarruflarının akıtılmasına bağımlı hale geldiği gerçeğine işaret ediyorlar. Bush, ABD mali açığını azaltmak ve uluslararası makro ekonomik dengesizlikler sorununu çözmek için iç koşulları oluşturmaya başlamak amacıyla ABD askeri harcamalarında önemli bir indirime açıkça girişiyor. Bush ve Dışişleri Bakanı James Baker III, şimdi, başlıca bağlaşıklarla (özellikle Japonya ve Batı Almanya ile) daha kapsayıcı bir işbirliğini ve Avrupa siyasal alanının uluslararası olarak tanımlan-

mış yeniden kurulmasına yönelik bir girişimi vurguluyorlar. Doğu Avrupa ve Üçüncü Dünya'yı siyasal ve ekonomik olarak yeniden inşa etmeye yönelik çok sayıda plan hükümet ve iş çevreleri tarafından öne sürülüyor. Burada, Marshall Planı'nın tersine her iki inisiyatif dizisinin de, finansı ABD bağlaşıklarından, özellikle Japonya'dan büyük katkılarla çok taraflılaştırmayı ifade ettiğini belirtmek önemli olur. Diğer bir deyişle, bu güçler Avrupa'da ve başka yerlerde yeni konjonktürde yatan olanakların bilincindedir ve gelecek olayların yönünü belirlemek için kuramsal-pratik etkinlikle ilgilenirler.

Bu yüzden Trilateralizm, bu tür bir bağlamda süregelen süreçler ve politika uygulamaları dizisi olarak kavranmayı gereksinir. Pazarın yönlendirilmesine ve dengeleyici, bazı dönemlerde de yeniden dağıtım mekanizmalarına ve ihtiyari bir temelde bunalım yönetiminin yanı sıra uluslararası planlamaya duyulan gereğe verdiği önemle, hızlı değişim döneminde global kapitalist sistemi stabilize etmeye yönelik yeni-Keynesci bir girişimdir. Bu anlamda, (tamamen teknokratikten çok) stratejik bilinçliliğin uygulanmasının önemi, Trilateral Komisyonlar belge ve yayınlarında yoğunlukla vurgulanır.(17) Bir dünya merkez bankası gibi ortak global kurumlar henüz onaylanmadı. Bunun yerine, Trilateralistler, OECD,IMF ve Dünya Bankası gibi varolan uluslararası örgütlerin güçlendirilmesini, işbirliğinin ve eşgüdümün uluslararasılaştırılmasını ve karşılıklı bağımlılığı yönetmek için siyasal aygıtların tutarlılığını vurgularlar. Bir dönüşüm çağında, amaç, sistemin doğası üzerinde merkezkaç ve istikrarsızlaştırıcı bir etkisi olabilecek dönüşümler ve çelişkiler ortasında istikrarı korumak için bir tür siyasal jiroskop [dünyanın döndüğünü gösteren alet -ç.n.] sağlamaktır. Böyle bir çabanın olanaklı olabilmesi için, sistemde çok sayıda farklı düzeyde — yerel, ulusal, bölgesel, global— bilinçlilik ve eylemi gerektirir. Bu çaba ister istemez geniş bir sorun alanını içerir —ekonomik, siyasal, kültürel Bu konular, bunalım yönetiminin acil sorunları ve uzun vadede yapısal gelişimler açısından ele alınmıştır.

Trilaetral Komisyon 1972'de David Rockefeller tarafından kuruldu. Rockefeller ABD, Batı Avrupa ve Japonya'dan ünlü kişilerden oluşan büyük bir grubu, New York State'in Hudson Vadisi'ndeki Pocantico Tepeleri'ndeki evine çağırdı. Sonra bu grup, yeni bir özel uluslararası ilişkiler konseyi (çok taraflı ve eşit bir düzeyde ilk kez Japonya'yı da içeriyordu) için destek verip vermeyeceklerini sormak üzere ilgili ülkelerindeki en kıdemli düzeylerde önde gelen unsurlara danıştılar. Komisyon'un kurulması için en önemli katalizatör, 1970'lerin başında Nixon yönetiminin politikalarına karşı, hem ABD'nde hem de denizaşırı ülkelerde enternasyonalist çevrelerde görünen hoşnutsuz-

luk (ya da öfke) oldu. Bu politikaların, uluslararası ekonomik düzen açısından ABD'nin savaş sonrası liberal evrenselciliğini tanımayışı ve ekonomik ulusalcılık doğrultusunda Amerikan ekonomik politikasında kısıntıya gidilmesini temsil ettiğini öne sürmek tarihsel bir alışkanlık haline geldi. Sözkonusu politikalar, aynı zamanda, önemli Avrupa ve Japon çıkarlarına doğrudan ve şiddetle zarar vermekteydi.

Bu tür bir özel uluslararası ilişkiler konseylerinin uzun bir tarihçesi vardır. Kronolojik olarak, bu konseylerin ortaya çıktığı çok sayıda farklı bağlam belirleyebiliriz. Bunların birincisine Anglo-Sakson bağlamı denebilir, yani ondokuzuncu yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve iki savaş arası yıllarda devam eden konseyler, örneğin Cecil Rhodes gibi İngiliz emperyalistlerinin esinlediği Yuvarlak Masalar. İkincisi, Atlantik bağlamı 1918'den sonra ortaya çıktı ve 1945'ten sonra daha yaygın olarak yeniden oluştu, Bilderberg toplantıları ve Atlantik Enstitüsü'nde olduğu gibi. Bu bağlamı Amerikan Wilsoncu liberalizm akımlarının, bazı New Deal düşüncelerinin uluslararasılaşmasının ve bunların Avrupa süper-ulusalcıları, federalistleri ve işlevcileriyle (AET'nin kurucusu Jean Monnet gibi) sonunda bütünleşmelerinin bir karışımı esinledi. Benzer, fakat daha az etkili bir grup da, 1945'ten sonra Pasifik'te gelişti, fakat bunlar ABD ile Japonya'nın ikili ilişkileriyle daha yakından bağlantılıydı (örneğin 1960'ların sonunda Shimoda toplantıları; Başkan Carter ve Başbakan Ohira'nın kurduğu 'Bilgeler' Grubu). 1980'lerde bu forumlar, diğer Pasifik ülkelerini de kapsayacak şekilde genişledi. Bu gruplardaki bireylerin büyük ağırlığı ve statüsü, Atlantik Enstitüsü (şimdi üyeliğini bazı Japonları da bünyesine almak için genişletmiştir) ve Trilateral Komisyon üyeliğinde yansır. Trilateral Komisyon'un gölgesinde, 1976'dan sonra Hakone toplantıları denilen toplantılarla birlikte Avrupa-Pasifik bağlamında bu tür forumların gelişimine tanık olmuştuk.

Bu konseylerin genel amacı, bu bölgelerin her birinden devşirilen siyasal liderlerin bakış açılarının uluslararasılaşması için bir siyasal–eğitsel çerçeve sağlamaktır. Üyelerinin bakış açılarının kısa vadeli, daha ulusalcı bir bakıştan daha kozmopolit, daha uzun vadeli bir bakışa bir tür bilişsel sıçrayışını teşvik etme çabalarını içerirler. Bu konseyler genellikle bir çıkış noktası olarak, enternasyonalist çevrelerde siyasal ağırlıkları olan tek bir bireyin ya da küçük bir bireyler grubunun enerji ve motivasyonuna sahiptir. Bu kurucular, çeşitli yollarla, ayrı birey ve çıkarları ortak olarak görülen amaçlar için biraraya getirmeyi başardı; neyle etkin olarak teşvik edeceklerinin yanı sıra, kimin 'zamanının geldiği' konusunda bir fikirleri vardı. Bu anlamda, ayrı duran çıkarları ortak bir uygarlaşma amacı için işlemek, bir elit ideolojik

sürecinin olumlu yanıdır. Olumsuz yanı ise, bu konseylerin kurucu unsurlar arasındaki siyasal sürtüşmelerin emilmesi için araç olmalarıdır: Yani minimum düzeyde konum ve çıkar çatışmalarının anlaşılmasını sağlar ve bir iletişim kanalı sunarlar, bu konseylerin yansıttığı ve bir dereceye dek barındırdıkları, bağlaşıklıkların birliğine yönelik siyasal tehditler için erken bir uyarı sistemi işlevi görürler.

Bunun sağlanma biçimi, örneğin Trilateral Komisyon'da, ABD, Kanada, Japonya ve AET ülkelerinden (Yunanistan hariç) tek tek bireylerin biraraya gelmesidir. Bu bireyler, asıl olarak liberalizm, işlevcilik ve yeni-gerçekçi uluslararası ilişkiler kuramlarından devşirilen farklı fakat birbirine uygun akademik gelenekler aracılığıyla iletişim kurarlar. Bu çabalar, siyasal ekonominin işleyiş tarzı, kilit sorunlarının ne olduğu, bu sorunların neden varolduğu, bunlara kollektif olarak nasıl yaklaşılacağı ve belki de çözüleceğine ilişkin bir tür ortak görüş yaratmak amacıyla, bu ülkelerin her birinden akademisyen, politika uzmanı ve politikacıların çalışmalarını birleştirdiğinden, bu amaç tekil bir yolla aranır. Genel olarak, Trilateral Komisyon'un ve sözü edilen diğer bazı kurumların üyelerine bakıldığında, temsil edilen çıkarlar, sermayenin uluslararası yönelimli fraksiyonları, bağlaşıkları ve onların devlet aygıtında ve merkezdeki ana siyasi partilerdeki ortaklarının çıkarlarıdır. Genç, başarılı, gelecek vaat eden liderlere, yüksek statülü ve kayda değer deneyimi olan politika babaları ve kendini kabul ettirmiş aydınların rehberliği altında çeki-düzen verilir.

Trilateral Komisyon, yalnızca bir tartışma odası ya da bayların yemek kulübü değildir. (çok az kadın üyesi vardır); Gramsci'nin terimleriyle, etkinliklerinin geniş boyutuyla ideolojik bir aygıttır. Daha önce de belirtildiği gibi, amacının merkezi, üyelerinin görüşlerinin uluslararasılaşması sürecini ilerletmektir. Buna, uluslarötesi bir siyasal kimliği işlemek için bir forum düzenleyerek (birçok başka yöntemler de vardır) girişilir. Daha somut olursak, bir dizi toplantı, araştırma etkinlikleri, konsültasyonlar ve toplumsal olaylar aracılığıyla girişilir. Ne var ki, bu etkinliklerin en önemlisi toplantılardır; üç 'bölge'nin her birinde sırayla 3-4 gün toplanılır ve üyelerinin 200-250'si, diğer davetliler ve gözlemciler (bunlar genellikle Amerikan Ulusal Güvenlik Konseyi üyeleri, vakıflar, bazen diğer hükümetler ve kurulu düzen basınından seçilir) katılır. Bu toplantılarda, üst düzey devlet bakanları yanında evsahibi ülkenin devlet ve hükümet başkanları tarafından yürütülen tartışmalar yoğun geçer. Tartışmalar, bunalım yönetiminin acil sorunları ve bu bölgeler ile geri kalan dünya arasındaki ilişkileri etkileyen daha uzun vadeli trendler üzerinde odaklanır. Tartışmalar, her bir bölgeden seçilen üç ya da beş uzman tarafından yazılan önemli araştırmalar olan özel amaçlı raporlar çevresinde örgütlenir. Yazarların çalışması, bü-

yük bir kuramcı ve uygulamacı grubu tarafından kollektif olarak yürütülür. Amaç, olası olabilen yerlerde, belirli ortak sorun türleri ya da uluslararası konular hakkında potansiyel anlaşma için zemin işlevini görebilen kollektif bir tutum sentezleştirmeye çalışmaktır.(18)

Ne var ki, bu tür bir süreç, politikanın kesin şekillerine oranla görece dolaylıdır. Gerçekten, gündemin oluşturulmasına yardımcı olmak ve her bölgedeki tartışma, inceleme ve politika düşüncelerine uygulanabilecek işlevsel ya da pratik kavramlar geliştirmek amacıyla düzenlenmiştir. Bu çabaların, kısa ve uzun vadeli gelişimleri ortak bir düşünce çerçevesi ve hiç değilse potansiyel olarak ortak bir eylem kavramıyla birleştirmeye girişme süreci olarak görülmesi daha iyi olur.

Bu noktada, bu sürece dahil olan ve olmayan aydın tiplerini vurgulamakta yarar var. Süreçin dışında tutulanlar, liberati denebilecek olanlar ve kuşkusuz sol-kanat intelijensiya yanında aşırı sağdan olanlar ve Irving Kristol (Trilateral Komisyon'un ateşli savunucusudur) ve Norman Podhoretz gibi yeni-tutucular dır. Hoover Enstitüsü'nün aşırı serbest pazarcıları ya da İngiltere'deki Adam Smith Enstitüsü'nün bazı unsurlarının yokluğu da hayli dikkat çekicidir. Etkinliklerinin kuramsal ve pratik yanlarını birleştirme ve, yukarıda bahsettiğim ana söylemler içinde bunları eklemleme yeteneği olan aydın tipleri —Gramsci'nin organik aydın dedikleri— Komisyon'a dahil edilirler. Daha geniş entellektüel ağlarda öne çıkmış konumlarda oturduklarından ve kısmen de belirli bir bilim dalı içindeki üstünlük noktalarından dolayı da seçilirler.

Sonunculara en iyi örnek, Samuel P. Huntington, **The Crisis of Democracy** adlı çok tartışmalı bir komisyon raporunun yazarlarından biridir.(19) Huntington, 1987'de Amerikan Siyaset Bilimi Derneği'nin Başkanı oldu, Harvard Uluslararası İlişkiler Merkezi'nin de Müdürü'dür ve çok sayıda hükümete hizmet etmiştir. Diğer bir komisyoner, Kinhide Mushakoji, Uluslararası Siyaset Bilimi Derneği'nin eski Başkanıdır. Diğer bir deyişle, Komisyon entellektüel ağları, çoğu zaman bilim dallarının doruğunda olan ve genellikle belli başlı akademik kurumları yöneten uluslararası kuramcı ve politika uzmanları çevresine dayalıdır. Bu kuramcıların çoğu, yüksek siyasal görevleri olan önemli uygulamacılardır da aynı zamanda. Bu tür insanların arasında Zbigniew Brzezinski, Henry Kissinger ve Suburo Okita'yı sayabiliriz. Diğer belli başlı siyasal liderler de, Trilateral Komisyon'un önemli yayınlarına yazı yazmışlardır, Yashuhiro Nakasone ve Valéry Giscard d'Estaing gibi.(20)

Komisyon şebekeleri, Brookings Enstitüsü, (az bir düzeyde) Amerikan Girişim Enstitüsü, Uluslararası Ekonomi Enstitüsü, İngiliz Politika Araştırmaları Enstitüsü, Londra'daki Kraliyet Uluslararası İşler Enstitüsü, ve onun diğer Trilateral ülkelerdeki eşdeğerleri gibi yüksek

güçlü araştırma enstitüleriyle bağlantılıdır. Belli başlı Amerikan Ivy League Üniversiteleri ile de bağlantılıdır ve bünyesinde ultra-prestijli Tokyo ve Harvard üniversitelerinin birçok üyesi vardır. Komisyon'un entellektüel ağı, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası ekonomik örgütlerden ve OECD'den önemli kuramcıları da barındırır. Amerikan akademileri, Komisyon'un yaklaşımlarını çerçevelemede çok etkilidir, fakat hiç bir biçimde tek önemli unsur değillerdir. Komisyon'un herşeyin dahil olduğu entellektüel etkinlikleri gerçek bir uluslarötesi girişimdir. Daha önce de belirtildiği gibi, Trilateral Komisyon'un birçok üyesi, her bir üye ülkede politikayı çerçevelendirmede oynayacağı önemli bir role sahip olmuştur, çünkü bir çok üye yüksek politik görevlerde bulunmuştur. (İngiltere Thatcher yıllarında kısmen istisnaydı). Trilateral Komisyon üyelerinin Carter yönetimi sırasında bütün önemli görevlere fiilen getirildikleri iyi bilinir, fakat daha az bilineni, Komisyon üyelerinin (ikinci) Regan yönetiminde ve Bush yönetiminde (Bush'un kendisi eski bir üyedir) de etkili olduğudur.

Amerikalı üyelerin olasılıkla en etkili olmalarına karşın, Trilateral Komisyon üyeleri başka ülkelerde de çok sayıda önemli görevlere gelmişlerdir. Örneğin Japonya'da, üç üye, Nohubiko Ushiba, Kiichi Miyazawa ve Saburo Okita belirli dönemlerde Dışişleri Bakanlığı görevinde bulundular ve her biri Japonya'nın savaş sonrası dış ekonomik politikasını biçimlendirmede önemli bir figür oldular. Gerçekten de, Saburo Okita, 1990'lar sırasında borç bunalımıyla başa çıkmaya yardımcı olmak için Japon sermayesini deniz aşırı yeniden döngülendirmek amacıyla düzenlenen büyük Japon inisiyatifinin mimarıdır. 1980'lerin ortasında Trilateral Komisyon içinden teşvik edilen bu inisiyatif, son zamanlarda yaygın olarak incelenip tartışılıyor ve artık Okita Planı adıyla anılıyor.(21) Diğer önemli kişilikler arasında eski NATO Genel Sekreteri Lord Carrington ve her bir üye ülkeden alınan çok sayıda başkaları var. Bütün Komisyon üyeleri en azından 1970'lerin başından bu yana, birçok Trilateral üye ülkenin dış ve ekonomik politikalarının biçimlendirilmesi ve eşgüdümünde doğrudan ya da dolaylı olarak yer aldılar.

Korporat şebekeleri ve bağlantıları hisseli şirket sermayelerinin ve belli başlı uluslararası bankalarda, diğer mali şirketlerde, sigorta şirketlerinde, kitle iletişim araçları ve telekomünikasyon/informatiklerde, tarım sektöründe havacılıkta ve bazı askeri-sanayi ve ticaret şirketlerinin en yüksek düzeylerindedir. Bu bağlantılardan bazıları aşağıda belirtilmiştir, fakat bazı ülkelerde hükümet, bürokrasi ve şirket sektörü arasında, akademi, uzmanlar kurulu ve hükümet arasında olduğu gibi önemli bir görüş alışverişi ve rotasyon olduğunu belirtmek yararlı olacaktır. Bu olgu, ABD'de ve giderek Japonya'da belirginleş-

miş ve belgelenmiştir.(22) Uluslararası örgütlerin ve Trilateral Komisyon gibi özel konseylerin koruması yoluyla olduğu kadar, üretim ve değişimin uluslararasılaşması süreçleri dolayısıyla da, bu şebekeler yavaş yavaş uluslararasılaştırılmaya başlamışlardır, özellikle savaş sonrası Japon liderleri kuşağı yerini yavaş yavaş ikinci bir kuşağa bıraktıkça bu yeni kuşağın büyük bir bölümü eğitimini genellikle Amerikan Ivy League okullarında ya da London School of Economics, Oxford ya da Paris Üniversitesi gibi, Avrupa'daki eşdeğerlerinde, tamamlamışlardır. Bu durum, kıdemli Japonların, on yıl önce olduğundan daha etkin iletişim ve etkileşimini olanaklı kılmaktadır.

Komisyon, 1973'deki oluşumundan bu yana su yüzüne çıkan bütün önemli uluslararası ilişki konularını ele almıştır. Komisyon'un ele aldığı konular, ABD erkinin, sistemin hegemonunun önemli ölçüde görece düşüş gösterdiğinin büyük çapta varsayıldığı bir dönemde global ekonomik güçlerin siyasal yönetimi ile ilgili olmuştur. Bu anlamda, Trilateral uluslar arasında sorumlulukların paylaşımının, verimli işbirliği biçimleri ve global ekonomik güçler üzerinde rasyonel bir denetim kurma araçlarını sağlayan kalıcı bir siyasal koalisyon olasılığını yaratmak için gerekli olduğu iddia ediliyor. Bu makalede daha önce belirtilen bir çok örneğin gösterdiği gibi, bu hiç de doğrudan olmaz. Komisyon'un varlığının ilk aşamalarında, Komisyon üyeleri genellikle, uluslararası görünüm konusunda kötümserdi ve her bir bölgedeki iç 'yönetebilirlik' sorunlarıyla çok fazla meşguldü; Avrupa'daki sorunlar ABD ya da Japonya'dakilerden daha fazla meşgul ediyordu. Bu sorun kısmen Trilateral görüşe içkin yönetimcilik ile ilgiliydi: Kendi ülkelerinde bir dizi grup ve hareketin açık politizasyonu veri olarak alındığında liderler siyasal olarak, gerekli politikaları izleme özerkliğinden, Trilateral terminolojiyle global karşılıklı bağımlılığı 'yönetme' özerkliğinden kısıtlanıyorlardı. Ne var ki, 1980'lerin resesyonları, hem Trilateral ülkeler içinde hem de Üçüncü Dünya'nın meydan okumalarından kaynaklanan 'sürekli artan' değişim 'beklentileri'ni geri döndürmede önemli bir rol oynadı. Bu perspektiften, 1990'lar için kilit 'yönetebilirlik sorunu', kaynakları daha 'rasyonel' bir temelde dağıtmaya kanalize edilebilsinler diye, uluslararası mali entegrasyon güçleri üzerinde biraz denetim kurması olacaktır.

Özetlersek: Trilateralizmin 1970'lerdeki kökleri, savaş sonrası politik-ekonomik düzenin (ve onun bağlantılı uygarlaşma projesi olarak adlandırılabilecek projesinin) sağlamlaştırılması ve yenilenmesi girişimiyle ilgiliydi. Bu, tarihsel olarak **pax americana** ile aynı döneme denk düştü: Bretton Woods ekonomik kurumlarının, Amerika'nın öncülük ettiği askeri bağlaşıklıkların ve Kuzey Amerika, Japonya ve Batı Avrupa'da (ve daha geniş olarak OECD bölgelerde) liberal demokra-

tik kapitalizmin politik-ekonomik yeniden kurulmasını içeren bir sistem. Kuşkusuz, bu sistemin ve değerlerinin komünist ve ulusalcı iç ve dış tehditlere karşı savunulmasını da içerdi. Trilateralizm belli başlı kapitalist bölgeler arasında artan ekonomik kapasite eşitliğinin, ulusal üyeleri arasında haklar ve yükümlülüklerin yeniden dağıtımıyla eşleştirilmesi gerektiğini de ifade eder. Özellikle, ekonomik güçleri düşünüldüğü zaman, Japonya ve Batı Almanya bağlaşıklık konseylerinde daha eşit ve siyasal bir rol oynamalı ve örneğin IMF ve Dünya Bankası'nda daha fazla oy hakkına sahip olmalıdır.

Uluslarötesi tarihsel blok terimi, Trilateralizmin hedeflerini tanımlamak için uygun görünüyor. Çünkü, tarihsel blok terimi, sınıf formasyonları ve bilinçli inisiyatifleri (Kees Van der Pijl'ın yerinde deyimle sistemin 'Lockçu yüreği'nin başat güçlerinden kaynaklanır) kapsar, yani farklı ülkelerin siyasal ve ekonomik unsurlarının etkileşiminden çok daha fazlasını ifade eder.(23) Gramci'nin tarihsel blok kavramı, bağlantılı toplumsal güçlerin en azından potansiyel olarak kimlik ve çıkarlarını daha derin ve daha yaygın olarak (yani metropolitan kapitalizmin altın üçgeni ve daha geniş bir dünya düzeni içinde) birleşebilme gücünde olduklarını öne sürer. Terim, OECD ülkelerinin devlet ve sivil toplumlarından devşirilen diğer güçlü unsurları kendine katmak ve çekmek ve olabilirse, üyelerini ekonomik ve politik bakımdamdan 'mezun' uluslar olarak genişletmek (örneğin Güney Kore'nin OECD'ye katılmasına izin vererek) üzere düzenlenmiş bir süreçte, uluslarötesi sermayenin —bir sınıf gücü olarak— öncü unsurlarının liderliğini de içerir. Bu 'yaşamsal öz', bu dönüşüm çağında daha geniş bir dünya sistemi için bir demir atma noktası olarak görülür.

Bu çabaların merkezinde, **Fortune 500**'in en büyük banka ve şirketleri listesine dahil edilebilecek şirket ve korporasyonlardan devşirilen bir kapitalist sınıf fraksiyonu vardır. Önemli Komisyon üyeleri olan ve öne çıkmış şirket yetkilileri arasında Giovanni Agnelli (Fiat), Akio Morita (Sony), Otto Wolff von Amerongen sayılabilir. Arthur Burns, Paul Volcker ve Alan Geenspan gibi zirvede Amerikan bankacıları zaman zaman kıdemli üyeler olmuşlardır. Örneğin 1986'da, Komisyon'un, bir **Wall Street Journal Araştırması**'nın belirlediği en büyük 100 şirketin büyük çoğunluğunda çok yüksek konumlarda olan üyeleri vardır.(25) Zirvedeki 10 şirketin tümünden üyeleri vardı, zirvedeki 20'den 16, 40'dan 27 şirketin üst düzey yöneticileri üyeleri arasındaydı. Komiyson üyeleri, dünyadaki zirvedeki 100 imalat şirketinden en azından 60'ıyla (Komisyon üyeleri listesindeki kişisel beyanlara dayalı olarak) doğrudan bağlantılıydı. Zirvedeki 10 bankadan 9'uyla, 20'den, 18'iyle, 30'dan 25'iyle; ve zirvedeki dünyanın en büyük 10 sigorta şirketinden 9'uyla, 20'den 14'üyle bağlantıları vardı. Bu tarihten itiba-

ren Japon yeninin büyük değer kazandığı ve en önemli Japon şirket ve banka kümeleriyle ticaret şirketlerinin Komisyon ile bağlantılandığı düşünülürse, zirvedeki 100'ün içindeki oranların daha da artmış olduğu açıktır.

Zımni olarak, benim deyişimle uluslarötesi bir sınıf fraksiyonu, IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi çeşitli uluslararası örgütlerde olduğu kadar uluslarötesi şirket etkinliğiyle bağlantılı gündelik işlerde ve boş zaman etkinliklerinde bilinç ve dayanışmasını geliştirerek, kısmen harekete geçmiştir. Bu sınıf fraksiyonu, diğer özel uluslararası ilişkiler konseyleriyle de yoğun olarak bağlantılıdır. Bunlar arasında Bilderberg toplantıları (1950'lerin başında başlamıştır), Atlantik Enstitüsü (1960'ların sonunda başlamıştır) ve çok uluslu şirketler üzerine Saltzburg Semineleri (1960'ların sonunda başlamıştır) sayılabilir. Ford, Mellon, Carnegie ve Rockefeller'inkiler gibi hayır kurumları yada vakıflar ve think-tank araştırma çabalarıyla da ilişkilidir ve onlardan etkilenir. Burada mas edilen toplumsal etkileşim ve süreçleri kavramaya yardımcı olan kilit terim, Kurulu Düzen (Establishment) terimidir. Trilateral Komisyon'un üyeleri —yaklaşık 350 kişi— üye ülkelerin (ABD, Kanada, AET —Yunanistan hariç— ve Japonya'dan alınan) yerli Kurulu Düzenlerinden keşişen unsurlardan oluşur; aynı şey uluslararası bir Kurulu Düzen'in ana hatlarının oluşturulması için de sözkonusudur. Bunlar gibi forumlarla bağlantılı birçok bireyin kendi kendini algılamasının hem tutucu (merkezci olsa da) hem kamu gücüne sahip olduğu gerçeğini de yansıtır.

Aslında Trilateral Komisyon gibi örgütler, Mont Pelerin Derneği, Amerikan Mirası Vakfı ve İngiltere'de Adam Smith Enstitüsü ile bağlantılı daha çok sağ kanat, serbest pazar yönelimli kurum ve şebekelerden daha ılımlı ve mantıklı görünür. Ne var ki, bu daha sağ-kanat gruplar, hem uluslarötesi bir temelde entellektüel ve siyasal kaynakları harekete geçirme toplam kapasiteleri, hem de uluslararası düzeyde açık tartışma için gündemi belirleyebilme derecesi açısından daha az etkin olmuşlardır. Reagan yönetiminin ve İngiltere'de Thatcher'ın bu grupların bazılarından etkilenmiş olduğu doğruysa da, Batı Avrupa ve Japonya açısından durum çok daha az böyle olmuştur; daha önce de belirtildiği gibi, ABD'ndeki yeni Bush yönetimi, Trilateralizm'in ılımlı 'merkezciliği' ile daha uyumlu görünüyor. Fakat bu alanda ikinci Reagan yönetimi ile Bush yönetimi arasında biraz çakışma vardır.

Bu Trilateral perspektif ve blok, farklı ülkelerde örneğin işçi hareketinin (üretimci) sermayenin daha 'ulusal' kesimleri ya da güvenlik kompleksindeki unsurlarla birleşebildiği farklı biçimler alan 'saf liberalizm' ve ulusalcı bloklarla da karşılaştırılabilir. Bu tür ulusalcı koalisyonlar, daha dinamik ve tehditkâr uluslararası rekabet biçimlerine kar-

şı yeni-merkantilist politikalar ve korunmacılığı savunmaya eğilimlidir. Daha genel olarak, bu tür oluşum toplumsal refah ve ulusal güvenlik amaçları dolayısıyla normal olarak, yerli ekonominin denetimsiz ya da fazla uzak erimli bir uluslararasılaşmasına karşı çıkabilir. Dolayısıyla, uluslarötesi sermayenin hegemonyası sorunu birçok düzeyde bir mücadeleye bağlıdır.(26) Bu bağlamda, hem dünya kapitalist sistemindeki merkeziliğinden hem de geniş iç pazarından dolayı ABD çok önemlidir. Bir başka neden de, bir yandan küçük firmalar ve iç pazar için üretim ve hizmetle donanmış bankalar (Kongre'de güçlüce temsil edilirler) ile uluslarötesi imalat firmaları ve bankalar (çoğu zaman Yönetim Dalı'nda ve bürokraside bağlaşıklar bulanlar), bir yandan da liberal enternasyonalistlerin ekonomik perspektifleri ve dış politikalarıyla ABD güvenlik kompleksiyle bağlantılı askeri-srtatejik aydınlar arasındaki potansiyel perspektif çatışmasıdır.

Sonuç

Vardığım sonuç, yorumumun büyük bir kısmında içkindir. Hem bağımlılık dünya sistemleri ve klasik geleneksel emperyalizm kuramlarının hem de dünya sistemleri kuramlarının ortaya çıkan siyasal olasılıklar ve uluslarötesi eylem için bir gündemin dış hatlarını oluşturmaya yönelik düşünme kapasitelerini zayıflatan bariz zaaflan olduğunu öne sürüyorum. Bu haliyle, çağdaş ilişkinlik ölçütlerini karşılamayı başaramadıklan öne sürülebilir. Global kapitalizmin 'yeni cesur dünya' (bazıları buna distopya diyorlar) umutlan ve bir dizi diğer global gücün dayatmaları kuramın yeniden gözden geçirilmesini ve bir araştırmayı gerektirir. Bu, gerçekten oluşan değişimleri ve onlann gelecekteki yörüngelerinin mantığını en azından kuramsal olarak kavramaya başlayabilen yeni kavram ve yaklaşımlann ya yeniden formülasyonu ya da yaratılması için gereklidir. Diğer bir deyişle, ilkesel olarak liberal ve bir dereceye dek gerçekçi geleneklerden çıkarılan ana uluslararası ilişkiler kuramının, çağdaş dönüşümleri kavramlaştırma görevinde ilerleme kaydetmesine karşın, Marksizm içinde iki başat yaklaşım dizisi geride kalmıştır.

Egemen Marksist kuramların belli başlı sonunu, bugünkü durumun dönüştürücü yanlarını kavrama yeteneksizliklerinde yatar. Bunun gibi ve fazla genelleştirme riskine girerek, ulusal sınırlar içinde olduğu kadar ötesinde de bir dizi ilerici gücün birbirini güçlendirmesi olanaklarını kuramlaştıramadıklarını da ileri sürebilirdim. Böyle bir kuram, yalnızca sınıf savaşımının maddi yanları için değil, fakat kültür, iletişim, ekoloji ve cinsiyet sorunları için de bir dizi kaygıya duyarlı olan bir karşı-hegemonik projeye genel bir yönelim vermek açısından yaşamsaldır.

Çeviri: Şen Süer Kaya

NOTLAR

1. İstisnalar K. van der Pijl, *The Making of an Atlantic Ruling Class* (Londra, Verso 1984); S. Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission* (Cambridge, Cambridge University Press, 1990)'dır.

2. S.Gill ve D.Law, 'Global Hegemony and the structural power of capital' *International Studies Quarterly*, (1989-90), Cilt 33.

3. C.,F. Bergsten vd. *Conditions for Partnership in International Economic Management* (New York, Trilateral Commission, 1986); S.Ogata vd. *International Financial Integration: the policy challerges* (New York, Trilateral Commision, 198-9).

4. Bu terimler R.D. Mckinlay ve R.D. Little tarafından *Global Problems and World Order* (Londra, Pinter, 1986)'da kullanılmıştır.

5. R.O. Keohane ve J.S. Nye, **Power and** *Interdependence* (Boston, Litte Brown, 1977).

6. F.G. Rohatyn, 'Monnet, Not Mao, Had the Vision the East Needs Now' *International Herald Tribune*, 21 Kasım 1989; Saburo Okita, 'Policy Approaches to the Problem of Development' L Emmerij'de (ed.) *One World or Several?* (Paris, OECD, 1989). Okita Planı, Brady Planı'nın (Japonların hesabın çoğunu ödeyeceğini varsaymıştır) mantığı olmaya devam ediyor. Bu Plan, sırayla iç talep büyümesine; ABD ve diğer belli başlı sanayileşmiş ekonomilere sermaye arz etmeye; ve kalkınma yardımı için sermaye arz etmeye tahsis edilen, yıl başına 30 milyar ABD dolarına kadar üç kabaca eşit oranda, Japonya'nın dev ödemeler dengesi fazlalığını yeniden döngülendirmeyi gerektirir. Japonlar, 1988 Toronto zirvesini izleyen Asya ve Afrika kalkınmakta olan ülkelere yaklaşık 5.5 milyar ABD doları tutarındaki borcu erteledikten sonra, 1988-92 döneminde 25 milyardan 50 milyar ABD dolarına dek kalkınma yardımını artırmayı planlıyorlar.

7. Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission;* R.W. Cox 'Gramsci, Hegemony and International Relations; an essay in method', *Millennium* (1983), Cilt 12.

8. Sorunun devlet kapasitelerinin temel bir çöküşü ve temel borçlarını ödeme gücü olarak görüldüğü Sahraaltı Afrikası için biraz farklı bir strateji ortaya çıkıyor. Örneğin Brezilya'nın durumu, bir likitide bunalımı olarak görüldü ve borcun yeniden yapılanması, makro ekonomik ve diğer politikalarda gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra uluslararası sermaye pazarlarına 'normal' katılımına sonunda geri dönmesine göre düzenlemeliydi.

9. A. B. Durning, 'People, Power and Development', *Foreign Policy* (1989) ss. 67-8,

10. Bu kuramları ve sınırlılıklarını A.Brewer, *Marxist Theories of Imperialism* (Londra, Routledge, 1980)'de maharetle incelenmiştir.

11. S. Gill ve D. Law, *The Global Political Economy: Perspectives Problems and Policies* (Hemel Hempstead and Baltimore, Harvester Wheatsheaf/Johns Hopkins University Press, 1988).

12 I. Wallerstein, *The Capitalist World-Economy* (Cambridge, Cambridge University Press, 1979). Eleştirilerimden muaf olan diğer dünya sistemleri yazarları Giovanni Arrighi ve Christopher Chase-Dunn'dur.

13. Örneğin bkz. P. Worsley, 'One World or Three? A Critique of the World-Systems Theory of Immanuel Wallerstein', *Socialist Register*, 1980.

14. R.W. Cox *Production, Power and World Order: social forces in the making of history* (New York, Columbia University Press, 1987).

15. Bkz. Cox, 'Gramsci, Hegemony and International Relations'; Cox, *Production, Power and World Order;* Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission,* ss. 41-56

16. D.P. Calleo, *Beyond American Hegemony: The Future of the Western Alliance,* (Brighton, Wheat sheaf Books, 1987); R.O. Keohane, *After Hegemony:*

Cooperation and Discord in the World Political Economy (Princeton NJ., Princeton University Press, 1984); P. Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers,* (Londra, Unwin Hyman, 1988). Bunlara ve Amerikan çöküşüne ilişkin diğer savlara eleştirilerim için, bkz. S. Gill, 'American Hegemony: Its Limits and Prospects in the Reagan Era' *Millenium,* (1986) Cilt 15; S.Gill, 'The Rise and Decline of Great Powers: The American Case' *Politics* (1988) Cilt 8; ve Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission,* ss. 57-88.

17. Komisyon yayınlarına referansların tam listesi için bkz. Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission* eki.

18. Tam bir gündem ve etkinlikler araştırması için, bkz. Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission,* ss. 122,201.

19. M. Crozier ve ark., *The Crissis of Democray* (New York, New York University Press, 1975)

20. Bkz. V. Giscard d'Estaing, Y.Nakasone ve H. Kissinger, *East-West Relations* (New York, Trilateral Commission, 1989).

21. Bkz. 6. not.

22. Japonya'da, tüm bir bürokratlar grubu, 1934,1947,1956 vb. ... sınıfından bir üye (Hukuk Fakültesi, Tokyo Üniversitesi'nden) bürokrasinin en yüksek kademesine ulaştığı zaman (örneğin Başkan Yardımcısı olduğu zaman) emekliye sevkedilir. Bunun nedeni, kıdemlilik ilkesinin ihlal edilmeden kalmasını sağlamaktır. Çünkü kimse kendisinden daha genç birinden emir almamalıdır. Emekli olan bürokratların büyük kısmı sanayide, bankacılıkta vb. üst düzey görevler bulur, yani genellikle eskiden yönetici oldukları sektörlere giderler. Bu bilgi ışığında, eğitsel birikim ve kariyer modelinde kıdemli Japon bürokratların genellemeci olduğunu unutmamak önemlidir. Bürokratlar kendileriyle birlikte özel sektöre prestij ve ağırlık getirirler, bu sektörün liderlerinin büyük kısmı, yaygın olarak 'Todai' diye bilinen Tokyo Üniversitesi'nin (statüsü, toplumsal merkeziliği ve prestiji eşsizdir: bütün Ivy League okulları tek bir ultra-elit okul haline getirilseydi, bu üniversitenin oynadığı rol ABD sisteminde de aşağı yukarı sağlanırdı) Hukuk ve Ekonomi Fakülteleri'nin mezunlarından oluşur. Bu yüzden, devlet ile özel sektörler arasındaki elit bağlantılar bir sistemden diğerine yatay ve düşey olduğu kadar yoğunluk olarak da değişir: Japonya, ABD'nden daha entegre olmuş ve merkezileşmiştir.

23. Ogata ve ark., *International Financial Integration.*

24. K. van der Pijl, The Socialist International Studies Association'a tebliğ, Londra, 28 Mart - 1 Nisan 1989.

25. 'Global Finance and Investment', Özel Rapor, *Wall Street Journal,* 29 Eylül 1986.

26. Örneğin, işgücü ile sermaye arasında ve ulusal ile uluslararası güç blokları arasında; her biri, geniş açıdan bakarsak muhtemelen daha 'üretimci' ve 'mali' sermaye fraksiyonlarına muhtemelen tekabül eder. Ne var ki, birçok vakada korunma ya da açıklık, merkantilizm ya da liberalizm için sermaye ve işgücünün en anlamlı belirleyici desteği, sanayi/sektör/firmasının uluslararası rekabet derecesidir.

Kadın Oy Hakkı ve Sol: Uluslararası Sosyalist-Feminist Perpektif

Ellen Carol Dubois

New Left Review 186, Mart-Nisan 1991

Karşılaştırmalı demokrasi tarihinde, kadına oy hakkı verilmesinden daha zengin bir konu düşünmek zordur. Bazı hükümetlerin kadınlara 'oy bağışlama' konusundaki kimi açıklamalarına rağmen oy hakkının verilmesi genellikle kadınların talep mücadeleleriyle gerçekleşti. Gerçekten, bir yüzyıl aşkın bir süreye yayılan ve pek çok milleti kapsayan, kadınların oy hakkı istemi insanlık tarihinde büyük demokratik kuvvetlerinden birini oluşturmuştur. Örneğin, erkeklerin oy hakkı ya da beyaz olmayanların siyasal haklarının tanınması, ulusal deneyimler arasındaki sınırlı bağlarla daha rastlantısal olarak meydana çıkarken, kadınların oy hakkı bilinçli uluslararası popüler politik bir hareket olmuştur. Bu nedenle uluslararası sosyalizm kadar hiç birşeye benzemez. Konunun zenginliğine karşın, tarihin büyük kısmı hâlâ araştırılmayı bekliyor. Bu özellikle de, kadınların oy kullandığı ülkelerin sayısının 1940'lardan bu yana hızla ardış gösterdiği Üçüncü Dünya için geçerli. Akademik çalışmaların özellikle de sol perspektifli olanların ağırdan alınmasına bir etken kadınlara oy hakkı verilmesinin, genelde tutucu bir gelişme olduğu varsayımıdır. Yalnızca, fiili olarak kadınlara oy hakkı verilmesinden değil, bizzat kadın-oy hakkı hareketin kendisinin de en parlak dönemini önceleyen bu fikrin.(1) sol, sağ ve hatta feminist versiyonları bulunmaktadır. Fakat, tümü ciddi bir analizden çok önyargıya dayanmaktadır. Carole Pateman'ın gözlemlediği gibi "Erkeklerin ve kadınların oy kullanmasının sonuçlarının politik anlamına, gerek teorik, gerek ampirik politika öğrencileri çok az dikkat etmiştir."(2)

Bu yorumun klasik örneklerinden biri Richard Evans'ın uluslararası süfraj hareketi tarihi incelemesi, *The Feminists*'dir.(3) Kadın oy hakkı isteğinin klasik liberalizimden köklendiğini ve ilk olarak 1848 dolaylarında ortaya çıktığını ileri sürer. Ama, kadınlara oy hakkı verilmesi çok geciktirildiği için (ya da, şöyle diyebiliriz, çok şiddetle karşı konulduğu için), ondokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başlarındaki başarısı liberalizmin zayıflaması ve tükenmesiyle aynı zamana rastladı ve sürece katkıda bulundu. George Dangerfield, kadın oy hakkı hareketlerinin büyük bölümünü oluşturduğu bu dönemi anlatan İngiltere tarihini, *"The Strange Death of Liberal England, 1940-1914* (Liberal İngiltere'nin Tuhaf Ölümü, 1940-1914) olarak adlandırmıştı. Evans kadın oy hakkının temel olarak "burjuva feminist" bir talep olduğu yolundaki genel düşünceyi paylaşmaktadır.

Elit ve tutucu "hanımların" öncülüğünde, yüzyıl dönümünde, hareketin evrensel oy hakkı geleneğindeki köklerinden vazgeçip imtiyazlı kadınlar için oy kazanmak adına mülkiyet sınırlamalarının kabul edildiği Faust'vari anlaşmaya çarptığını ileri sürmektedir Almanya'da, kadın oy hakkının proletaryanın politik mücadelelerindeki yükselişe karşı bir araç olarak kasten benimsendiğini iddia etmektedir. "Kadınlara oy hakkı verilmesinin hem politikacılar hem de bizzat süfrajistler tarafından toplumu nüfusun 'tutarlı' kesimi, orta sınıfın, çıkarlarına uygun denetleme araçları olarak görüldüğünü"(4) yazar. Bu yorumun biraz değiştirilmiş bir versiyonu sosyalistlerin kadın oy hakkını savunduklarını, ama (özellikle her ikisinin de en parlak dönemi olan 1890-1920'de) burjuva süfraj hareketi ile proleter sosyalizm arasındaki uzlaşmaz çelişkiyi de vurguladıklarını ileri sürer.(5) Bu tür yorumlar, özellikle, Marks ve Engels'in kadınlar üzerindeki baskının varlığını kabullendiklerini ve çözüm yolu olarak da kapitalizmin yıkılışını öngördükleri klasik metinlerle başlar. Sonra sıra sosyalizmin kadınların özgürleşmesi konusundaki vaatlerini belirleyen ve geliştiren, ve birçok baskısı yapılan, August Bebel'in *Woman in Socialism* (1879) (Sosyalizmde Kadın)'ine gelir. Oradan, İkinci Enternasyonalin işçi sınıfı kadınlarını bünyesine kabul etmesini sağlayan Clara Zetkin'e geçer. Onun liderliğindeki sosyalist kadın hareketi, burjuva süfraj hareketiyle tüm işbirliğini reddetti. —Esas feminist akım politik olarak işçi sınıfını bölmek ve kadınları çekmek fırsatını kolladığından, bu tutumun doğru olduğu iddia edilir.— Kadınların ezilişinin temelde ekonomik olduğunu farketmelerine karşın çoğu kez burjuva partilerinden önce sosyalist partiler kadınların oy hakkını desteklediler. Sosyalist desteğe karşın —Almanya gibi kadınlara oy hakkı verilmesinde çok önemli bir yere sahip olan ülkelerde— kadınların oy kullanmaya başladıklarında çoğunlukla tutucu partilere oy verdikleri öne sürülmektedir.

Sosyalist—Feminizm: Aradaki Tire

Bu tarihi, bilincli sosyalist-feminist bir perstifle gözden geçirmek istiyorum; bununla hem 'sosyalist-feminizm' olarak adlandıracağım bu tür politikaların kadın oy hakkı tarihindeki merkeziliğini ortaya çıkarmak niyetinde olduğumu hem de bunu, kendisini 'sosyalist-feminizm' olarak adlandıran modern perspektifin ilkelerine dayanarak yapacağımı anlatmak istiyorum. Kadın oy hakkı tarihinin, yukarıda özetlenen klasik sosyalist yorumu, feminizm ve sosyalizmin temelden antagonistik olduğunu ve kadın eylemcilerin birini diğerine tercih etmeleri gerekliliğinde ısrar eder. Buna karşın çağdaş sosyalist-feministler, sosyalizm ve feminizm arasındaki gerilimi hoşgörerek onu yaratıcı ve güçlü ileri bir politika kılmakla, aradaki tire konumunda bulunuyor.(6) 1960 sonlarında, kadınların özgürlük hareketinin canlandırılamsında ana rolü oynayıp o günden bu yana da kadın tarihinedeğin araştırmaların büyük kısmının perpektifini oluşturan 'sosyalist-feminizm' olarak adlandırdığım politika, modern feminizmin uzun süredir kendi bilincinde olan kanadı olmuştur(7). Modern sosyalist-feminizm eşsiz bir biçimde kendinden bilinçli ve kendinden tanımlıyken, böyle bir politikayı en azından ondokuzuncu yüzyıl ortalarına dek geriye götürmenin ve feminizmin daha geniş tarihinde sürekli radikalleştirici bir güç olduğu fikrini ileri sürmenin mümkün olduğuna inanıyorum. Bu nedenle, bu makale çağdaş kadın hareketinin anlamı ve politik yönü üzerine denetim sağlamak için diğer feminizm türleriyle yarışma halindeki sosyalist-feminist geleneğin yeniden kuruluşuna bir katkı olarak okunabilir(8). Aynı zamanda, kızkardeşlik ruhuyla ve yoldaşça sosyalist okurlara da seslenmek isteğindedir. Bütün okurları, başka bir deyişle gereksiz muhalefetleri geçici olarak askıya alarak bana katılmaya çağırıyorum.

Bu politik yeniden yapılanmanın seyri aşağıdaki gibidir. Kadın oy hakkı talebinin kaynaklarını 1848 devrimleriyle bağlantısı içinde, ve takip eden tutucu onyıllardaki geçici gözden kayboluşunun kısa bir incelemesiyle başlayacağım söze. O yıllar boyunca, sosyalizmin kendisi kadın haklarına karşı düşmanlığıyla damgalanmıştı. Ama, ben, dikkatimi ilk olarak oy hakkına ilişkin isteklerin su yüzüne çıktığı ve hem sosyalizm hem de feminizmin toplumsal değişim için çok yönlü enternasyonal hareketler oldukları 1890-1920 yıllarında yoğunlaştırıyorum. 'Sosyalist-feminizm' kategorisi altında, şu hareketlerin kompleks kesişiminden doğan iki politikayı araştırıyorum: İkinci Enternasyonal içindeki kadın hareketi; ve o yıllarda genelikle, 'militan' olarak adlandırılan, sosyalizmden etkilenen ve ona sempatiyle bakan ama parti disiplininden bağımsız kalan bağımsız sol feministler. Her iki

grup da yirminci yüzyıl başlarında kadınların oy hakkı isteğinin yeniden canlanmasına yol açtı. Başka bir deyişle, 1890-1920 döneminde kadın oy hakkının 'sol' ya da 'militan' istek olduğu ve bunun hem sosyalsit hem de feminist hareketin varlığını ve kuvvetini yansıttığın iddia ediyorum(9).

Kadın Oy Hakkı (Süfraj) Hareketinin Başlangıcı

Kadın oy hakkı isteği, erkeklerin genel oy hakkı haraketlerinden esinlenirken demokratik geleneğin temelini oluşturan klasik bireycilik, oy haklarına kadınların dahil edilmesine karşı çıkmıştı. Gerçekte, modern feminist siyaset teorisyenlerinin göstermiş oldukları gibi, bağımsız, erdemli yurttaş, tamamen erkek olarak kavranıyordu; kadınların emeği ise, hizmetçilerinki gibi, erkeklerin bağımsızlıklarının ortaya çıkabilmesi için (bunun için gerekli olmasına karşın) gözardı edilmekteydi.(10) Bireycilik ve bağımsızlık, demokratik oy hakkının güvenli kullanımının önkoşulları ise, —bağımlılığın özü olan kadınlara— herhalde oy hakkı konusunda güvenilemezdi (ya da oyla ödüllendirilemezlerdi). Erkekler kendileri kadar kendilerine bağımlı olanları da temsil etmekteydiler; kadınlar, ailede, kendilerini politik olarak, kocaları, babaları ve erkek kardeşleri vasıtasıyla dolaylı olarak ifade edebilirdi.(11)

Başka bir deyişle politik demokrasi kavramının kadınlara doğru genişleyebilmesinin, bireyci düşüncenin temelinde yatan gleneksel cinsiyet ve aile kavramlarıyla mücadele edebilecek farklı feminist bir mantığa ihtiyacı vardır. Kadınlar yüzyılın ortalarında, ilk kez politik eşitlik fikrini savunmaya başladıklarında, bu onların özellikle erkeklerden ve bilhassa ailelerinden bağımsız olma arzularını simgelemenin bir yoluydu. Eşit oy hakkı istemi kadınların politik güç için somut isteklerini, kendi yararlarına hareket etme isteklerini ve somut olarak bunların erkeklerinkine ters olabileceği görüntüsünü, temsil ediyordu. Simgesel mücadelesinin temelindeki asıl feminist iddia: Kadınların bireyciliğinin erkeklerinki kadar temel olduğuydu. Bu iddia, kadınların başkalarına karşı biricik görevini ailenin, böylece toplumun da, etik ve duygusal çekirdeğini kurmak olarak belirleyen yerleşmiş yaygın fikre cephe almaktaydı. Doğrusu, kadınların temelde benliksiz olduğu inancı erkeklerin bireyciliği için gerekli bir sonuç, özgür iradeye sahip erkeğin üstünlüğü ile sosyal düzenin ihtiyaçlarını uzlaştırmada bir aracıydı. Bundan başka, kadınların bireyselliği üzerindeki vurgu, kesin cinsiyet farklılıkları fikrinin ayağını kaydırdı, çünkü eğer kadınlar birbirlerine benzemiyorlarsa, erkeklerden farklı bir sınıf da değillerdir. Böylece, kadın oy hakkı talebi, cinsiyetin sosyal organizasyonuna karşı radikal bir mücadele başlattı, tüm politik görüşlerdeki erkeklerden ge-

len büyük bir muhalefetle karşılaştı ve ilerlemesi için bir kadın hareketine gereksinim duydu.

'Kadın hakları' tarihi 1790'lara dek geriye uzanmasına karşın (Mary Willstonecraft'in yazılarında bulunabilir) özgül olarak kadınlar için eşit politik haklar istemi 1848'den beri gündemdedir. Bu iki devrimsel yıl arasında, 'kadın hakları' konusu ütopik sosyalizmin bir cephesiydi ve özellikle evli kadınlar için, ekonomik haklar üzerinde yoğunlaşmıştı.(12) Kadınlar için politik eşitlik isteği, popüler olan, erkekler için genel oy hakkı hareketlerinin yükselişine bağlı olarak, yüzyıl ortalarında su yüzüne çıktı. İngiltere'de kadın oy hakkı için ilk girişim People's Charter'a kadın oy hakkının dahil edilmesi için uğraşan fakat başaramayan (Owenistlerden etkilenmiş) kadın Chartistlerden geldi. 1840'da Londra'yı ziyaret eden, Amerikalı Elizabet Cady Stanton, Chartist yenilığı Birleşik Devletlere götürdü. Uluslararası devrimler yılı olan 1848'de kadın haklarını, en çok tartışılan "kutsal seçme hakkı"nı talebetmek için New York Seneca Falls'da bir komisyon oluşturdu. Kadınların oy hakkı için en kuvvetli istek Mart 1848'de Geçici Hükümet tarafından ilan edilen genel oy hakkında kadınların dışarda bırakılmasına karşı küçük bir grup sosyalist kadının protestoda bulunduğu Fransa'dan geldi. Pauline Roland ve Jeanne Deroine çabalarından dolayı St. Lazare'de hapsedilmişti. Hapishanede Massachusets'deki kadın hakları komisyonuna şöyle yazdılar: "Amerikalı kızkardeşlerimiz! Sosyalist Fransız kız kardeşleriniz kadınların sivil ve politik eşitlik haklarının savunulmasında sizin yanınızdadır... bütünüyle ve politik olarak kadınların sivil ve politik eşitliği ve herkes için sosyal haklar sadece her iki cinsten işçi sınıfının emeği örgütlemek için birleşmesiyle kazanılabilir." Amerikalı feministler Fransız savaşçılarla kızkardeşliği gururla kabullendiler. İdeolojileri eşitlik ve demokrasiyi destekleme konusunda birleştikleri halde, ondokuzuncu yüzyıl ortalarındaki erkek sosyalist ve demokratların çoğu kadınların politik eşitlik isteklerini destekleme konusunda isteksizdirler (ya da daha da kötüsü). Ancak, bu kadın hakları programını, tutuculara sevdiremedi. Aksine, onlar kadın hareketlerini sosyalizmle birilkte tanımladılar ve onunla bu temel üzerinde savaştılar. 1848 ertesinde kadınlar, politik baskının belirli hedefi oldu ve kadınların politik faaliyetleri suç sayıldı. Almanya'nın kuzey eyaletlerinde 1850'den 1908'e kadar kadınların politik kulüplere üyeliği engellendi; Fransa'da kadınların politik eyemliliğine karşı yasaklar Üçüncü Cumhuriyetin kurulmasına kadar ayakta kaldı.(14) Kadınların politik eylemliliğini burjuva sosyal düzenine karşı tehdit olarak algılanması kadın oy hakkınının radikal niteliği için tek başına önemli bir delildir. Benzer baskılar 1914'de Çin'de ve 1945'de Arjantin'de de yaşandı.(15)

1848 Sonrası: Sol Kanat Ataerkilliği

Sosyalist hareket ve ona önderlik eden erkekler 1848 yenilgisini takiben anti-feminist konumları benimsediler. Sonraki yirmi yıl Claire Moses'in deyişiyle sol kanat ataerkilliğinin en parlak günleri oldu.(16) Fransa'da, Proudhon işçi sınıfı hareketini erkek hakimiyetinde zanaatkâr aile nostaljisi etrafından yeniden kurdu. Laselle Almanya'da benzer bir rol oynadı. Gerçekten bu durum Marx, Engels ve Bebel'in sosyalistler arasında, cinsiyetler arası eşitliğin görece güçlü tarafları olarak ünlenmelerinin nedenlerini anlamımızda yardımcı olmaktadır. 1848 dönemi kadınlara eşit oy hakkı konusunda sonraki yıllarda içeriği boşaltılan yüzeysel bir destek damgasını bıraktı. Alman Sosyal Demokrat Partisi'ni kuran 1875 Gotha Programı'nda, mesela, her iki cinsten vatandaşlar için oy hakkı talebeden Bebel'in önerdiği önemli bir madde, kasten belirsiz "20 yaşın üstündeki vatandaşlar için... genel eşitlik ve direkt oy hakkı..." olarak değiştirilmiştir.(17) Sonraki erkek sosyalist liderler hiçbir zaman bu dönemdeki kadar kadın düşmanı olmadıkları halde, bu sosyalistlerin kadın hareketini destekleme konusundaki isteksizliklerinden kadınların kendilerinin sorumlu olduğu ve kadınlara oy hakkı verilmesinin yalnızca gerici güçleri güçlendirmeye yaradığı konusunda inatçı bir kanıyı miras bıraktı.

Kadınlar için politik eşitlik talebi 1848 ve 1890 arasının büyük bir kısmında zayıfladı. Birleşik Devletler ve İngiltere'de, 1860'ların sonlarında erkeklerin oy hakkının yayılmasıyla bağlantılı olarak kadın oy hakkı mücadelesinde yeniden hafif bir canlanma oldu. Amerika Birleşik Dvletleri'nde köleliğin anayasal ilgisi ve özgürlükleri verilen kitlelere oy hakkı tanınması, oy hakkı isteyen kadınlara kadın oy hakkının da anayasal olarak tanınması için çalışmayı esinlendirdi. Britanya'daki 1867 Reform Hareketi, yasal belgelerine kadınları da dahil etmenin faturasına kefil olması için John Stuart Mill'i razı etmek ve dikkatlerini politik haklara kaydırmak konusunda, kendilerini eğitim ve iş sahibi olma üzerinde yoğunlaştıran feministleri cesaretlendirdi. (İlginçtir hem Birleşik Devletler hem de İngiltere'deki olaylarda, ilk çabalar belirli bir grup olarak kadınlara oy hakkı verilmesini değil, kadınların 'kişi', 'vatandaş', 'seçmen' gibi cinsiyet belirtmeyen kategorilere dahil olmasını sağlamak için dilbilimsel bir niteleme olan 'erkek'in kaldırılmasını amaçlamıştır.) Kadın oy hakkı hareketinde, Paris Komünü ve onu izleyen yoğun devrim korkusu, bir kez daha radikalizmin bastırılmasına neden oldu. Örnek olarak, Birleşik Devletler'de, kadın oy hakkı için iç savaş sonrası çabalar, sosyalist-feminist, kadın hakları savunucusu, özgür aşk önderi ve Komünist Manifesto'nun ilk yayımcısı Victoria Woodhall'un çevresindeki tartışmalarla gösterişli bir şekil-

de noktalandı. İngiltere'de, 1870'lerin Tory'lerin yükselişi süresince oy hakkı istemi zaafa uğradı.

Sosyalist solun duraksamasıyla birlikte, 1870 ve 1880'lerde feminizm sağa, politik iktidardan uzağa, eğitim kampanyalarına doğru; eşit haklardan uzağa, ahlaki üstünlük iddialarına doğru; işçi kadınların kendilerini geçindirme isteklerinden uzağa, orta sınıf kadınlarının şefkatli hayırseverliğine doğru çekildi. Özellikle kadınlar için politik güç istemi, erkeklerle tam eşitlik isteyen radikal, feminist gelenekle çok az ilişkisi olan, oy hakkı savunucusu çeşitli parçalara doğru küçüldü. İngiltere, İsveç, Avustralya'nın bazı bölümleri, Birleşik Devletler, Finlandiya ve başka yerlerde, mülk sahibi ya da vergi ödeyen kadınlar yerel seçmen kabul edildi. Bu genelde eski bir geleneğin değiştirilmesiydi; mülk sahibi kadınların vekil vasıtasıyla oy kullanma hakkının onlar adına erkeklerin seçimiyle uygulanması.(18) Üstelik, mülk sahibi olmak cinsiyet ilişkileriyle belirleniyordu. Pek çok durumda, evli kadınların mülkiyet haklarının tümü, kategorik olarak reddedilmekteydi. Böyle olunca, 'mülkiyet sahibi kadınlar' sınıfsal olduğu kadar aynı zamanda evliliğe ilişkin bir kategoriydi: Hatta kocaları olan erkeklerin sınıfsal statülerinden daha çok, salt evli olmaları gerçeği, pek çok kadının kendine ait mülkiyetlerini ve oy kullanma hakkını elinden alıyordu. İngiltere'de, parlementer gelenek o kadar güçlüydü ki kadın süfraj hareketleri bu yıllarda tümüyle yitip gitmedi; bununla birlikte ürkek ve tutucuydu ve temel olarak erkeklerle tam olarak politik eşitlik perspektifini yitirmişti. 1870'ler ve 1880'lerin başında politik haklar için savaşan bir avuç feminist, evli kadınların (en fazla) kocalarıyla 'temsil edilmesini' anlatan kadının kocasının koruması altında kaldığı çatıyı kabul ederek 'bekarlar ve dullar' için parlementer oy hakkı istediler.

Erkeklerinkiyle aynı koşullarda kadınlara tam politik eşitlik istemi olan, oy hakkını talep eden radikal geleneğe bağlı tek tek kadınlar 1870'ler ve 1880'lerde feminist ana akımdan oldukça fazla koptular; 1848'e doğru gerilere ve 1890'larda sosyalist ve feminist bir yeniden canlanmaya çevirmişlerdi yüzlerini. Ama kadın oy hakkı için süren ajitasyonları yalnız ve yabancılaştırıcı bir kampanyaydı. Birleşik Devletler'de bunu Elizabeth Stanton yaptı, İngiltere'de Elizabeth Wolstonehalme Elmy, İtalya'da Anna Mozzoni, Fransa'da Hubertine Auclert demokratik feminist geleneği temsil ettiler.(19) Böyle erken doğan sosyalist-feministler kadınlara oy hakkı tanımasıyla işçi sınıfının özgürleşmesini birbirine bağlamaya yöneldiler ve kendilerini sosyalizmle tanımlamaya başladılar; ancak sosyalizmden kendilerine karşı aynı desteği bulamadılar.(20) Kadın oy hakkı demokratik vaadine olan güvenleri ve sosyalizme artan ilgileri arasında, yakınlaşmanın temelini oluşturan büyük tarihsel dönüşüm ücret karşılığı çalışan kadın gücünün yükselmesi ve ücretli kadınların en sonunda radikal feminist kur-

tuluşun çekirdeğini oluşturacağının farkına varılmasıydı. Ama şimdilik, eski sosyalist erkek liderlerin kadın işçilere karşı düşmanca anti-feminist alışkanlıkları azalmadan sürüyordu. 1873'de Alman Sosyal Demokratları "Kapitalizmin hükmü sürdüğü sürece, hem kadınların hem de çocukların kendi yararına ve genel olarak proletarya'nın yararına, kadınları ve çocukları tümüyle burjuva endüstrisinin dışında tutmaya çabalamak zorunluluğumuz var." diye ısrar etmekteydiler.(21)

Eğer 1890 öncesinde sosyalist hareketlerin içerisinde feminist akımlar bulacaksak, bunlar sosyalist politikanın klasik merkezlerinde —şehirlerde ve işçiler arasında— değil ama daha kırsal alanlarda ve aile merkezli kadınlar arasında olacaktır. Amerika'nın batısında, İskandinavya, Avustralya ve diğer yerlerde, sol eğilimli, yarı-sosyalist hareketler kadınlara çeşitli 'ahlaki reformlar' için desteklerini duyurma olanağı sağladı, özelikle de alkol ve fahişeliğe karşı kampanyalarda. Böyle protestolarla ahlaka aykırı saydıkları ticaret biçimlerine karşı çıktıkları ölçüde, bu ahlaki taleplerinin politik, devletten yana bir tarafı da vardı. Örnek olarak, Birleşik Devletler, Avustralya ve Yeni Zelanda'da kadınların ahlaki reform hareketleri, kadınların ahlaki önemi olan özel konularda —alkol kullanımının denetim altına alınması, fahişeliğin yasaklanması, ya da devlet okullarındaki eğitimin ahlaksal içeriğinin biçimlendirilmesi— oy kullanmalarına izin verilmesini istiyordu.(22) Mülkiyet sahiplerinin oy hakkı gibi bu kısmi seçim hakkı da erkeklerle tam politik eşitlik isteyen demokratik feminist gelenekten kopmayı gerektiriyordu. Ancak, yine de kadın oy hakkının olgunlaşmasına tutucu hareket olarak katılırlar —çünkü kişisel özgürlük geleneğine muhalif olup bireysel davranışın üstünde devlet gücünün artmasını içermekte ve bizim modern tavrımıza yabancı düşmektedirler.

Fakat, bu ahlaki reform hareketleri tutucu olduğu ölçüde, genellikle örtüştükleri, sosyal demokrasinin köklerinden bazıları da öyleydi. Örnek olarak, Birleşik Devletler'de, Mari Jo Buhle Orta Batının ahlaksal ve popülist politikalarını bir Amerikan sosyalist hareketinin kurulmasında yardımcı olduğunu gösterdi; 1880'lerde Women's Christian Temperance Union kadınlar için gerçekten sosyalizme bir geçiş oluşturacaktı.(23) Paulson, Avustralya eyaletleri için benzer modellerin kurulduğunu iddia eder. Aslında, cinsiyet rolleri ve aile üzerindeki ahlaki reform hareketlerinin Viktoryan, gelenekçi perspektifi sosyalistler tarafından işçi sınıfı ailesinde ev içi barışı güçlendirmenin bir yolu olarak olumlu karşılandı. Bonnie Smith, sosyalist hareketlerde cinsel eşitlik için tam desteğe engellerden birisini 'işçi sınıfı ailesini ilgilendiren sorunlar' ve 'sonuçta sosyalizmin bel kemiğini —işçi sınıfı erkekleri— sorgulamaya varan işçi sınıfının sorgulanmasının oluşturduğunu gözlemler.(24)

İkinci Enternasyonal'de Kadınlar

1890'lardan itibaren, en ısrarlı taleplerinden biri politik eşitlik olan feminist bir hareket açık ve saldırgan bir şekilde uluslararası sosyalizm içinde gelişmeye başladı. En gelişmiş sosyalist kadın hareketleri Almanya, Birleşik Devletler ve Avusturya'daydı, fakat İtalya, Fransa, Rusya, İskandinavya'nın her yerinde, Hollanda, Avustralya, İrlanda, Güney Afrika, Galiçya, Arjantin'de ve şüphesiz başka yerlerde de tartışmasız tüm zamanların en geniş enternasyonal feminist hareketlerini oluşturan faaliyetler vardı.(25)

Bu enternasyonal sosyalist kadınların genişlemesiyle en fazla özdeşleştirilen kişi, İkinci Enternasyonal'in öncü partisinde öncü kadın, Clara Zetkin'di. 1889'da Paris'de İkinci Enternasyonal'in kuruluş konferansında Zetkin işçi kadınlara karşı uzun zamandır sosyalist çevrelerde hakim olan karşıtlığı mahkum ederek sansasyona neden oldu. "Eğer kadınların özgür insanlar olmasını, toplumumuzda erkeklerle aynı haklara sahip olmalarını istiyorsak kadınların çalışması bazı tamamen özgül durumlar dışında ne kaldırılmalı ne de sınırlandırılmalıdır" diye üsteledi.(26) 1890'lara doğru Zetkin Alman Sosyal Demokrat Partisi içinde, dünya genelindeki sosyalist partilerdeki kadınlar için bir prototip olan, sosyalsit kadınların programını oluşturdu ve uyguladı. 1907'den 1915'e kadar sosyalist kadınların bu dünya çapındaki ağının bütünlüğü ve gücü bir tür gölge kadınlar enternasyonalini olası hale getirdi. Şimdi, Amerikan feministlerinin Mart ayında kutladıkları The Women's History Week (Kadın Tarihi Haftası), 1910'da Enternosyonal Sosyalist Kadınlar Konferansı'yla ilk kez resmileşen Enternasyonal Proleter Kadınlar Günü'nün çizgisindedir.(28)

Ondozukuncu yüzyıl sonları ve yirminci yüzyıl başlarında sosyalist kadınlar hareketi tam olarak erkeklerin egemenliğinde bir sol ile burjuva feminizmi arasında bir yerdeydi. Bu arada kalışlarının sonucunda sosyalist-feminist mücadelelerinde ya sosyalist erkelerin cinsiyetçiliği ile ya da orta sınıf kadınlarının hareketiyle mücadelelerinde belirlenir. Ama, politik çevrelerini belirleyen bu iki politik güç arasındaki, daima hassas ve genellikle de alt üst olmuş gerçek bir dengedir. Çeşitli öncü partilerde, sosyalizmle feminizm arasındaki gerilim, sosyalist kadınların kendi aralarında çatışmalar çıkmasına yol açtı. Örnek olarak, sosyalist Alman kadınları arasında, Zetkin'in enternasyonal sosyalizme bağlılığı Lily Braun'un daha çok bağımsız kadın hareketinden yana olan eğilimi ile karşı karşıya geldi (ve dengelendi). Diğer partilerde de kadınlar arasında benzer karşıt gruplar vardı. Fransa'da Elizabeth Renaud ve (feminizmden sosyalizme geri dönen) Louise Saumoneau, İtalya'da Annas Kuliscoff ve Mozzoni gibi.(30) Fa-

kat süren saflaşma ve birbirini tek başına doğru kabul etme ısrarından vazgeçilirse, aralarındaki öfkeli savaş, sosyalist-feminizmin, bulunduğu kaygan ve kaypak ama ayrı otantik bir politik alan olan, diyalektik durumu olarak yorumlanabilir.

Kadınların oy hakkı konusu sosyalist kadınların yüzyüze oldukları, sosyalist olmayan kadın hareketleri ve erkeklerin egemenliğindeki sosyalist sol arasındaki dengenin tam merkezindeydi. Partileri içerisinde kendi perspektiflerini zorlamasalardı; kadınlara oy hakkı sosyalizmden esinlenen ama desteklenmeyen bir ilke olarak kalırdı; öte yandan, sosyalist kadınların 1890'ların ortalarından bu yana partileri içinde sürdürmeyi başardıkları özerklik ve konuyu taşıyabildikleri yeni kadın sınıfları olmasaydı, kadınlara oy hakkı talebinin olasılıkla yeniden canlandırılıp militan, kitlesel, çağdaş bir kadın hareketinin merkezine yerleştirilemeyeceğini söylemek de abartılı olmaz. Zetkin, Alman partisinin 'cinsiyet ayrımı olmaksızın' politik hakların kesin olarak siyasi platformuna almasını 1891'de Erfurt Konferansı'nda sağladı. Sosyalist erkeklerin, kadınların oy hakkını tanıma riskini göze alamayacak ölçüde gerici oldukları yolundaki biktırıcı itirazlarına, Zetkin, oy kullanmanın 'kitleleri biraraya getirmek, örgütlemek ve eğitmek için bir araç' olduğunu ve bunun, oy hakkı için çalışma da dahil olmak üzere, politik örgütlenmenin, kadınları 'geri kalmışlıktan' kurtararak 'eğiteceği' şeklinde karşı çıkıyordu.(31) Enternasyonal'in ilk oy hakkı kararı 1900'de geçti. Ama Belçika Partisi 1904'de ve Avusturya Partisi 1906'da erişkin erkeklerin genel oyu konusunda yoğunlaşmak üzere kadınlara oy hakkına yönelik istemleri bir kenara bırakmayı sürdürdü. Belçikalı ve Avusturyalılara karşı çıkmak ve örgütlenmiş sosyalizmin kadın oy hakkı vaadini güçlendirmek için Zetkin'in başını çektiği kampanya, 1907'de Stuttgart'daki ilk uluslararası sosyalist kadınlar konferansıyla aynı zamana denk geldi. Orada Enternasyonal, kadınların politik eşitliğinin arızî olmayıp sosyalist partilerin 'çok etkin bir biçimde' takipçisi olmaları gereken temel bir istem olduğunu kabul etti.(32)

Sosyalist partide çalışan kadınlar kadın süfraj hareketinde burjuvazinin davasının, mülkiyetin ve bireysel imtiyazın korunması iken kendilerinin oy hakkını temelde farklı beklentiler doğrultusunda, işçi sınıfı için bir silah olarak istediklerini vurgulamaktan hoşlanıyordu. Kadınlara oy hakkı önerilerinde yeralan mülkiyet sınırlaması ilkesi önce sosyalist erkeklerin kadınlara oy hakkı verilmesine karşı çıkışlarında, ardından da sosyalist kadınların kendilerinin burjuva feministlerden nerede ayrıldıkları konusunda ana etmeni oluşturuyordu. Fakat durum daha karmaşıktı ve yalın ideolojik ayrımlar her zaman yakalanamadı. Şunu da özellikle belirtmek gerekli; kadınlar arasında mülk sahibi olmak genellikle yalnızca zenginliğe değil fakat evlilik ve mesleki statü-

ye de bağlıydı. Kadının kocasının koruması altında bulunmasının yasalarla dayatıldığı İngiltere'deki durum tam da buydu. 1884 Reform Hareketi erkeklere tanınan seçme hakkını mülk sahiplerinden ev sahiplerine (hous-holder) doğru genişletti. Süfrajistler oy hakkının ev sahiplerinden kadınlara doğru genişletilmesinin işçi sınıfı için büyük yararlar sağlayacağını savunurken, Sosyal Demokrat Federasyon'un liderleri kadının genel oy hakkından daha az herhangi bir şeyin sosyalist ilkelerden ödün anlamına geleceğini ileri sürdü. (Zetkin bu görüşü destekliyordu.) Burjuva ve sosyalist yaklaşımlar arasındaki ayrımın oldukça kesin olduğu Almanya'da dahi, sosyalist olmayan süfrajistler hareket içinde mülkiyet sınırlamaları konusunda belirgin bir biçimde bölündüler. En saygınları genel kadın oyu tarafında kalmıştı.(33)

Sosyalist kadınların oy hakkı talebini burjuva yaklaşımdan ayıran onların kadınlara oy hakkının mülkiyet temelinde tanınmasına karşı çıkışları ya da onlara yöneltilen kollektivist suçlamaları değil, kadın işçilerle politik eşitlik arasında kurdukları bağdı. Kadınların oy hakkı için burjuva süfrajistler arasında da en çok benimsenen ayırdedici sosyalist tez, kadın emeğinin giderek yaygınlaşması olduğunun, aynı ölçüde kamusallaşmış bir siyasal rolle örtüşmesi gerekliliğiydi.(34) "Kadınlara oy hakkı talebi; kapitalist üretim tarzının kışkırttığı ekonomik sosyal devrimlerin 'fakat özellikle de kadınların emek gücü, statüsü ve bilincindeki devrimsel değişimin', sonucudur," deniyordu, 1904'deki Sosyalist Kadınlar Konferansı sonuç bildirgesinde.(35) Böylece, sosyalizm içinde kadın oy hakkının desteklenmesi, ücretli kadınlara karşı erkek düşmanlığının o güçlü mirasının yenilmesini gerektiriyordu. Oluşan bu durum İkinci Enternasyonal içinde feminist ayaklanmanın bir kazanımıydı ve bu, gelecekte 'kadın proleterlerin devrimi engelleyen bir güç olarak dışlanmasının' çok daha zor olacağı anlamına geliyordu.(36) Ancak, 'proleter cinsiyetçiliği' emek piyasasında korunmasını sağlamak için önerilen fakat, aslında kadınları emek gücünün ayrı ve eşit olmayan bir kesiminde tutmaya yarayan, kadın işçilere yönelik özel düzenlemeler politikası üzerinde iz bıraktı.(37) Burada etkili olan 'koruma' sözcüğüdür, ve bu tür yasaların kadınlara karşı düşmancadan dostçaya uzanan yorumlara açık retorik bir araçtır. 1880'lere doğru, erkeklerin egemenliğindeki sendikalar ve sosyalist hareketlerde yalnızca işçi kadınlara yönelik yasalar savunulmaktaydı. 1890'larda, hem devletin ücret ilişkileri kousundaki her türlü düzenlemesine karşı çıkanlar hem de bir çalışma kanununun gerekliliğini kabul edip, bunun yalnızca kadınlara değil tüm işçilere uygulanmasını isteyen feministler bu tür yasalara karşı çıktılar.(38) İkinci Enternasyonal içinde feminizmi doğuran karmaşık etkileşimlerde cinsiyete dayalı çalışma kanununa verilen destek kadınlara oy hakkının

desteklenmesinin bir bedeliymiş gibi görünüyor. 1889'da Stuttgart'da işçi kadınlar üzerindeki özel kısıtlamalara karşı çıkan Zetkin, 1893'te konumunu değiştirerek kadınlara yönelik özel çalışma yasalarını savunmaya kayuldu. Sosyalist partilerde kalan tüm kadınlar, kadınlar için özel çalışma yasaları ilkesini kabul ettiler ve bu kavram, yirminci yüzyıl ortalarında yerleşene dek, kadın hareketinde ilerledi.

'Burjuva Feminizmine' Karşı Koymak

Örgütsel olarak, feminizmin sosyalizm içinde arada durumu, sosyalist partilerde örgütlenen kadınlar için özerklik ve sosyalist olmayan feministlerle işbirliğine karşı çıkma ikiz ilkelerine yol açtı. Belki de sosyalist olmayan kadınların çabalan ciddi bir rekabeti temsil ettiğinden, burjuva feministlere karşı düşmanlık en çok vurgulanandı. Uluslararası sosyalist hareket için 1890'larda kadınları örgütleme girişimi, hareketsiz yıllardan sonra, sosyalist olmayan kadınların işçi kadınlar arasında keydettikleri ilerlemeleri karşılamak için gerekliydi. Örnek olarak, ABD'de orta sınıf feministleri 1880'lerde büyük şehirlerde işçi kızlar kulüplerini başarıyla kurmuşlardı. Almanya'da işçi kadınlar hareketi, orta sınıfın önderliği olmaksızın fakat aynı zamanda SPD'nin de dışında, parlamaya başlıyordu.(39)

Barbara Clements, büyük Rus sosyalisti Aleksandra Kollontai'nin burjuva kadın hareketlerinin işçi sınıfı kadınlan arasında fazla etkili olmaya başlamadığı kaygısıyla işçi kadınların örgütlendirilmesine ve feminist konulara doğru çekildiğini ileri sürer.(40)

1896'da, Zetkin, sosyalist olmayan kadın hareketlerine karşı düşmanca tavrı Almanya'daki sosyalist kadın örgütlerinin temel ilkesi haline getirdi. Önceleri, burjuva kadın eylemcilerden gelen tehdit ya da rekabet azdı: Bebel 'işbirliğine' karşı çıkmamıştı. Kadınların özgürlüğü için hazırlanan sosyalist program kadın oy hakkı, eğitim eşitliği, mesleki özgürlük, yerel yasalarda eşit statü, eşit işe eşit ücret, ev-içi hizmetin kaldırılması ve kadın işçiler için koruyucu iş kanununu içeriyordu. Sosyalist olmayan kadın hareketleri son ikisi dışında tümünü destekledi; fakat, gördüğümüz gibi, yalnızca koruyucu iş kanunu konusu gerçekten önem taşımaktaydı. Programlarının hemen hemen aynı olmasına karşın, Zetkin, 'proleter' ve 'burjuva' hareketlerindeki kadınlar arasında her türlü işbirliğine karşı olduğunu söyledi ve sürekli ikisi arasına bir çizgi çekmek için savaştı. 1907'de Stuttgart'da Zetkin tüm dünyadaki sosyalist kadınların resmi politikası olarak burjuva feministlerle işbirliğine girmemeyi Avusturyalılar, İngilizler, Fransız ve Amerikalıların şiddetli muhalefetlerine karşın dayatabildi. Zetkin ve diğer sosyalist kadınların cinsiyete dayalı iş yasalarına verdikleri tavizler

gibi, bu işbirliği karşıtlığı da sosyalist platformun kadın oy hakkına güçlü bir destek sağlamasında etken oldu. İşbirliği-karşıtlığı daha çok örgütsel olarak değil retorik olarak önemliydi ve uygulandığında olduğu kadar uygulanmadığında da saygı gördü. ABD'de, sosyalist kadınlar, düşman kardeşleriyle aralarındaki mesafeyi yalnızca New York City'de korudular; diğer yerlerde 1910'larda özellikle 'kadınlar için oy' konusu çevresinde, önemli ölçüde bir işbirliği hüküm sürmekteydi.(41)

Zetkin'in retorik karşı çıkışları burjuva feministlere yöneltilmiş olmasına karşın, sosyalist kadınların erkeklerin sosyalizm tanımı altında ezilmemeleri için de savaştı. Yapısal anlamında sosyalizm içinde özerklik vaadi, parti içinde kadınların erkeklerden ayrı olarak örgütlenmesiyle ifade edildi. —Birleşik Devletler, Avusturya, Finlandiya'daki— en şiddetli ve güçlü ulusal çaplı hareketler Almanların ardından gitti ve kadınları erkeklerden ayrı olarak örgütledi.(42) Şunu belirtmek gerekir ki, Almanya'da bu strateji, kadınların politik eylemlere katılmasını yasaklayan örgütlenme yasağı yasası tarafından dayatılmaktaydı.(43) (Tanıma göre yalnızca kadınlara ait politik örgütlenme olamazdı.) Fakat sosyalizm içindeki ayrı kadın örgütleri aynı zamanda yarı özerk kadın hareketinin alt yapısının kurulmasına olanak sağlayarak ve bütün bir sosyalist kadın liderler kuşağını yetiştirerek son derece olumlu bir işlev gördü. 1908'de Alman Örgütlenme Yasağı Yasası'nın kaldırılması SPD liderlerinin ayrı kadın örgütlerini lağvetmesine yol açtı. Zetkin Alman sosyalizmi içinde kadınların eninde sonunda güçsüzleşmesine yol açacağını hissettiği bu harekete karşı şiddetle savaştı fakat, kaybetti ve SPD içindeki gücü giderek azaldı.

Charles Sowerwine sosyalist partilerde ayrı kadın örgütünün kendi güçleri için önemini, Alman sosyalist kadınlarının gücü ile Fransız partisindeki kadınların güçsüzlüğünü karşılaştırarak vurgular. (1899'da örgütlenen) Fransız Sosyalist Feminist Grup, (örgüt içindeki sosyalist ve feminist itimleri birbirinden ayıran hoşgörüsüz bölünüşünün sonucu olarak) hiçbir zaman partide ayrı bir kadın örgütü kurmaya çalışmadı. Benzer bir durum İtalya'da da ortaya çıktı. Belki, yarı-özerk sosyalist kadın hareketlerinin eksikliği, savaş sonrasında kadın oy hakkının her iki ülkede de verilmeyişinin nedenlerinden biridir. Her iki ülkede de sosyalist partilerin kadın oy hakkının parlamenter bir ölçü olarak resmen desteklenmelerine karşın ve en azından Fransa'da, bir ölçüde sosyalist olmayan kadın oy hakkı hareketi varken, feministleri sosyalist partiden ayıran ve bağdaşmaz görenler arasındaki bağlantı eksikliği çok önemli bir rol oynamış olabilir. Finlandiya bir karşıt örnek görevini görür. Orada, SPD parti içindeki feministlere alışık olmadık bir biçimde olumlu yaklaştı ve batı dünyasında kadın oy hakkının 1906'daki ilk zaferinde baş rolü oynayan geniş bir sosyalist kadın örgütü gelişti.

Bağımsız Oy Hakkı Militanlığı

Sosyalist siyasetin 1890'dan sonraki yükselişinden etkilenen ancak ideolojik ve örgütsel anlamda ondan bağımsız olarak yeniden ortaya çıkan militan oy hakkı istemi yirminci yüzyıl başlarında kadın oy hakkı hareketinin uluslararası yükselişinin bir başka kaynağını oluşturdu. Sosyalist partilerdeki Feministler kadınlara oy talebini bir kitle hareketine dönüştüren kadın işçiler süfrajizmine yolu hazırlarken, bu bağımsız feministler de süfraj hareketini cinsiyet tanım ve ilişkilerine karşı temel saldırılarıyla bağlantılandırıp, süfraj ajitasyonuna yepyeni bir taktik militanlık düzeyi ekleyerek oy hakkı hareketinin canlandırılmasına katkıda bulundular. Bu bağımsız feminist militanlık hem ruhunda hem de özünde kesinlikle sosyalizm gibi enternasyonalistti. Avrupa, Amerika ve Avusturya'da —Çin, Güney Amerika ve başka yerlerde de— bir kısmı parti içinde bir kısmı parti dışında, bu iki çeşit feminist radikaler arasındaki güçler dengesi Birinci Dünya Savaşı öncesi yıllarda politik eşitlik isteyen kadın hareketlerinin varlığını, gücünü ve sonucunu biçimlendirdi.

Tarafları "süfrajet" olarak bilinen bu bağımsız, saldırgan oy hakkı istemi yirminci yüzyıl başlarında geliştiği İngiltere'den yayıldı. İngiliz süfrajetleri genel tarihi bilince yerleşmiş olan uluslararası kadın oy hakkı hareketinin birkaç unsurundan biridir. Fakat, bunlara ilişkin incelemeler büyük ölçüde karmaşık ve çelişik Pankhurst ailesiyle sınırlanmıştı. Ancak yeni kadın tarihçiler İngiltere'deki militan oy hakkı tarihinin solla bağlarının değerlendirilmesini çok daha kolaylaştıracak bir yorumu öneriyorlar. İngiltere'de hareketin radikalleşmesinin Pankhurst ailesinin çok ötesine ulaştığını, kökleri işçi sınıfı kadınlarının organizasyonuna ve örgütlü sosyalizmden esinlenen, ancak ondan bağımsız olan gönüllü eylemcilere dayanan ve sonunda İngiliz süfraj hareketinin ana yolunun Emek(Labour)le arasında politik bir ittifak kurmasına yolaçan bir gelişimi vurguluyorlar.(44)

Jill Liddington ve Jill Norris İngiliz süfraj hareketinin militan yeniden doğuşunun Pankhurstların katılımından daha önce olduğunu ve 1890'larda Lancashire tekstil işçilerinin işçi sınıfı çıkışlı oy hakkı hareketine dek uzanbileceğini göstermişlerdi. Neden işçi İngiliz kadınlar bu kadar politikti? İngiliz sendikalarının işçi kadınlara Fransa ve Almanya'dakiler kadar düşman olmalarına karşın İngiliz kadın işçilerin Kadın Sendika Ligi (1874'de kuruldu), Kadın Kooperatifleri Loncası ise (1883'te kuruldu) ve kadın tekstil işçilerinin sendikalarını kapsayan kendi örgütleri vardı. Sosyalist eğilimli orta sınıf süfrajetleri işçi kadınların oy hakkı hareketini oluşturmak amacıyla işçi sınıfı kadınlarına yöneldiler. Manchester'de Ester Rober ve yoldaşı, İrlandalı milliyetçi

lider Costonce Markievitch'in kızkardeşi Eva Gore Booth bu konuda önderlik ettiler. Bu yeni türdeki süfraj hareketinin yöntemleri sendikalardan öğrenildi ve "açık hava kampanyaları, fabrika kapısında toplantılar ve köşebaşı konuşmaları"nın üzerinde duruldu.(45) Siyasal amaç, toy İşçi Partisi'ni kadın oyuna parlamenter yolu hazırlaması için baskı yapmaktı.

Aslında, savaşın süfraj hareketi üzerindeki temel etkisinin daha çok olumsuz yönde olduğu söylenebilir. Savaş, oy hakkı hareketinin gelişimi ve gücünün temelini oluşturan sosyalist-feminist bağı parçaladı. Savaş tıpkı uluslararası sosyalizme yaptığı gibi, oy hakkı hareketini de ikiye böldü. Sosyalistlerin ve oy hakkı taraftarlarının çoğunluğu hazırlıklar sırasında savaş için çalışmayı ve devlete hizmet etmeyi savundular. Almanya'da sosyalist olmayan süfraj hareketi gibi, SPD de resmen savaşı kabullendi. İngiltere'de Cristabel ve Emmeline Pankhurst Suffragette dergisinin adını Britannia olarak değiştirirken şiddetli bir savaş taraftarı konumuna geldiler. Başka yerlerde, bağımsız militanlar daha çok savaş karşıtı kampa eğilim gösterdiler. ABD'de kadın oy hakkını savunan National Woman's Party isyan karşıtı yasalarla uğraşarak ilerlerken Industrial Workers of the World'den bile önce savaş taraftarı şovenliğe karşı çıktı. İrlanda'da Sheehy Skeffington barışsever bir militana dönüştü. İngiltere'de, Silvia Pankhurst savaş karşıtı feministlerin liderlerinden biri olmuştu. Bu eylemcilerin oluşturduğu uluslararası barışsever feminist örgüt Women's International League of Peace and Freedom'a dönüştü. Örgütlü sosyalizm içindeki kadın liderlerin arasında, SPD'nin liderliğinden uzun süre önce çekilen Clara Zetkin savaşa karşı çıktı.

Bolşevizm'in yükselişiyle sosyalizmle feminizm arasındaki mesafe daha büyüdü —aradaki tireyi kopma noktasınadek uzattı. Parlamenter sosyalizm reddedildiği ölçüde kadın oy hakkına da ilgi kesildi. 'Politik haklar konusu... radikal kadınların neredeyse düşünmeyi bıraktıkları bir konu' diye yazıyordu Amerikalı Sosyalist (ve eski süfraj eylemcisi) Anita Block. 'Radikal kadın şimdi SSCB'de olduğu gibi oy kullanmayı ümit ediyor. Salt politik süfraj, onlar için ilgi değerini yitirdi'.(63) Bu sözleri, Kasım 1917'de, kadınların New York'ta, kendi eyaletinde nihayet oy hakkı kazanmalarının hemen ardından ve Ekim Devrimi yüreğinde hâlâ taptaze bir çiçekken etmişti. Fransa'da Bolşevizm burjuva feministlerle sosyalist kadınlar arasındaki anlaşmazlığı "her iki grubu uzlaşmadan uzaklaştırarak" arttırdı.(64) Komünizm geliştikçe, sosyalist geleneğe damgasını vuran kadın haklarına resmi desteği korudu, fakat buna anlam katmak için gerekli olan kadınların bağımsız örgütlenmelerine göz yummayı reddetti. Solun bütün tarihinde Üçüncü Enternasyonal, kendi mantıksal sonucu olan feminist bir hareket oluşturma konusundaki başarısızlığıyla göze çarpar.(65)

Süfraj hareketinin komünist-olmayan kalıntıları gibi, solu yadsımayı reddedenler amansız bir cadı avına tabi tutuldular, yıkıcı yaftası giydirildiler. ABD'de Jane Adams izleniyor, Macaristan'da Rosika Schwimmer aranıyordu. Bolşevizm'e karşı dünya çapındaki tepki bir çok feministi sağa kaydırdı. ABD'de The National Woman's Party, Equal Rights Amendment'a (ERA: Eşit Haklar Düzenlemesi) bağlı duruma geldi; böylece oy hakkı isteyen feministleri sola bağlayan tüm diğer sosyal-adalet tasarımları suya düştü. Alice Paul'ün liderliğinde Amerikan radikal feminizmi diğer ilerci hareketlerle bağları koparan bir kadın hareketi olarak savaş- öncesindeki anlamının çok uzağında bir çığlık olarak, yeniden formüle edildi. Fransa'da savaşın hemen ardından küçük bir Katolik hareket gelişti, ama sol işin peşini bıraktığı için, başarı sağlayamadı. İtalya'da kadın oyları hakkında yerine getirilmeyen sözler Mussolini'nin istismarını bekliyordu ve 1920'de faşistler salt yerel yönetimleri her türlü özerklik ya da iktidardan yoksun bırakmak amacıyla İtalyan kadınlarına belediye seçimlerinde oy kullanma hakkı verdiler. Yalnızca Arjantin'de Sağ, kadınların oy istemini kavradı ve tanıdı.(66) Solun feminizme karşı canlanan düşmanlığı ve süfraj örgütlerinin sağa kayışları sırasında kadınların politik tutuculuğu canlandı. Kadınların gereksinimlerine seslenen bir sol politikayı geliştirecek ya da bir zamanlar yaptığı gibi sosyalizmi kadınlara getirecek sosyalist feministler olmadıkça, buna şaşmamak gerekir.

Süfraj hareketlerinin tarihi; bazı kadınların, aralarındaki gerilime karşın hem sola hem de feminizme bağlı kalma çabaları gibi, 1920'lerden önceye uzanır. Üçüncü Dünya'daki politik eşitlik isteyen kadın hareketleri hakkında bildiklerimiz çok az olmakla birlikte yirminci yüzyıl başlarında Avrupa ve Kuzey Amerika'daki modellere benzediği fikrini veriyor. İran, Porto Rico, Meksika, Uruguay Arjantin, Endonezya ve belki Türkiye'de kadınlara oy hakkı verilmesi için sol kanat işçi sınıfı tabanlı çalışmalar vardı.(67) 1920'lerle 1960'ların sonu arasında bunun kadınların kurtuluşunu daha geniş insancıl adalet görüşü içerisine yerleştiren (ve herhangi bir toplumsal dönüşüm görüşünün erkekler kadar kadınları da kapsaması gerektiği konusunda ısrar eden) politikanın sol feminist geleneğin yeşerdiği yer olduğu söylenebilir.

1960'ların sonlarında ortaya çıkan 'Kurtuluş' vaadini, hemcinslerine de uygulamaya niyetli Kuzey Amerika ve Avrupalı yeni-solcu kadınlar başlangıçta sönük ve reformist görünen kendi feminizm tarihlerinden çok Küba ve Vietnam'daki militan kadın eylemcilerden esinlendiler. Bu, yeni-solun Üçüncü Dünya Devrimi fantazisinin kadınca bir versiyonu değildi yalnızca, Üçüncü Dünya Solu içinde kadın hakları konusunda şiddetli tartışmalar sürüyordu.(68) Amerikalı savaş karşıtı genç bir kadın eylemci, feminist bilinçle ilk kez Vietnamlı devrimcilerle

Amerikalı barış eylemcileri arasında, 1967'de Çekoslavakya'da gerçekleştirilen bir konferansta tanıştığını ve kendi ülkesinde bir kadın kurtuluş hareketi oluşturmada Vietnamlı kadınları örnek aldığını anımsar.(69) Yaklaşık olarak aynı sıralarda Uluslararası Kadınlar Günü kendi ülkesinde de kutlanmaya başlıyordu.

Aslında cinsiyeti sınıfa yeğlemek ya da tersi, sömürge kadınları için, yeni dünya feministleri için olduğundan daha az çekici ve/veya olanaklı olabilir. ABD'deki Siyahî ve Latin Amerikalı feministler ırka ilişkin olarak benzer bir tartışmayı gündeme getiriyorlar: onların politik kaygıları hem kendi insanları hem de hemcinslerine yönelik. Deborah K. King 'tüm baskılara seslenme gerekliliği Siyah feminist düşüncenin nitelik işaretlerinden biridir' diye yazar.(70) Direnme politikaları 'tikel bir egemenliğin tüm önemli baskı biçimlerini geri planda bıraktığı üzerindeki ısrarı sürdüğü sürece', diye sürdürür tartışmayı; Siyahî kadınların "çokyönlü tehliklere karşı direnişlerinin tarihi, ulusalcılık, feminizm ve sınıf siyaseti arasında korkunç gerilim, yenip-yutulamaz ültimatomlar ve acılı uzlaşmalarla doludur." Fakat 'çok yönlü tehlikeler' yalnızca marjinallik ve King'in tekçi dediği politik ideolojilerden ihraç anlamına gelmiyor; aynı zamanda sosyal baskı ve insanın kurtuluşu konusunda 'çok yönlü bilinç', esnek, karmaşık ve kapsayıcı bir perspektifi de ortaya getirebilir. "Beyaz-olmayan kadınlar, önceki maksizm ve feminizmlerin tekelleştirici, totalleştirici devrimci konularında rastlanmayan etkin bir birlik kurma şansına sahipti" diye yazar Donna Haraway. Böyle bir perspektif 'dekolonizasyondan kaynaklanan düzensiz polifoni' diye nitelendiği olguya karşı etkili bir tepkinin oluşmasında modern politika için can alıcı bir noktadır.(71) Ne denli zor olursa olsun, yanlış karşı çıkışları reddetmek, gereksiz 'ya-ya da'lara teslim olmamak ve tirenin varlığını sürdürmekten başka bir seçeneğimiz yok.

Çeviri: Funda Yağcı

NOTLAR

1. Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin kuruluş programı Gotha Programı'na kadın oy hakkını dahil edip etmeme tartışması sırasında, karşıt görüşlüler, kadınların gerici politik eğilimleri olduğunu, kanıt göstermeksizin ileri sürdüler. Wilhelm Liebknecht onlara şöyle karşılık verdi: 'Kadın oy hakkı karşıtları sık sık kadınların politik eğitim almadıklarını söylerler; ama aynı durumda olan birçok erkek var ve bu nedenle bunların da oy kullanmasına izin verilmemelidir. Her seçimde belirlenen oy kullananların hepsi kadınlardan oluşmuyor. Bayrağına eşitlik yazan bir parti, insan ırkının yarısının politik haklarını yadsıyorsa, kendi sözcüklerine uymuyor demektir' Werner Thönnesson'da, The Emancipation of Women: The Rise and Decline of the Women's Movement in German Social Democracy 1863-1933, Londra, 1969, s. 32

2. Carole Pateman, 'Feminist Critique of the Public/Private Dicotomy', yay. Anne Phillips, Feminism and Equality, Londra 1987, s. 12. Benzer biçimde, Vicky Randall bir incelemesinde (Woman and Politics An International Perspective Ba-

singstoke 1987,) kadın tutuculuğunun genelleştirilmesinin dikkatli bir nitelendirme gerektirdiğini söylüyor. (s. 37)

3. Richard Evans, The Feminists: Women's Emancipation Movements in Europe, America and Australasia 1840-1920, Londra 1977. Evans'ın bilgisi Alman SPD'ye dayanmaktadır.

4. A.g.y., s. 217. Ross Evans Paulson, Women's Suffrage and Prohibition: A Comparctive Study of Equality and Social Control) İllinois 1973'da kadın oy hakkı konusunda benzer bir değerlendirme yapar, fakat nihai muhafazakarlığı eleştirmekten çok beğenir. Kadın süfrajının temel olarak muhafazakârlıkla değerlendirilmesi feminist yaklaşımla da anlatılmıştır. Argümanın bu varyantında kadın süfrajı, feminizmde olduğu kadar politikada ve sınıftaki radikalizmden kaçışı temsil eder. Burada argüman, kadın süfrajının hem feminist hem de sınıfsal politikada radikalizmden uzaklaşmaya yolaçtığıdır. Örneğin muhafazakar cinsel ahlaka meydan okuma gibi, A.B.D.'de Aileen Kraditor (Ideas of the Womans Suffrage Movement, New York 1965) ve William O'Neill (Everyone Was Brave: The Rise and Fall of Feminism in America, Chicago 1969) argümanın bu yolunu izlemişlerdir. Aleksandria Kollontai ve Emma Goldman gibi cinsel özgürlük savunucusu feministler sık sık kadın kurtuluş hareketinin kahramanları olarak, burjuva süfraj hareketi liderlerine alternatif gösterilmişlerdi.

5. Çoğu modern sosyalist-feminist akademik çalışmalar, başlangıçta bu yoldaydı. Bkz. yay Marily Boxer and Jean Quataert, Socialist Women: European Socialist Feminism in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries, New York City 1978. Bu argümanın bir özeti Charnie Guettel, Marxism and Feminism, Toronto, 1974'de bulunabilir.

6. Bkz. Mary Bailey'in Marxizm-Feminizm'deki zorunlu gerilimi nitelendirmesi. Aktarılan yer: Rosalind Petchesky, 'Dissolving the Hyphen: A Report on Marxist Feminist Groups', yay. Zillah Eisenstein, Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminizm, New York 1979, s. 375: 'Marksist-Feministler olarak kaygan bir zeminde yeraliyoruz. Bu tirenin ne anlama geldiğini ortaya koyamadık... Tüm bunlar, feminist kızkardeşlerimize marksist, marksist erkek kardeşlerimize feminist olduğumuz anlamına geldi. En tehlikelisi de, bu tireyi bir proje olarak değil de, kendi kendini açıklayan bir şifre olarak sunmamızdır. Her aşamada, iki terimin bu ilişkisine müdahale eden, dileklerdir. Bir dilek olarak tire. Kendimizi bunun çekiciliğine kaptırdık."

7. Örnek olarak, Bkz. yay. Karen Hansen and Hene J. Philipson, Women Class and the Feminist Imagination: A Socialist Feminist Reader, New York 1990.

8. Feminizm'in anlamına hem bilimciler, hem de eylemciler çokça karşı çıkmıştır. Bkz. Karen Offen, 'Defining Feminist: A Comparative Historical Approch'; ve Nancy Cott ve Ellen Carol Du Bois, 'Responses', Sings, cilt 14, no. 1 ve cilt 15, no. 1, 1989-90. The Grounding of American Feminism'de (New Haven 1988) Nancy Cott, ilk kez 1900 civarında ortaya çıkan terimin (Feminizmin) aslında ilişkin olduğu daha modern ideolojik gerilimlere ayrılması gerktiğini savunuyor. Ben şimdi ile geçmiş arasındaki bağları kurmaya çalıştığımdan, 'feminizm' terimini geniş anlamında, kadının özgürlüğünü, yükselmesini ve eşitliğini isteyen fakat bunu nasıl başaracağı konusunda kendisiyle çatışan eski ve karmaşık gelenek olarak kullanmayı tercih ettim. 'Feminizm' terimini, kadın oy hakkı için istemden daha geniş ve genel bir tarihsel hareketi tanımlamak için kullanıyorum. Burada veya başka yerlerde çabaları, bu geleneğin 'sol feminist' kanadını entellektüel olarak aydınlatma ve politik olarak ilerletme üzerine yoğunlaşmıştır. Sıklıkla görülümştür ki sağ ve sol terimleri feminizme büyük zorluklarla aktarılabilmektedir. Bununla birlikte, 'sol feminizm' terimini yardımcı buluyorum ve bu yüzden belirsizlikle de olsa bunu kullanıyorum. Steven C. Marse ve Anne R. Kenney, (Women's Suffrage and Social Politics in the French Third Republic, Princeton 1984) terimi, ondokuzuncu yüzyıl sonunda Fransız hareketindeki bir kanadı tanımlamak üzere kullanıyorlar. Bu bağlamda, Richard Flacks'in (Making History: The Radical Tradition in American Life, New York 1986)sını çok kullanışlı buldum. 'Sol'u sosyal değişim için demokratik hareketler, sosyalizmi içeren fakat yalnızca buna indirgenemeyecek bir gelenek anlamındatanımlıyor.

9. Bkz. Meredith Tax, The Rising of the Women Feminist Solidarity and Class Conflict. 1880-1917, New York 1980, 1890-1920 oy hakkı hareketine denk düşen Amerikan çalışan kadınının kurtuluşu hareketi üzerine bir çalışma. Tax, 'birleşik kadın cephesi' diye adlandırdığı benzer bir politik dialektik izliyor. Yavaş yavaş, kilden beliren bir biçim, bir tema... zaman içinde değişik formlarda (sosyalist harekette kadınlar, işçi hareketi, ulusal kurtuluş hareketi ve feminist hareket) yinelenmiş bir ittifak anlamında 'birleşik kadın cephesi' olarak adlandırdım. 'Birleşik Cephe' terimini 1930'lardaki herşeyi kapsayan anlamında değil şu andaki, özellikle Üçüncü Dünya'daki, başarılması oldukça uzun zaman alan bir büyüklük amacı için bir araya gelmeyi tanımlayan anlamında kullanıyorum.' (s. 13-14) 'Birleşik Cephe' teriminin anlattığından daha fazla gerilim ve çelişki gördüğüm için Tax ile aynı terimi kullanmamama karşın, Tax'ın çalışmadaki karmaşık dialektik kavrayışıyla ve feminist politikanın uzun tarihindeki önemiyle aynı düşüncedeyim.

10. Bkz. Pateman, 'Feminist Critiques'.

11. Ellen Carol DuBois, Feminism and Suffrage: The Orgins of an Independent Women's Movement in America. 1848-1869, New York 1978; ve 'Beyond the Compact of the Fathers: Equal Rights, Women Suffrage and the US Constituion, 1820-1876', Journal of Amerian History, C. 74, no. 3, 1987

12. Barbara Taylor, Eve and the New Jerusalem: Socialism and Feminism in the Nineteenth Century, New York 1983.

13. Yay. Ellen Carol DuBois, Elizabeth Cady Stanton, Susan B. Anthony: Correspondence, Writings, Speeches, New York 1981; Claire Moses, French Feminism in the Nineteenth Century, New York 1984.

14. Moses. Ayrıca bkz. Yay. Ruth-Ellen Joeres and Mary Jo Maynes, German Women in the Eighteenth ant Nineteenth Centuries, Indiana 1986.

15. Ono Kazuko. Chinese Women in A Century of Revolution 1850-1950, Kaliforniya 1989. Cynthia Jeffress Little, 'Education, Philanthropy and Feminism: Components of Argentina Womanhood, 1860-1926', yay. Asuncion Lavrin, Latin American Women: Historical Perspectives, Greenwood, 1978. Yalnız ama ilgi çekici bir karşı-örnek de 1883'de kadınlara politik destek çalışmasının kapılarını açan ücretli parti örgütlenmesine karşı yasağın olduğu İngiltere'de bulunabilir.

16. Moses, s. 152.

17. Thönesson, s. 31-2

18. Paulson, s.100

19. 1879'da Auclert sosyalistlerinden kadın oy hakkını desteklemelerini ve ortak zorbalarımıza karşı sahte bir ittifak paktı oluşturmalarını rica etti. Hause and Kenney, s. 9. Liberallerle ittifak yıllarından sonra, Mozzoni 'kendini "sosyalist" olarak adlandırmaya başladı' ve 'İtalyan tekstil sanayisinin genç kadın fabrika işçileri' arasında kadın oy hakkı hareketi için yeni olanaklar gördü. Donald Meyer, Sex and Power: The Rise of Women in America, Russia, Sweden and İtaly, Middletown, 1987, s. 124-5

20. Bu yüzden, Elizabeth Stanton, 1888'deki Uluslararası Kadın Konseyi'nin kapanış konuşmasında, kadınların özgürlük istekleri hızla karşılanmadıkça 'kadınların halkın en geniş özgürlükleri için nihilist, sosyalist, komünist ve anarşistlerle elele verdiği bir devrimi kestirmek için peygamberlere gerek kalmayacağını öne sürdü. Yay. DuBois, Elizabeth Cady Stanton, Susan B. Anthony, s. 177.

21. Thönesson, s. 31.

22. Kadınlar için mülke dayalı oy geleneklerinin tersine, bu hareketler, istemlerini bekardan çok evli kadınlarla sınırlama eğilimindeydi.

23. Mari Jo Buhle, Women and American Socialism. 1870-1920, İllinois 1981. CPUSA'nın efsanevi kurucusu Ella Reeve Bloor, politik yaşamına WCTU'da başlamıştır.

24. Bonnie Smith, Changing Lives: Women in European History Since 1700, Lexington, Mass. 1989, s. 313.

25. Boxer and Quataert; Richard Evans, The Feminists, New York 1977; ve Comrades and Sisters: Feminism, Socialism and Pacificsm in Europe. 1870-1945, New York 1987; Charles Sowerwine, 'The Socialist Women's Movement from 1850 to 1940' yay. Renate Bridenthal, Claudia Koontz ve Susan Stuard, Becoming

Visible: Women in European History, Boston 1987; yay. Jane Saughter and Roberd Kern, European Women on the Left: Socialism, Feminism and the Problems Faced by Political Women, 1880-Present, Westport, 1981.

26. Yay. Susan Graag Bell ve Karen M. Offen, Women, the Family and Freedom: The Debate in Documents, c. 2, Stanford 1983, s. 87

27. Cynthia Litte Arjantin'de sosyalist kadınların örgütlendiğine ilişkin kanıtlar buldu: 1906'dan 1912'ye dek kadın oy hakkını ve kadınlar için özel işçi yasalarını da içeren İkinci Enternasyonal Feminist Platformunu destekleyen sosyalist milletvekili Afredo Palacios'la birlikte çalışan Feminist Center (Feminist Merkezi). 'Education, Philanthropy and Feminism: Components of Argentina Womanhood, 1860-1926. Yay. Lavrin, Latin American Women: Historic Perspectives. G.Afrika'daki İkinci Enternasyonal feminizmine ilişkin olarak bkz. Cheryll Walker, The Women's Suffrage Movement in South Africa, Capetown 1979; elbette bu tümüyle bir beyaz hareketiydi. Galiçya'da, bkz. Martha Boyachevsky-Chomiak, Socialism and Feminizm: the First Stages of Women's Organizations in Eastern Portof the Austrian Empire' yay. Tova Yedlin, Women in Eastern Europe and The Soviet Union, Ottawa 1975.

28. Sosyalist Kadınlar Günü'nün kadın oy hakkı için Enternasyonal'dan yetkili sosyalist bir kampanyanın bir parçası olarak 1909'da ABD'de başladığı görülür. (Tax, Rising of the Women, s. 188) Zetkin bunu 1910'da Enternasyonal içinde ele aldı. Bayram Komintern tarafından kabul edildi ve yalnızca kominist bir yöntem durumuna geldi. Kendileri de komünist kadın eylemcilerden esinlenen Amerikan Kadın Özgürlük Hareketi tarafından 1960'larda yeniden ABD'ye ithal edildi. 1970'lerde liberal demokratlar tarafından dönüşüme uğratılarak federal düzeyde "Kadınlar Tarihi Haftası" ilan edildi. Bkz. Temma Kaplan, "On the Socialist Origins of International Women's Day', Feminist Studies", II, 1985, Yapıt tarihsel bir geleneğin yaratılmasında günümüzle geçmiş arasındaki karmaşık ilişkilerin zengin bir örneğidir.

29. Buhle'ın Amerikan sosyalist kadınlarına ilişkin ilk anlatımı sol cinsiyetçiliği vurgulamaktadır... 'Women and the Socialist Party, 1901-1914' Radical America, cilt 4, no. 2, 1970; kolleksiyon Boxer And Quataert tarafından yayınlandı, Socialist Women, burjuva feministlerine karşı antagonizmayı vurgular.

30. Sowerwine, s. 409

31. Jean Quartaert, Retuictant Feminists in German Social Democracy 1885-1917 Princton 1979, s. 97.

32. 'Tüm ülkelerdeki sosyalist partiler, kadınlara genel oy için enerjik bir mücadele vermelidir', Sowerwine, s. 416.

33. Evans, The Feminists, ss. 109-12.

34. Kadınların kurtuluşa doğru evrimine ilişkin yorumu Engels'inkiyle aynı olan Charlotte Perkins Gilman, Amerika'daki sosyalist-olmayan kadın hareketleri içinde sosyalist yaklaşımı popülarize etmede birincil rolü oynamıştır. Buhle, Women in American Socialism, böl. 2.

35. Thönnesson, s. 63.

36. Linda Endmondson, Feminism in Russia, 1900–1917. Londra, 1984.

37. Alice Kessler-Harris kadın işçilerin tarihi üzerine araştırmasında, kadınlar için özel çalışma düzenlemelerinin nihai olarak böyle işlediğini vurgular. Out to Work: A Histroy of Wage-Earning Women in the United States, Oxford, 1982, böl. 7. Daha sonraki çalışmalarında bu konumundan biraz gerilemiştir. A Woman's Wage: Historical Meaning and Social Consequences, Kentucky, 1989.

38. Bu iki tutum arasındaki çelişki İngiltere'de Fabian Cemiyeti tarihinin başlarında 1896 Fabrika Sözleşmesi konusunda boygösterdi. Aralarında Stanton'un kızı Harriot Stanton Blatch'ın da bulunduğu sosyalist-feministler yalnızca kadınlar için saat sınırlamasına gidilmesini eleştirirken klasik sendikal yaklaşımın ve Fabian'lar arasında ağırlıklı olan kesimin temsilcisi Beatrice Webb kadın işçilerin sömürüsüne karşı yasaları (başarıyla) savunmaktaydı. Polly Beals, 'Fabian Feminizm: Gender Politics and Culture in London 1880-1930, Ph. D.tezi, Rutgers University, 1989.

39. Mari Jo Buhle şu sıralar 1880'lerde Amerikan İşçi kadın dernekleri üze-

rine çalışmaktadır. Almanya için bkz. Ute Frevert, Women in German History: From Bourgeoise Emancipation to Sexual Liberation, New York, 1989.

40. B. Clemens, Bolshevik Feminist: The Life of Alexandria Kollontai, Londra, 1979, s. 59. Benzer şekilde, Linda Edmondson, Feminizm in Russia, 1900-1917'de, 'Ortodoks marksistlerin ayrı bir kadın örgütüne karşı tutumları öylesine katıydı ki, kadın proletaryanın potansiyel değeri, burjuva-olmayan kadın hareketi sosyalistlerin dikkatini bu konuda zorlayana dek hemen hiç farkedilmedi,' der. (s. 171)

41. John D. Buenker, 'The Politics of Mutual Frustration: Socialist ant Suffragists in New York and Wiscounsin', Sally Miller (yay.) Flawed Liberation: Socialism and Feminism, Wesport, Conn. 1981.

42. ABD'de sosyalist kadınlar Debs'ın 1902'de Amerikan partisini kurmasından daha önce kendi örgütleri vardı: Ulusal Sosyalist Kadınlar Birliği, 1908'de ABDSP'nin Ulusal Kadınlar Komitesine dönüştü.

43. Kollontai'ın biyografisti, Kollontai'ın, Rusya'da o denli şiddetli savunduğu, sosyalist kadınların ayrı örgütlenmesi (fikri - ç.)nin Alman zorunluluğunun bir sonucu olduğunu öğrendiğinde çok şaşırdığını kaydeder. Clements, s. 64.

44. Sandra Halton, Feminism and Democracy: Women's Suffrage and Reform Politics in Britain, 1900-1918, New York 1986; Jill Liddington and Jill Norris, One Hand Tied Behind Us; The Rise of the Women's Suffrage Movement, Londra 1987; Lisa Tickner, The Spectacle of Women; Imagery of the Suffrage Campaign, 1907-1914, Londra 1988. Buna ek olarak çağdaş feminist İngiliz süfrajı tarihçilerinden bir başka grup özellikle Christabel Pankhurst önderliğinde —moden pornografi-aleyhtarı feminizmi önceleyen— cinsel siyaseti vurgulamışlardır. Bkz. Susan Kingsley Kent, Sex and Suffrage in Britain 1860-1914, Princeton 1987, Sheila Jeffreys, The Spinster and Her Enemies: Feminism and Sexuality, 1880-1930, Londra, 1985.

45. Holton, s. 33.

46. Sylvia Pankhurst, The Suffragette Movement: An Intimate Account of Persons and Ideals, Londra, 1977, s. 195.

47. Avustralyalı feministler ulusalcılıkla militan süfrajetlerin radikal feminizmi arasındaki genel bağıntıyı kendi davaları, 'küçük ulusların kendi kaderini tayin talepleri' arasında yeralan 'küçük kadınlar ulusu' ile bağıntılı olarak ifadelendirmiştir. Ida H. Harper, yay., History of Women Suffrage, cilt 6, New York, 1922, s. 753.

48. Rosemary Cullen Owens, Smashing Times: A History of the Irish Woman Suffrage Movement 1889-1922, Dublin, 1984, s. 40 Chirstabel Panthurst 1908'de 'Manchester'deki İrlanda bağımsızlıkçı eylemlerine ve Clerkenwell Gaol'un uçurulmasına' değinirken, 'bundan sonra militan yöntemlerin etkli olmadığının nasıl öne sürülebileceğine' hayret ediyordu. Jane Marcus, yay. Suffrage and the Pankhursts, Londra, 1984, s. 48.

49. Evans, The Feminists, s. 190.

50. Paulson, s. 155,

51. Holton, s. 35; Ellen Carol DuBois, 'Working Women Class Relations and Suffrage Militance; Harriot Stanton Blatch and the New York Woman Suffrage Movement, 1894-1907', Journal of American History, c. 74, s. 1, 1987.

52. Evans, 'Appendix: International Feminist Movements', The Feminists, Edith F. Hurwitz, 'The International Sisterhood', Bridenthal, Koontz ve Stuart yay., Becoming Visible; Mineke Bosch ve Annemarie Kloosterman, yay. Politics and Friendship: Letters From the International Woman Suffrage Alliance, 1902-1942, Ohio 1990.

53. Uluslararası Kadınlar Konseyi, Women in a Changing World: The Dynamic Story of the ICW Since 1888, Londra, 1966.

54. Pankhurst, s. 535.

55. Evans, Comrads and Sisters, ss. 67-75

56. Susan L. Englander, 'The San Francisco Wage Earners' Suffrage League: Class Corflict and Class Coalition in the California Woman Suffrage Movement, 1907-1912', M.A. tezi, San Francisco State University, 1989, Dubois, 'Working Woman'. Amerikalı kadınların oy hakkını kazanmasının ardından Blatch ABDSP'nin etkin üyesi oldu ve listesinden adaylığını koydu.

57. M.J. Buhle, M. Tax, J. Beuenker and C. Lunardini, From Equal Suffrage to Equal Rights: Alice Paul and the National Woman's Party, 1910-1928, New York 1986.

58. Paula Giddings, When and Where I Enter: The Impact of Black Women on Race of Sex in America, New York 1984. Amerikan süfraj politikasının ayrı bir özelliği oy hakkı üzerindeki ikili egemenliğidir. Eyaletler, anayasalarını düzelterek tam oy kullanma hakkı (federal seçimler dahil) verebilir. Votes for Women (Kadın için oy) gibi bir popüler süfraj hareketinin bakış açısından bu, eylemcilerin eyalet ya da federal düzeyde hedeflerini izleyebilecekleri anlamındadır, öyle ki bir yol kapandığında diğerine dönebilirler. Bu yüzden 1920'de Federal Anayasa değiştirilmeden önce bir çok eyaletteki kadınlar federal görevler de dahil olmak üzere oy kullandı. Bu nedenle, kadınların oylarına bağımlı resmi makam sahipleri kadınlara oy hakkı verilmesinin son aşamasında rol oynadı; başka bir deyişle, kadınların oylarını kadınların oyları kazandı.

59. Hause and Kenney, s. 118.

60. Leah Levenson and Jerry H. Natterstad, Hanna She :by-Skeffington; Irish Feminist, Syracuse 1986, s. 37.

61. Kazuko, s. 80-92. Gülünç bir şekilde sınırlı belediye seçimlerine katılma hakkına öfkelenen Arjantinli sürfajetler, İngiliz WSPU'nun benzeri, Partido Feminista Nacional'i kurdular. Arjantin'de Belediye seçimlerine katılma hakkı, yalnızca 'mülklerini idare etme özgürlüğü olan ya da 'bir meslekte çalışmaya olanak tanınan üniversite derecesine sahip erişkin kadınlar içindi. Ann Poscaletto, Power and Pawn: The Female in Iberian Families, Societies and Cultures, Westport, Conn, 1976, . 191

62. Hause ve Kenney, s. 202; Evans, The Feminists, s. 223.

63 Bvenker, s. 126

64. House ve Kenny 1919'da hükümet komisyonunun kadınlara oy hakkı verilmesine karşı sıraladığı ondört gerekçe arasında; kadınların oy kullanmayacak kadar geri oldukları ('tekyönlü katılımları cumhuriyet için ciddi bir tehlike olacaktır') ve Feministlerin 'tıpkı Bolşevikler gibi' sosyal nizamı tehdit ettikleri gibi çelişik maddeler bulunduğunu tesbit eder. (s. 238)

65. Zetkin, 1920'den 1925'e Komünist kadın enternasyonaline önderlik etti ve bu genelleştirmede bazı ulusal istisnalar bulunmaktadır.

66. Marifran Carlson, Feminismo: The Woman's Movement in Argentina From Its Beginnings to Eva Peron, Chicago 1988

67. 1920'lerin sonundaki süfraj hareketinde İngiliz dili konusundaki alademik çalışmalar henüz baharındaydı. Kumari Jayawardena, Feminism and Nationalism in the Third World, Londra 1986 kısmen dikkate değerdi. Ayrıca bkz. Jane Macias, Against All Odds: The Feminist Movement in Mexico to 1940, Westport Conn, 1982; Deniz Kandioyti, 'From Empire to Nation State; Transformations of the Women Question in Turkey' and Sylvia Villamil and Graciela Spriza 'Feminism and Politics: Women and the Vote in Uruguay', S. Jay Kileinberg'de, yay., Reviewing Women's History, Oxford 1988.

68. Bkz. örneğin, David Marr, 'The 1920s Woman's Rights Debates in Vietnam', Journal of Asian Studies, cilt, 35, no. 1, 1976.

69. Vietnamlı devrimcilerle Amerikalı barış eylemcileri arasındaki ilk temas, bundan bir-iki yıl kadar önce, Uluslararası Kadın Barış ve Özgürlük Ligası (WiLPF) aracılığıyla Jakarta'da sağlanmıştı. (Vivian Rothstein'ın yazara kişisel açıklaması, 1990) Bu Sovyet tarzı göstermelik bir eşitlik de değildir: Bayan Binh uluslararası siyasette kadın önderlere hemen hiç rastlanmadığı bir dönemde, Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin önderlerinden biriydi.

70. Deborah K. King, 'Multiple Jeopardy, Multiple, Consciousness The Context of a Black Feminist Ideology', Signs, cilt 14 1988, s. 43.

71. Donna Haraway, 'A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology and Socialist Feminism in the Last Quarter', Hansen ve Philipson'da s. 587.

11 Sevgili Radical Philosophy,(*)

Sean Sayers çalışmanın bir insan ihtiyacı olduğu konusundaki tartışmasında kuşkusuz haklı ("The Need to Work", Radical Philosophy, 46). Bu, sosyalistler için bir ilk ilke: Marx'ın ifadelendirdiği gibi, insanlığın "özsel faaliyeti" dir. Özgelişimimizin ve canlılığımızın aracıdır. Ama, Sayers'ın sosyalist 'çalışma hakkı' ilkesinin 'iş talebi' olduğu yolundaki iddiasına ne demeli? 'Çalışma hakkı'nın, iş talebini ima ettiğini kabul etmek gerekir, ama bu sosyalistlerin uğruna uğraş vermeleri gereken bir ilke midir? Sosyalistler bu ilkeyi aşmaya çalışmamalı mıdır?

Kapitalist toplumda çalışma, ücretli emek ve sermaye toplumsal ilişkileri aracılığıyla yürütülür. Yabancılaşmanın nedeni bu ilişki altında yürütülen çalışmadır, çünkü (burada -ç.) çalışma insan denetimi altında değildir, değer yasası tarafından dışarıdan dayatılmaktadır. Çalışma süresini (ücretleri karşılayacak) zorunlu emek ve artı emek (artı değer) olarak bölen, budur; üretimci faaliyetin amacı, ücretli emek ve sermaye birikimi aracılığıyla artık değeri çıkartmak olmaktadır. Bunun sonucu da artık değerin çalışma ihtiyacı dahil ihtiyaçlar üzerinde öncelik kazanması olmaktadır.

Pekiyi, bu uygunsuzluğun çözümü ne olmalı? Marx da işte tam burada devreye girmektedir; ama bu tartışmaya katkısı, Sayers'in makalesinde belirsizleştirilmiştir. 'Çalışma hakkı'nı 'geleneksel sosyalist ilke' olarak adlandırırken hangi 'sosyalist geleneğe' gönderme yaptığını bilmiyorum, ama bildiğim kadarıyla Marx hiçbir yerde böyle bir iddiada bulunmamaktadır. Dahası, 'çalışma hakkı' –iş– yalnızca ücretli emek sermaye ilişkisinin hukuki bir ifadesi olduğundan, bu, kendi kuramlarıyla da çelişir.

Tabii, Sayers (insanlar dahil) üretici güçlerin kapitalist ilişkilerin zincirlerinden kurtarılması çağrısını yapmaktadır, ama bunun sonuçlarını belirlemede bir gönülsüzlüğü sözkonusudur (Radical Philosophy'de bilinen bir sorun) . Bunun yerine, gerçeğin rasyonel olan olarak kutsandığını görmekteyiz. Patronlarımızın işyerinin sahibi olduğu ve yaşayabilmek için ücretli emeğe bağımlı olduğumuz sürece, erkek

(*) Radical Philsophy, 46'da (Dünya Solu 2) yer alan sean Sayers'in "Çalışma İhtiyacı" başlıklı yazısına ilişkin gelen bir eleştiri mektubunu Sean Sayers'in buna ilişkin cevabı.

ve kadınların bir 'iş' e ihtiyacı olduğunu işitmek, pek de aydınlatıcı değildir. Bu döngüsel tartışma bizi hiçbir yere vardırmamaktadır (işçi hareketi tam da buradadır). André Gorz'un iş ve boş vakit tartışmaları örneğinde bir Sally Teyze yaratarak da iş savunulamaz. 'Çalışma hakkı'nın gerici ve çağdışı bir talep olduğunu Gorz'dan öğrenmemize gerek yok, durumun böyle olduğunu bize bizzat Marx gösteriyor. *Tutucu* '**eşit işe eşit ücret!**' şiarı yerine bayraklarına *devrimci* '**ücret sisteminin ilgası!**' şiarını yazmalılardı." **(Ücret, Fiyat ve Kâr)**

Bu Marx'ınki gibi çalışmayı merkezine oturtan bir toplumsal felsefenin kaçınılmaz positif önerisi olacaktır. Yabancılaşmamış çalışma, ücretli – emek ve sermayenin zorlayıcılığından özgür çalışmadır; özgür, bilinçli faaliyettir. Kurtuluş/özgürleşme budur ve yalnızca budur; insan ihtiyaçlarıyla ve insan doğasıyla uyumlu faaliyettir.

Bu hedefe bir katkı olmak üzere **Radical Philosophy**'ye 'Radikal'i iade etmenizi ve işi ne ise öyle tanımlamanızı şiddetle öneririm: köleleştirici, sömürücü ve yeteneklerimize göre çalışmamızın reddiyesi olarak.

Radikal olarak sizin, Lewis Higgins.
Bay Higgins'e Yanıt

Yazmak yalnızca bir iştir ve sonuçları genellikle boşlukta yiter, gider. Bu nedenledir ki, en azından Bay Higgins'in bu mektubu biçiminde 'partizanlar arasında bir mırıltı' uyandırabilmek, sevindirici. Higgins'in gündeme getirdiği kimi konulardaki tutumumu açıklığa kavuşturmak için bu yanıt fırsatını değerlendirmek istiyorum.

Beni, Marksizm adına iş talebini savunmak, 'çalışma hakkı'nı vurgulamakla eleştiriyor. Oysa ben çalışma **ihtiyacı**'ndan sözediyorum. 'Çalışma hakkı' ilkin 1848'de Fransız işçileri tarafından sloganlaştırıldı. O günden bu yana da, tüm dünyada işçi hareketinin işsizliğe karşı mücadelesinde ve iş taleplerinde temel ilke haline geldi. Bu ilkenin kabulü, artık işçi hareketinin çok ötesine uzanmaktadır. Gerçekte, 'çalışma ... ve işsizliğe karşı korunma hakkını' olumlayan bir madde, Birleşmiş Milletler'in 1948'de kabul ettiği 'İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yeralmaktadır. (md. 23/1)

Higgins Marx'ın bu ilkeyi savunmadığı yolundaki inancında haklıdır, ama onun ileri sürdüğü gerekçelerle değil. Marx 'haklar' ve diğer benzeri 'evrensel' ya da 'sonsuz' ilkelere yapılan göndermeler konusunda derin bir kuşku beslemekteydi. Bu kuşkuculuğu paylaştığım içindir ki, çalışma ihtiyacı'ndan sözediyor ve bunun evrensel değil, insan doğasının tarihsel olarak gelişmiş bir yönü olduğunu vurguluyorum.

Higgins Marx'ın işi (employment) –ücretli emek sistemi– kapitalizmin bir özelliği, sömürücü, yabancılaştırıcı vd. olarak değerlendirdiğini ve toplumsal örgütlenmenin daha yüksek, sosyalist bir biçimini öngördüğünü söylerken de haklı. Ancak Higgins çalışmanın modern biçimlerinin yalnızca yıkıcı yönleri üzerinde odaklaşıp bunları salt yabancılaştırıcı, maharetsizleştirici, aşağılayıcı vd. olarak betimleme eğilimli pekçok kişi vardır. Yazımın merkezi bir amacı, böylesi görüşleri sorgulamanın gerekliliğini vurgulamaktı.

İlk elde, mevcut çalışma deneyimini bu temelde kavramak, olanaksızdır. Gösterdiğim gibi, iş ve işsizliğe yönelen tepkiler, bu yalın betimlemenin öne sürdüğünden çok daha ikircikli ve çapraşıktır. İnsanlar (ücretli iş biçimindeki) çalışmayı yalnızca bir ücret aracı olarak istememekte ve –pekçok bakımdan eziyetli ve baskıcı bulmalarına karşın– ondan yoksun kaldıklarında acı çekmektedirler.

İşsizliğin verdiği en bariz ders budur; ve Higgins, Gorz ve diğerlerinin paylaştığı salt olumsuz iş kavrayışını yeniden düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Bunun temeli (Higgins'in izniyle) Marx'ın eserinde bulunabilir. Çünkü Marx'ın ücretli emeği yalnızca kötü ve insanlıkdışı bir sistem olarak gördüğünü düşünmek, hatalıdır. Aksine, onu diyalektik anlamda, üretimin toplumsal örgütlenmesinin tikel, tarihsel bir aşaması olarak betimler. Bu haliyle çelişik özelliklere sahiptir; ilerici ve gerici yönleri vardır. Üretimin eski, pre-kapitalist, domestik ve eviçi biçimleriyle ilintili olarak ilerici, ve hatta bazı anlamlarda özgürleştiricidir. (bu konuda geniş bir tartışma için bkz. Lenin, **Rusya'da Kapitalizmin Gelişimi**). Ancak, üretim güçleri geliştikçe toplumsal gelişmenin önünde engel haline gelir. Emeğin pazar örgütlenmesi, kendisi vücuda getirdiği üretici güçleri –makineler ve özellikle de insanlar– harekete geçirme ve kullanmada giderek daha az muktedir hale gelir.

Benim savunduğum konum, bu. İşin, birçok olumsuz özellikle yüklü olmakla birlikte, insan gereksinimlerini karşıladığını da görmeye yarıyor. Kapitalizme yüzde 105 eleştirel olmasa bile, öyle olsun, varsın. Partizanlıkta eksik kalanı, uygulanabilirlik ve gerçeğe uygunlukta kapatacağını umuyorum. Öte yandan, saha dışında oturup da, kapitalizmin kötü olduğunu ve herşeyin, Aziz Marx'ın şu bab, bu ayette belirttiği üzre 'devrim'den sonra düzeleceğini tekrar edip durmak hem bilimsel olarak anlamsız, hem de siyasal olarak çocukçadır.

Sean Sayers

DÜNYA SOLU—1BAHAR'89

İran'da Devrim ve Sol	Val Moghadam
Stalin Dönemi: Tarihin Perdesini Aralamak	Thomas Angotti
Türkiye'de Kürt Sorunu	Michel M. Gunter
Yeni «Hakiki» Sosyalizm	Ellen Meiksins Wood
AIDS ve Kapitalist Tıp	Charles W Hunt
Dağ Dili	Harold Pinter

DÜNYA SOLU—2 YAZ'89

Daha Az Ancak Daha güzel	Paul Baran
Şili Politikasında Yeni Sınıfsal Yapı	James Petras
Sosyalizm Kavrayışı Üzerine	Vadim Medvedev
Geleneksel «İşçi Sınıfı Partisi»ne Veda	Georg Fülberth
IRA: Seçim ile Silah Arasında	Class Struggle
Ernesto Che Guevara	Luis Suarez Salazar
Küba ve Güney Afrika	Victoria Brittain
Çalışma İhtiyacı	Sean Sayers

DÜNYA SOLU—3 GÜZ'89

Gramsci'nin Buharin Eleştirisi	Christine Buci-Glucksmann
Kitle İletişim Araçlarının Siyasal İktisadı	Robert W. Mc Chesney
Sovyet Yeni Solu	Patrick Flaheny
Amerikan İşçi Sınıfı Niçin Farklıdır?	Mike Davis
İkinci Ara'da Dört Kapitalizm	Georg Fülberth
Filipinler'de Devrimci İhtimaller	Jose Mario Sison
Perestroykanın Diyalektik Çelişkileri	V. V. Çernik

DÜNYA SOLU—4 KIŞ'90

Ateşle Oynamak: Peresbtroyka ve Ulusal Sorun	Arbeiterkampf
Krizdeki Macaristan'ın Sosyalist Projesi	Nigel Swavin
Latin Amerika Deneyiminin Işığında Güney Kore	Bruce Cummings
Yugoslavya: Ulusal Sorun	Branka Magas
Ortak Avrupa Evi	Mihail Gorbaçov
Gerry Adams ile Görüşme	Billy Fletcher Jr.

DÜNYA SOLU—5 BAHAR-YAZ'90

Gorbaçov'un Sosyalizmi	R.W. Davies
FMLN'nin Diyalog Politikası	AI.KB
Polonya Laboratuvarı	John Keane
Polonya Nereye Gidiyor	Janusz Reykovski
İrlanda Marksizminin Teorik Sorunları	Ellen Hazelkorn
1990'larda ABD Emperyalizmi	Paul M. Sweezy
Şimdi Kapitalizm Takviye mi Ediliyor?	Dieter Elken
Stalin Mozolesine	Z

DÜNYA SOLU—6 GÜZ'90

Nikaragua ve Seçimler	Julian Jacobs
Soğuk Savaşın Sonuçları	Fred Halliday
Körfez	Class Struggle
Sosyalizm ve Üçüncü Dünya	Carlos M. Vilas
İran'da Kürt Sorunu	Charles Mc Donald
Sosyalizm ye Olası Varyantları	Radayev&Auzan
Feminizm Üzerine	Ellen Hauser
Tarihin Sonu mu?	Francis Fukuyama

DÜNYA SOLU—7 BAHAR-YAZ'91

Castro-Kruşçev Yazışmaları	Granma
Emperyalizme Ne Oldu?	Prabhat Patnaik
Marx, Engels ve Ulusal Sorun	Ephraim Nimni
Nimni'nin Yorumunun Eleştirisi	Enzo Traverso-Michael Löwy
Irak'ta Kürtler	David Mc Dowall
Basın-Yayın İletişim ve Sınıf Mücadeleleri	Jacques Fath
Yeni Atlantizm	Georges Girard
Düşüş mü Yükseliş mi?	Z. Brzezinski-Y.Krasin

DÜNYA SOLU—8 KIŞ-BAHAR'92

«Sivil Toplum»un Yararları ve Zararları	Ellen Meiksins Wood
«Tarihsel Olmayan Uluslar» ve Ulusal Sorun:	
Bir Güney Afrika Perspektifi	John Hoffman—Nxumalo Mzala
Kore ve Filipinler: Amerikan Müdahalesinin Bir Asrı	M.R.
Küba'nın Kendine Yetme Mücadelesi	Carmen Diana Deere
Marx ve Darwin	Valentine Gerretana
Gdansk'tan Gelen Yol:	
Dayanışma «Pazaryerinde» Limanı Nasıl Keşletti?	Gary Fields

Less but better
Paul A. Baran
Monthly Review Vol. 41 July 1990

Paraise besides an empty
Grave: Reflections on the Future of Socialism
Richard Levins
Socialist Register, 1991

Khomeini: Fundamentalist or Populist?
Ervand Abrahamyan
New Left Review 186, March–April 1991

World Income Inequalities and the Future of Socialism
Giovanni Arrighi
New Left Review 189, September–October 1991

Intellectuals and Transnational Capital
Stephen Gill
Socialist Register, 1990

Woman Suffrage and the left:
An International Socialist–Feminist Perspective
Ellen Carol Du Bois
New Left Review 186, March–April 1991

Letters on working needs
Radical Philosophy

17.500.—TL. (KDV Dahil)